

Δήμητρα Π. ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ

Consilium Principis - Consistorium Principis

Το συμβούλιο του αυτοκράτορα από τον Αύγουστο
(*consilium principis*) έως και τον Ιουστινιανό (*consistorium principis*)

I. Γενικά (1) *arma et leges* (2) Ο αυτοκράτωρ ως νομοθέτης και ερμηνευτής του νόμου (3) *consistorium principis, proximi, consilarii* II. Εξέλιξη του θεσμού A. *Consilium Principis* 1α. Το συμβούλιο του αυτοκράτορα από τον Αύγουστο έως τον Αδριανό (*amici — comites, comes Augusti, consilarii*) 1β. Το *consilium principis* ως τακτικό δικαστικό σώμα. Η αναδιοργάνωση επί Αδριανού. Οι *praefecti praetorio* 1γ. Διαδικασία. B. *Consistorium principis* 1α. Το συμβούλιο επί Διοκλητιανού 1β. Η αναδιοργάνωση επί Κωνσταντίνου (*Comites Consistoriani*) 1γ. Οι αξιωματούχοι: *Praefectus praetorio, magistri militum, magister officiorum* [*scrinium a memoria, ab epistulis, a libellis, advocati, notarii*], *quaestor sacri palatii*, *comes sacrarum largitionum, comes rerum privatarum, comes domesticorum, duces — militares, praepositus sacri cubiculi*, έκτακτοι *comites consistoriani* 1δ. Προνόμια 2α *amici, proximi*. Η θέση των πολιτικών φιλοσόφων στο *consistorium principis* (Δίων Προύσης, Λιβάνιος, Θεμίστιος) 2β. Φαύλοι σύμβουλοι. 3. Το *consistorium principis* ως θεσμός περιοριστικός της αυτοκρατορικής εξουσίας. 4. Το *consistorium principis* ως Ανώτατο Δικαστήριο. 5. Δικαστική αρμοδιότητα του Αυτοκράτορα - Συμβουλίου (Ανάμιξη επί υποθέσεων ιδιωτικού δικαίου) A. Ο αυτοκράτωρ (*appellationes, supplicatio, rescripta*) B. Το συμβούλιο (*silentium cum conventu*) Γ. Συμβολή του *consistorium principis* στην θέσπιση νομοθετικών κειμένων. 6. Αρμοδιότητες του *consistorium principis*. Παρεμβάσεις στα εκκλησιαστικά πράγματα. Η θέση των αυτοκρατορικών επιτρόπων κατά τις συνεδρίες των Συνόδων. 7. Ο ρόλος της αυτοκρατορείας. 8. Η ισχύς του *consistorium principis*. III. Γενικές παρατηρήσεις.

I. Γενικά

1) *arma et leges*

Οι δύο βασικοί συντελεστές, οι οποίοι ανέδειξαν την βυζαντινή αυτοκρατορία σε παγκόσμια αρχή, υπήρξαν τα όπλα και οι νόμοι. Η αρχή *arma et leges*¹ απετέλεσε *expressis verbis* τον ακρογωνιαίο λίθο στην αντιμετώπιση των περίπλοκων προβλημάτων της διατηρήσεως και επιβιώσεως της αυτοκρατορίας από την Ιουστινιάνειο περίοδο και εφεξής στα πλαίσια μιας πολυεθνικής οικουμένης. Εξαγγέλεται δε το έτος 529 μ.Χ. από τον Ιουστινιανό στην εισαγωγή του *Codex Novus*². Ωστόσο όμως η αυτή πολιτειακή αρχή είχε ήδη αναφερθεί το έτος 438 στο πρωτόκολλο δημοσιεύσεως του Θεοδοσιανού Κώδικα³, ενώ και ενωρίτερα ο Κλαυδιανός στους πανηγυρικούς του λόγους εγκωμιάζει τη Ρώμη ως μητέρα και γενέτειρα των όπλων και των νόμων⁴. *Arma et jura, arma et leges* ανέδειξαν την βυζαντινή αυτοκρατορία ως παγκόσμια συνεκτική δύναμη, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της οποίας έγκειτο στο γεγονός ότι υπήρξε κράτος προτού γίνει έθνος.

2) Ο αυτοκράτωρ ως νομοθέτης και ερμηνευτής του νόμου

Από τις απαρχές της εξέλιξης του ρωμαϊκού δικαίου καθιερώθηκε η θέση του αυτοκράτορα ως πηγής και ερμηνευτή του νόμου και θεμελιώθηκαν οι νομικές και πολιτειακές βάσεις της απολυταρχίας. Μόνος αρμόδιος να νομοθετεί και να τροποποιεί την προϋπάρχουσα νομοθεσία ο αυτοκράτωρ, θεωρήθηκε ότι ασκεί στα πλαίσια της εξουσίας του νομοθετική εξουσία απόλυτη και ανεξέλεγκτη. Η εξουσία αυτή ασκείται από τον δεύτερο μ.Χ. αιώνα με την έκδοση των αυτοκρατορικών διατάξεων (*constitutiones principum*)⁵, στον δε τρίτο μ.Χ. αιώνα ο Ουλπιανός αποφαινεται ότι οι α-

1. Η αρχή *arma et leges* απετέλεσε για τους σύγχρονους του Ιουστινιανού το μέσον για την ανασύσταση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (R. Dannerbring, "Über die Justinianische Gesetzgebung im Rahmen ihrer eigenen Zeit", *Acta Classica* (Capetown) 15 1972 113 επ.). Όπως τα όπλα, τα οποία έφερε ο ρωμαϊκός στρατός επανέκτησαν την Δύση και εγγυήθηκαν την ασφάλεια της αυτοκρατορίας από τους εχθρούς, έτσι και οι νόμοι, ως πνευματικά όπλα θα εγγυώντο την ασφάλεια και της σταθερότητα της ρωμαϊκής πολιτείας του "κοινού των Ρωμαίων" (*res publica*). [Βλ. Pieler, "Ανακάθαρσις" 75 (=P. E. Pieler, "Ανακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων und Makedonische Renaissance", *Subseciva Groningana* 3 (1988) 61-77].

2. *De Justiniano Codice Confirmando: Summa rei publicae de stirpe duarum rerum armorum atque legum veniens vimque suam exinde muniens felix Romanorum genus omnibus anteponi nationibus omnisbusque dominari.*

3. *Gesta Senatus Romani De Theodosiano Publicando* a. 438.

4. *armorum legumque parens*: Claud. *De cons. Stil* III (XXIV) 136-137 (= W. Heimann, *Claudian*, I, II Cambridge, Mass. 1963).

ποφάσεις του ηγεμόνα έχουν ισχύ νόμου⁶ και ότι ο ίδιος δεν δεσμεύεται από αυτές⁷. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο αυτοκράτωρ ασκεί εξουσία απόλυτη και ανεξέλεγκτη, ούτε ότι νομοθετεί κατά το δοκούν. Όταν η πλήρης κατίσχυση του αυτοκράτορα επί του νόμου και της διοικήσεως έγινε γνώριμο φαινόμενο, οι νομικοί αναγνώρισαν την πολιτειακή του ισχύ διατυπώνοντας τον επίσημο ορισμό του ηγεμονικού του ρόλου.

Στο προαναφερθέν κείμενο των Πανδεκτών [D. 1.4. 1] δηλώνεται για πρώτη φορά ότι ο αυτοκράτωρ είναι ο αποκλειστικός νομοθέτης του κράτους. Για πρώτη φορά επίσης διακηρύσσεται επίσημα ότι η αυτοκρατορική διάταξις θεωρείται και τυπικά νόμος⁸. Είτε ο αυτοκράτωρ λαμβάνει αποφάσεις προδικαστικές (*quod Imperator de plano interlocutus est*)⁹, είτε οριστικές (*quod cognoscens decrevit*), αυτές έχουν ισχύ νόμου¹⁰. Στον Ιουστινιάνειο κώδικα καταγράφονται τρεις προδικαστικές αποφάσεις (*interlocutiones de plano*), μία του Καρακάλλα¹¹ και δύο του Διοκλητιανού¹². Σε διάταξη δε του Διοκλητιανού¹³ αναγράφεται για πρώτη φορά ο όρος *consistorium*, όρος, ο οποίος αφορά στο ιδιαίτερο συμβούλιο του αυτοκράτορα κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας (284-565), το οποίο επικουρεί

5. Ήδη πριν να αποκτήσει νομοθετική εξουσίαν ο ηγεμών επιδρούσε στη διάπλαση του δικαίου με την έκδοση διαφόρων διοικητικών πράξεων Gai Inst. 1. 5: *Constitutio principis est quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit* (= Gai Institutiones, FIRA II· D 1. 4. 1 §1 Ουλπιανός). Ο όρος *constitutiones* πρωτοεμφανίζεται τον πρώτο μ.Χ. αιώνα και γενικεύεται τον δεύτερον. Από τον δεύτερο μ.Χ. αιώνα, εποχή κατά την οποία ο ηγεμών περιεβλήθη απόλυτο νομοθετική εξουσία, οι *constitutiones* απέκτησαν γενική και καθολική ισχύ νόμου [Πετρόπουλος, *Εισηγήσεις* 121, 122 (=Γ. Πετρόπουλου, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, 1943)].

6. D. 1. 4. 1: *quod principi placuit legis habet vigorem*.

7. D. 1. 3. 31: *Princeps legibus solutus est*.

8. D. 1. 4. 1: *Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat*. – “Οι αυτοκρατορικές διατάξεις αποτελούν την κυριότερη πηγή του δικαίου κατά την περίοδο της Δεσποτείας, ο δε αυτοκράτωρ αποτελεί το κατ’ εξοχήν νομοθετικό όργανο αυτής της περιόδου. Οι *leges* ανάλογα με την έκταση του πεδίου εφαρμογής τους διακρίνονται σε *leges generales* και *rescripta*, ενώ ο αριθμός των *mandata* και των *decreta* της περιόδου της Ηγεμονίας είναι περιορισμένος” [Γκόφα, *Εισηγήσεις* Ια 146 (=Δ. Γκόφα, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου* (I-VI), Κομοτηνή 1986)].

9. Nörr Dieter, “Zu einem fast vergessenen Konstitutionentyp: “interlogui de plano”, *Studi in onore di Cesare Sanfilippo* 3. 521 - 43 (1983).

10. D 1. 4. 1· D. 40. 5. 38. – Βλ. Heumann, *Quellen* [= Heumann, *Quellen des Römischen Rechts*, Jena 1879].

11. C.J. 9. 51. 1.

12. C.J. 9. 47. 12 και 10. 48. 2. – Βλ. Honore, *Lawyers* 28, 29 (= T. Honore, *Emperors and Lawyers*, Oxford 1994).

13. C.J. 9. 47. 12.

και ελέγχει τον αυτοκράτορα κατά την άσκηση των νομοθετικών, δικαστικών και διοικητικών καθηκόντων του.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα κείμενα των Πανδεκτών¹⁴, ο αυτοκράτωρ ταυτίζεται με την απόλυτη αξία της δικαιοσύνης, αξία η οποία υπάρχει πέραν του θετικού δικαίου και αποτελεί το μέτρο κρίσης των κανόνων δικαίου ως δικαίων και αδίκων. Ως “έννομος επιστασία”¹⁵ η αρχή του ηγεμόνα ανάγεται στο φυσικό δίκαιο, στην ύψιστη έννοια της δικαιοσύνης. Ως “έμφυχος νόμος” (*lex animata*)¹⁶ ο ηγεμών δεν τίθεται υπεράνω νόμου και δικαίου, ούτε καταστρατηγεί σαφείς διατάξεις της νομοθεσίας¹⁷. Η έννοια του βασιλέως ως *lex animata* αφορά στην χάραξη των ορίων, τα οποία ο καλός μονάρχης δεν μπορεί να υπερβεί, στην υιοθέτηση ηθικών κανόνων ως κανόνων δικαίου, δεσμευτικών για τον αυτοκράτορα. Στον χώρο του ιδιωτικού δικαίου η έννοια αυτή σχετίζεται με τη δέσμευση του αυτοκράτορα από τον νόμο και την ανάγκη εξεύρεσης νομικών επιχειρημάτων για την τεκμηρίωση των απαιτήσεών του. Στον χώρο του δημοσίου δικαίου ειδικότερα η έννοια αυτή αναφέρεται στην ένταξή του ηγεμόνα σε ένα πολιτειακό σύστημα, το οποίο καθορίζει τις εξουσίες του και τις νομοθετικές και δικαστικές του αρμοδιότητες.

Ό,τι επομένως ο αυτοκράτωρ αποφασίζει με την έννομη ιδιότητά του δικαστή και του νομοθέτη, αφού προηγουμένους συσχεφθεί με τους συμβούλους του, αποκτά ισχύν νόμου. Την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας κύριος ρυθμιστής των πάντων δεν είναι η ανεξέλεγκτη βούληση του αυτοκράτορα· ο αυτοκράτωρ κατά την συγκεκριμένη περίοδο αυτοπεριορίζεται από το φυσικό δικαίο και την ηθική, τη διδασκαλία της Εκκλησίας, την ελληνική πνευματική παράδοση και το ρωμαϊκό δίκαιο. Αντίρροπες δε πολιτικές δυνάμεις αναπτύσσονται παράλληλα, οι οποίες επηρεάζουν τις πολιτικές εξελίξεις και περιορίζουν τις υπερβάσεις της εξουσίας. Οι απαρχές δε των νομικών και πολιτικών φραγμών της απολυταρχίας του αυτοκράτορα αναζητώνται στα προαναφερθέντα και άλλα κείμενα των ρωμαίων νομικών της περιόδου της Ηγεμονίας.

14. D. 1. 4. 1: *quod principis placuit, legis habet vigorem* και D. 1. 3. 31: *princeps legibus solutus est*.

15. JGR I N. J. 20.

16. Για το θέμα αυτό βλ.: D. Simon, “*Princeps legibus solutus*, Die Stellung des byzantinischen Kaisers zum Gesetz” (*Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel*, Frankfurt am Main 1984 449-492. – G. J. D. Aalders, “Νόμος έμφυχος” [*Palingenesia* 4 (1969) 315-329]. – W. Enßlin, *Gottkaiser und Kaiser von Gottes Gnaden*, München 1943. – H. Hunger, *Ideologie und Systemstabilisierung im byzantinischen Staat* (*Acta Ant. Accad. Scient. Hungar* 27 (1979) 263-272. – H. Hunger, “*Proimion*”, *Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden* (*Wiener Byz. St.* 1, Wien 1964). – J. Straub, *Vom Herrscherideal in der Spätantike*, Stuttgart 1964. – F. Dvornik, *Early Christian and Byzantine political Philosophy*, vol. II, Washington 1966.

3) *Consistorium principis, proximi, consilarii*

Η εργασία αυτή δεν αναφέρεται στους πολιτικούς φραγμούς στην απολυταρχία του αυτοκράτορα όπως είναι η σύγκλητος, οι δήμοι, η εκκλησία και ο στρατός, ούτε στους ηθικούς και πνευματικούς φραγμούς, όπως το φυσικό δίκαιο, η ηθική, η διδασκαλία της εκκλησίας, η ελληνική και η ελληνιστική παράδοση, ούτε επίσης στις απόψεις των νομικών, οι οποίες οριοθετούν νομικά την θέση του αυτοκράτορα. Αφορά στη λειτουργία του *consistorium principis*, του ιδιαίτερου συμβουλίου του αυτοκράτορα κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας, διάδοχου συλλογικού σώματος του αντίστοιχου *consilium principis*¹⁷ της περιόδου της Ηγεμονίας (27-283), το οποίο ασκεί δικαιοδοσία κατ' έφεση, ενίοτε και σε πρώτο βαθμό, συμβουλεύει τον αυτοκράτορα επί διοικητικών θεμάτων και αποτελείται από εξέχοντες νομικούς, οι οποίοι επεξεργάζονται τις υπό έκδοση αυτοκρατορικές διατάξεις. Ναι μεν ο αυτοκράτωρ αποτελεί την κυριότερη πηγή δικαίου, προσδιορίζει την φορολογική επιβάρυνση των υπηκόων του, είναι ο υπέρτατος αρχηγός του στρατού και της διοίκησης και ασκεί την εξωτερική πολιτική, ωστόσο ο συγκεντρωτισμός αυτός της περιόδου της Δεσποτείας (282-305) είναι αυτός, ο οποίος εξηγεί την εξέχουσα θέση, την οποία κατέχει κατά την περίοδο αυτή το άμεσο περιβάλλον του αυτοκράτορα, οι ανώτατοι αυλικοί, τα μέλη του *consistorium principis*, οι *proximi* ανάμεσα σε αυτούς και οι πολιτικοί φιλόσοφοι της ύστερης αρχαιότητας ως σύμβουλοι (*consilarii*) και φίλοι (*amici*) του αυτοκράτορα.

17. C.J. 1. 22. 6: *Omnes cuicumque maioris vel minoris administrationis universae nostrae rei publicae iudices monemus, ut nullum rescriptum, nullam pragmaticam sanctionem, nullam sacram adnotationem, quae generali iuri vel utilitati publicae adversa esse videatur, in disceptatione cuiuslibet litigii patiantur proferri, sed generales sacras constitutiones modis omnibus non dubitent observandas.*

18. Για το *consilium principis* βλ. Mommsen *Staatsrecht* II 988 επ. (=Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht* I-III, Tübingen 1952)· Crook, *Consilium principis*, 1955· βλ. Kunkel *SZ* 72 (1955) 463· Cuq, *Memoire sur le consprinc. d'Auguste à Diocletien* (1884)· Hitzig, *Die Asssoren der röm. Magistrate u. Richter* (1893)· Checchini II 3 επ. (AVen. 68, 2 (1908/1909)· Cicogna, *Il consilium dei magistrati e il consilium principis* (1910)· Orestano, *Il potere normativo degli imeratori* 1962· Liebenam, *Consilium* RE IV. 1 920 επ.· Wenger, *SZ* 47(1927) 502 επ. [για την βιβλιογραφία βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 352 σημ. 33 (= M. Kaser, *Das Römische Zivilprozessrecht*, München 1966)].

II. Εξέλιξη του θεσμού

A. *Consilium Principis*

1α. Το συμβούλιο του αυτοκράτορα από τον Αύγουστο έως τον Αδριανό

Κάθε ρωμαίος αξιωματούχος επεφύλασσε στον εαυτό του το δικαίωμα να επιλέγει ελεύθερα τα μέλη του συμβουλίου του (*consilium*), τα οποία τον επηρέαζαν στην λήψη των αποφάσεών του¹⁹. Πρώτος ο Αύγουστος προκειμένου να αντικαταστήσει την σύγκλητο στο ρόλο της ως συμβουλευτικού οργάνου κατά τη διαμόρφωση της αυτοκρατορικής πολιτικής, συγκρότησε ένα σώμα από μέλη της συγκλήτου²⁰. Έτσι κληρώνονταν ανά εξάμηνο 15

19. Η πάγια τακτική των υψηλόβαθμων αξιωματούχων, και των δικαστών ήταν να συμβουλευούνται τακτικά συγκροτημένα σώματα, ακόμα και ομάδες φίλων τους [Βλ. Liebenam, "Consilium" *RE* IV, 1 915-922, όπου γίνεται διεξοδική αναφορά στα *consilia*]. Ο Liebenam αναφέρεται στην αρμοδιότητα των συμβουλίων (*consilia*) κατά την εκδίκαση υποθέσεων ιδιωτικού δικαίου, όπως επίσης στον γνωμοδοτικό τους ρόλο επί ζητημάτων δημοσίου δικαίου. Η σύγκλητος αν και *consilium publicum* διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα *consilia* των αξιωματούχων, των υπάτων, του διοικητή της επαρχίας, του πραίτορα, των κηνσόρων, των ταμιών (*aediles*), των *praefecti urbi*, *praetorio*, *vigilum*, *subpraefecti classis*, των *decemviri agris dandis adsignandis*, του *curator rei publicae* κ. ά. ως μόνιμο τακτικά συγκροτημένο σώμα με συγκεκριμένο αριθμό μελών.

Αναφορικά με τα *consilia*, τα οποία συγκαλούνταν από τους δικαστές κατά την εκδίκαση των υποθέσεων (*cognitio extra ordinem*) βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 367 σημ. 48: *cum consilio collocutus* *Bruns* Nr. 186 Z. 11· Nr. 187 Z. 8· Nr. 188 Z. 24· NR. 71 a Z 23 (= *Fontes iuris Romani antiqui I: Leges et Negotia*, ed. C.G. Bruns, septimum editit O. Gradenwitz Tübingen 1909, Neudr. Aalen 1958).

20. Σύμφωνα με τον Cuq, ο Αύγουστος προέβλεψε την λειτουργία ενός συλλογικού οργάνου, το οποίο θα αντικαθιστούσε την σύγκλητο ως προς τον συμβουλευτικό της ρόλο επί των δημοσίων υποθέσεων στο πλευρό του αυτοκράτορα. Το συλλογικό αυτό όργανο (*consilium*) ξεκίνησε ως επιτροπή μέσα από την σύγκλητο για να συνεχίσει ως συμβουλευτικό σώμα επί των διαδόχων του Αυγούστου περιλαμβάνοντας και άτομα από την τάξη των ιππέων. Το όργανο αυτό απετέλεσε το επίσημο νομοθετικό και δικαστικό όργανο επί βασιλείας Αδριανού και το προσωπικό συμβούλιο του αυτοκράτορα επί Σεπτιμίου Σεβήρου [Cuq, *Mem. div. savants Acad. Inscript.* 9. 2 (1884) 311-504 στον Schiller, *Roman Law* 470 (= A. A. Schiller, *Roman Law*, N. York 1978)]. – Ο Mommsen *Staatsrecht* II (2) 902-904 και 988-992 συμφώνησε με τον Cuq ότι το συμβούλιο αυτό, το οποίο συγκρότησε ο Αύγουστος και το οποίο προήλθε από τους κόλπους της συγκλήτου, είχε καθαρά συμβουλευτικό ρόλο, θεώρησε ωστόσο ότι διατηρήθηκε έως την περίοδο της ηγεμονίας του Τιβερίου. Κατά την γνώμη του η λειτουργία ενός *consilium principis*, ως δικαστικού σώματος, έπρεπε να αποσυνδεθεί από το συμβουλευτικό όργανο, το οποίο είχε θεσπίσει ο Αύγουστος. Ο Crook συμφώνησε με τον Mommsen ότι δεν έπρεπε να συνδεθεί η λειτουργία ενός συμβουλίου επί Αυγούστου, το οποίο προήλθε από τη σύγκλητο με τα *consilia principum* επί των διαδόχων του. Υποστήριξε την ύπαρξη ενός συμβουλίου, το οποίο συγκροτείτο από *amici principis* και άλλους προσωρινούς ή μή συμβούλους, η δικαιοδοσία των οποίων επεκτείνεται σε όλους τους τομείς και αρνήθηκε την

συγκλητικοί για να σχηματίσουν το συμβούλιο του αυτοκράτορα, στους οποίους προστίθεντο οι εκάστοτε ύπατοι και οι αντιπρόσωποι των χαμηλότερων υπαλληλικών βαθμίδων (ένας από κάθε υπαλληλική βαθμίδα)²¹. Με το πρόσχημα ότι οι δραστηριότητες του σώματος αυτού ήσαν υπό την εποπτεία της συγκλήτου, ο Αύγουστος συνεκρότησε σταδιακά ένα ανεξάρτητο συμβουλευτικό σώμα. Το σώμα αυτό δεν είχε αυστηρά καθορισμένη σύνθεση, τα δε μέλη του δεν έφεραν συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Οι σύμβουλοι αυτοί παρίσταντο, όταν δικαιοδοτούσε ο αυτοκράτωρ και εξέφραζαν την γνώμη τους. Ωστόσο, οι σημαντικότερες αποφάσεις του αυτοκράτορα παραπέμπονταν για τελική κρίση στην ολομέλεια της συγκλήτου²². Παρά ταύτα το συμβούλιο αυτό ίσχυσε ως πολιτειακός θεσμός, ο δε αυτοκράτωρ επικαλείτο στα Ήδικτα²³ την κρίση του συμβουλίου²⁴. Ειδικότερα από την εποχή που οι αποφάσεις του συμβουλίου απέκτησαν ισχύν συγκλητικού δόγματος²⁵, η διάρκεια των εργασιών του συμβουλίου παρατά-

ύπαρξη ενός αυτόνομου δικαστικού σώματος (βλ. Crook, *Consilium* στον Schiller, *Roman Law* 471). Εν αντιθέσει προς τον Crook, ο Kunkel [“Die Funktion des Konsiliums ... im Kaisergericht”, *SZ* 85 (1968) 253-329 και *Nachträge zum RAC Consilium Consistorium*, *Jahrb. AC* 11/12 (1968/69) 230-48] δέχθηκε την ύπαρξη ενός συμβουλευτικού - δικαστικού σώματος επί Αυγούστου, το οποίο απετέλεσε το πρότυπο για την διαμόρφωση των δικαστικών συμβουλίων (*consilia principis*) επί των διαδόχων του αυτοκράτορα. Το μόνιμο δικαστικό αυτό συμβούλιο στην Ρώμη, το οποίο είχε ως πρότυπό του την σύγκλητο διαφοροποιείτο τόσο από το σώμα των *amici principis*, όσο και από το συμβούλιο, το οποίο συνόδευε τον αυτοκράτορα στα ταξίδια του. Οι αρμοδιότητές του επεκτείνονταν σε υποθέσεις ποινικού, ιδιωτικού και διοικητικού δικαίου (Schiller, *Roman Law* 472). Στα πλαίσια αυτά η ανάλυση του *consilium*, της *Tabula Banasitana*, την οποία επεχείρησε ο Schiller δεν απέδειξε τίποτα περισσότερο από το ότι το συγκεκριμένο συμβούλιο των δώδεκα ανδρών δεν λειτούργησε ως *consilium principis* αλλά ως επιτροπή, η οποία ενέκρινε την έκδοση εγγράφων, τα οποία τόνιζαν την δόξα και την γενναιοδωρία της Ρώμης. Κατ’ αυτόν τον τρόπο οι Ρωμαίοι εξασφάλιζαν την πίστη και την υποστήριξη των γειτονικών φυλών των Βεδουίνων (Schiller, “The Diplomats of the Tabula Banasitana” *Festschrift Seidl* (1975) 143-60 στον Schiller, *Roman Law* 474).

21. Cass. Dio 53. 21 4-5 (= Ph. U. Boissevain I-V, 1895-1931). – Πρβλ. Suet. Aug. 35 (= M. Ihm, *Suetonius*, Leipzig 1908).

22. Cass. Dio 53. 21. 4-5· Suet. Aug. 35. – Πρβλ. επίσης Cass. Dio 54. 3.3.

23. Τα Ήδικτα των Ηγεμόνων ήσαν ορισμοί γενικού περιεχομένου, οι οποίοι αφορούσαν είτε ολόκληρη την επικράτεια είτε μία συγκεκριμένη επαρχία της. Αρχικά ίσχυαν για το διάστημα εκείνο που ήταν εν ζωή ο Ηγεμών. Από τον δεύτερο μ.Χ. αιώνα τα Ήδικτα ίσχυαν και μετά τον θάνατό του Ηγεμόνα, εκτός εάν είχαν καταργηθεί ρητά ή σιωπηρά [Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ια118].

24. Joseph. *ant. Iud.* XVI 163: ἐδοξέ μοι καὶ τῷ ἐμῷ συμβουλίῳ μετὰ ὀρκωμοσίας [= A. Naber, *Flavii Josephi, Opera Omnia Antiq.* XVI 163, Leipzig 1886-97 (1893) Seeck, “Consistorium”, *RE* IV I 926].

25. Όταν ο Αύγουστος σε μεγάλη ηλικία αδυνατούσε να παρίσταται στις συνεδριάσεις της συγκλήτου, οι αποφάσεις του συμβουλίου του απέκτησαν ισχύν συγκλητικού

θηκε στον ένα χρόνο, η δε σύνθεση του διαφοροποιήθηκε. Στο μέλλον θα αποτελείτο από 20 μέλη, τα οποία κληρώνονταν. Στα άτομα αυτά προστέθηκαν οι πρίγκηπες²⁶ και οι ύπατοι, ενώ οι χαμηλόβαθμοι υπάλληλοι, εφ' όσον δεν είχαν κληρωθεί, δεν συμμετείχαν στις εργασίες του συμβουλίου²⁷. Το σημαντικότερο είναι ότι ο Αύγουστος εξασφάλισε κατ' αυτόν τον τρόπο για τον εαυτό του το προνόμιο να καλεί σε κάθε συνεδρίαση του συμβουλίου του έκτακτα μέλη²⁸, τα οποία είχαν πλήρες δικαίωμα ψήφου²⁹. Άλλωστε το συμβούλιο του αυτοκράτορα δεν συνεκαλείτο πάντα σε ολομέλεια αλλά κατ' επιλογήν των ατόμων, τα οποία θα συμμετείχαν στις εργασίες του³⁰. Έτσι ο Αύγουστος όριζε τη πλειοψηφία του συμβουλίου του για κάθε ζήτημα ξεχωριστά³¹.

Τα βήματα του Αυγούστου ακολούθησε ο Τιβέριος (14-37)³². Ο Τιβέριος όμως διαφοροποίησε τη δομή του συμβουλίου. Έτσι η σύγκλητος παραχώρησε στον ηγεμόνα 20 συμβούλους, οι οποίοι δεν προέρχοντο από κλήρωση αλλά από επιλογή της συγκλήτου (*e numero principium civitatis*). Διατηρούσαν την θέση αυτή εφ' όρου ζωής και συμμετείχαν σταθερά στις εργασίες του συμβουλίου. Κατά την διάρκεια της ενδεκάχρονης παραμονής όμως του Τιβερίου στο Κάπρι, περίοδο κατά την οποία τα μέλη του συμβουλίου παρέμειναν στη Ρώμη, οι δραστηριότητές του συμβουλίου ατόνησαν. Επί Κλαυδίου (41-54) η λειτουργία του συμβουλίου ανανεώθηκε³³, επί Νέρωνος (54-68) παρήκμασε. Ειδικότερα την περίοδο αυτή, οι δραστηριότητες του συμβουλίου διακόπτοντο συχνά και οι αρμοδιότητες

δόγματος (*senatus consultum*) (Seeck, "Consistorium", *RE* IV 1926). Τα συγκλητικά δόγματα απετέλεσαν την περίοδο της Ηγεμονίας πηγή δικαίου. Κατά τον πρώτο μ.Χ. αιώνα δεν περιείχαν ακόμα κύρωση, ο πραιτωρ, προς τον οποίο απευθύνονταν, εισήγε σχετική ρήτρα στο Ήδικτό του (βλ. την ένσταση, την οποία παρείχε ο πραιτορας στις γυναίκες με βάση το *senatus consultum Velleianum* του 46 μ. Χ. – *D* 16. 1. 2. 1. Η εξίσωση των *senatus consulta* με τους νόμους πραγματοποιήθηκε κατά τους χρόνους του Αδριανού (*senatus consultum Tertulianum* - *Inst.* 1. 3. 2) [Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ια 119].

26. Ο Drusus επί Τιβερίου (Dio Cass. 57. 7), ο Titus επί Βεσπασιανού (Suet. Tit. 7) [Mommsen *Staatsrecht*. II (2) 990 σημ. 2].

27. Seeck, "Consistorium" *RE* IV. 1 926.

28. Honore, *Lawyers* 17: C.J. 9. 51. 1· Dio Cass 52. 33. 3· 69. 77. 1· Dmeir inscr. (Roussel-de Visscher 1942/3: 173).

29. Cass. Dio 56. 28. 2.3.

30. Tac. *Ann.* III 10 [= E. Koestermann, *Cornelius Tacitus Annalen*, Bd. 1 (Buch 1-3), Heidelberg 1963].

31. Ένα αντίστοιχο προσωπικό συμβούλιο με εκείνο του Αυγούστου ήταν σε ισχύ και επί ηγεμονίας Αλεξάνδρου Σευήρου SHA vit. Alex. 15. 6-16.1 (= E. Hohl, *Scriptores Historiae Augustae* I, II Lipsiae 1965) Schiller, *Roman Law* 470 σημ. 6.

32. Cass. Dio 62 7. 2. (Seeck, "Consistorium" *RE* IV. 1 927).

33. Cass. Dio 60 4. 3 (Seeck, "Consistorium" *RE* IV. 1 927).

των μελών του συμβουλίου δεν ήσαν σαφώς καθορισμένες. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα, το *consilium principis* να μην διαφοροποιείται από οποιοδήποτε άλλο συμβούλιο άλλης αρχής ή σπονός σημασίας.

Amici - comites – Comes Augusti

Η πολιτική των αυτοκρατόρων ήταν να καλούν τους έμπιστους (*amici*- φίλους)³⁴ και τους ακολούθους τους (*comites*)³⁵ και να τους συμβουλεύονται σε ζητήματα εξουσίας³⁶. Ο αυτοκράτωρ στις περιπτώσεις, κατά τις οποίες ήταν εκτός των ορίων της Ρώμης, συνοδεύονταν από τον *Comes Augusti*, αξιωματούχο, του οποίου οι αρμοδιότητες ήσαν αντίστοιχες εκείνων του *A(d)essor* των άλλων αρχών³⁷. Ενώ εντός των ορίων της Ρώμης ο αυτοκράτωρ είχε τη

34. Η έννοια της *amicitia* στην ρωμαϊκή κοινωνική πραγματικότητα και τα ιδεώδη, τα οποία την καθόριζαν κατά τις διάφορες περιόδους του ρωμαϊκού κράτους, οι κατηγορίες των *amici principis* και ο ρόλος, τον οποίο διεδραμάτιζαν στην αυτοκρατορική αυλή και στις ανώτερες βαθμίδες της ρωμαϊκής κοινωνίας, δεν αφορούν στην παρούσα μελέτη.

35. Κόμιτας δὲ τοὺς φίλους καὶ συνεκδήμους Ἰταλοὶ λέγουσιν, καὶ κομιτᾶτον ἀπλῶς τὴν βασιλέως συνοδίαν [Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* II 62 (= R. Wünsch, *Ioannis Lydi de Magistratibus populi Romani, libri tres*, Leipzig 1903 (1927))]. – Ο ὅρος *comes* προσδιορίζει κατ' αρχάς ἕναν φίλο του αυτοκράτορα, ο οποίος τον συνοδεύει σε ἕνα ἢ περισσότερα ταξίδια (βλ. περιγραφή του ὅρου Heumann, *Quellen* 84). Η ελληνική απόδοση του *comes* ἦταν συναπόδημος [OGI 196. 5 (= W. Dittenberger, *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*)]· Dessau 8830: Ἀντωνειανὸν Οὐηριανόν ... πρεσβευτὴν καὶ συναπόδημον τοῦ μεγίστου αὐτοκράτορος Μ. Αὐρηλίου/ Ἀντωνείνου (= Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin 1892-1916) καὶ συνέκδημος (OGI 494. 13).

36. Βλ. Mommsen, *Staatsrecht* II 902-904, 988-92· Schiller, *Roman Law* 470. – Ὅταν π.χ. ο Κλαύδιος πληροφορήθηκε τὴν ὑπάρξη γαιῶν, οἱ οἱοῖς ἐπρεπε νὰ περιέλθουν στὸν *Fiscus*, ἐστειλε ἐπιτόπου τὸν Iulius Planta, *amicum et comitem meum* νὰ γνωματεύσει ἐπὶ τοῦ θέματος (Dessau, 206) [Seeck, "Comites Augusti", *RE* IV, 1 626. – Πρβλ. Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 927: SHA Pius 6, 11· Marcus 22, 3.4. Εφόσον οἱ ἐμπιστοὶ ἐνὸς αυτοκράτορα ἐξασφάλιζαν τὴν ἐμπιστοσύνη του διαδόχου του καὶ ἀπεδείκνυαν τὶς ικανότητες τους, διατηροῦσαν τὴν θέση τους (Suet. Tit. 7). Βλ. Crook, *Consilium Principis* 54, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ο Τραϊανὸς διατήρησε στὸ συμβούλιο του πολλοὺς ἀπὸ τοὺς συμβούλους του προκατόχου του Δομιτιανού.

37. D. 1. 22· C.J. 50. 14. 1.3· Suidae: Παμπρέπιος: σύμβουλόν τε αὐτὸν καὶ σύνοικον ποιεῖται καὶ ἦν γὰρ πολιτικῆς συνέσεως ἔμπλεως, καὶ τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτῷ, πρὸς ᾧ μὴ σχολὴν ἦγε, διοικεῖν ἐπέτρεπεν (= A. Adler, *Suidae Lexicon*, Stuttgart 1971. – Ο *Adessor* μαρτυρεῖται ὡς πάρεδρος [Λιβάνιος, *ep.* 227, 351 (= R. Förster *Epistulae* 1-839, Leipzig 1921)· *or* II 104.120, (= R. Förster, *Orationes*, Leipzig 1903-1908)]· Ζώσιμος, *Ιστορία*. V 30, 4 (= F. Paschoud, *Zosime Histoire Nouvelle*, Tome III, 1re partie (Livre V), Paris 1986)]· παρεδρεύων (Λιβάνιος *ep.* 1443· *or.* III 249), συνεδρεύων (Λυδός, *Περὶ Αρχῶν*. III 11), συγκάθεδρος [Σωκρ. VII 20 (= *Εκκλησιαστική Ιστορία* PG 67 30-842). Το αξίωμα μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορά στα μέσα τοῦ πρώτου αἰῶνα [Senec. *Trag. an.* 3.4 (= L. D. Reynolds, *L. Annaei Senecae, Dialogorum Libri Duodecim*, Oxford 1977)]· Suet. Galb. 14) καὶ ἀπαντᾷ ἐὼς καὶ τὴν

δυνατότητα να απευθύνεται σε ικανό αριθμό νομικών για την επίλυση των νομικών υποθέσεων, κατά την διάρκεια των ταξιδιών του το πρόβλημα ήταν οξύ, αφού δεν ήταν σίγουρο ότι θα μπορούσε σε δεδομένο χρόνο να εξασφαλίσει κάποιο διακεκριμένο νομομαθή για την επίλυση των υποθέσεων αυτών. Αυτός ήταν ο λόγος, για τον οποίο θεσπίσθηκε το αξίωμα του *Comes Augusti*³⁸ επί Κλαυδίου (41-54). Στην δικαιοδοσία του αξιωματούχου αυτού ανήκε η διευθέτηση των νομικών ζητημάτων, τα οποία ανέκυπταν κατά την παραμονή του αυτοκράτορα εκτός ορίων Ρώμης. Ο αξιωματούχος αυτός αποτελούσε επομένως μόνιμο μέλος της συνοδείας του αυτοκράτορα³⁹.

Χαρακτηριστικό είναι ότι ακόμα και κατά την παραμονή του αυτοκράτορα εκτός των ορίων της Ρώμης τα μέλη της ακολουθίας του ήσαν πολυάριθμα⁴⁰. Οπωσδήποτε είναι πολύ πρώιμο να θεωρήσουμε ότι όλα τα μέλη της συνοδείας του αυτοκράτορα (*cohors amicorum*) εδικαιούνται να φέρουν τον τίτλο *Comes Augusti*. Μέχρι τον θάνατο του Πίου (Antoninus Pius 138-161) από τους αξιωματούχους εκείνους, οι οποίοι ήσαν *in comitatu principis*⁴¹, επτά μόνον άτομα (σύμφωνα με τις μαρτυρίες των επιγραφών) έφεραν τον τίτλο αυτό επισήμως⁴².

βασιλεία του Ιουστινιανού. Η θέση αυτή του *adessor* ήταν μόνιμη. Όταν τα *consilia* έπαυσαν να υπάρχουν, η έννοια *adsidere* εντοπίσθηκε στους *assessores*, νομομαθείς συμβούλους υψηλόβαθμων και μή αξιωματούχων (*D. 1. 22. C.J. 1. 51*). – Επιγραφές στην Όστια μας πληροφορούν για την καριέρα του Volusius Maecianus: [*CIL* 14. 5347, 5348, 6174 9 (= *Corpus Inscriptionum Latinarum Supplementum*, edita iussi Instituti archaeologici Romani Berolini, 1 1872-9, 1903, 1913)] (Honore, *Lawyers* 14 σημ 81). – Την περίοδο των Σεβήρων ο Aemilius Papinianus υπήρξε *assessor* του *pr. pr.* (*D. 221. 3. 3*) και εν συνεχεία *a libellis* του Σεπτιμίου Σεβήρου. Ο Ουλπιανός, όπως επίσης ο Ιούλιος Παύλος υπήρξαν *assessores* του Παπινιανού (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio" *RE* XXII, 2, 2398). – Ο Fl. E. Tatianus (*PLRE* I, Fl. Eutolmius Tatianus 5 *pro* Orientis 388-39, *cos.* 391) ξεκίνησε την σταδιοδρομία του ως *assessor* ενός *praeses*. Ως *assessor* συνέχισε να υπηρετεί πλησίον ενός *vicarius*, ενός *proconsul* και δύο *praefecti* (Seeck, "Adessor" *RE* I, 1423-424). – Ο Αυρηλιανός ύπατος το 400, *pr. pr.* Orientis στην διάρκεια των ετών 414 έως 416 (*PLRE* I, Auerelianus 3 *cos.* 400, *pr. pr.* or. II 414-416) υπηρέτησε ως *assessor* υπό την εξουσία διαφόρων *duces*: εὐθὺς ἀφ' ἧβης συνεστρατήγει τοῖς ἀποδεδειγμένοις οὐπω μὲν ὄπλα δίδόντος τοῖς τηλικοῖσδε τοῦ νόμου, γνώμης δὲ ἄρχων οἶονεῖ νοῦς ὦν, καὶ τοῖς στρατηγοῖς χερσὶ χρώμενος [Συνέσιος, *Περὶ Προνοίας* 91D-92A (= N. Terzaghi, *Synesii Cyrenenensis Hymni et Opuscula* II/1, Rome 1944)]. – Ο Τριβωνιανός υπήρξε πάρεδρος του Βελισαρίου κατά την εκστρατεία του στρατηγού στην Αφρική [Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* III 12. 3 (= J. Haury, *Procopii Caesariensis Opera Omnia* IV, Lipsiae 1964)].

38. Dessau, 206. 986.

39. Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 928.

40. Honore, *Lawyers* 17.

41. *D. 29.1. 43*. – Πρβλ. Λυδός, *Περὶ Αρχών* II 7: "καὶ κομιτᾶτον ἀπλῶς τὴν βασιλέως συνοδίαν".

42. Dessau, 206. 308. 986. 1019. 1068. 1069. *CIL* X 1258) (Seeck, "Comites Augusti", *RE* IV, 1 626).

Οι *Comites Augusti* προέρχονταν από την τάξη των συγκλητικών. Όταν ο Τιβέριος (14-37) αποτραβήχθηκε στο Κάπρι, ζήτησε να παραμείνει κοντά του ο συγκλητικός Cocceius Nerva, ο οποίος αν και δεν έφερε τον τίτλο αυτό επισήμως, είχε ωστόσο τις αρμοδιότητες του *comes et adsector*⁴³. Στο συμβούλιο του Δομιτιανού (81-96) παρίστατο ο συγκλητικός Pegasus⁴⁴. Καθώς όμως η νομική παιδεία των συμβούλων του αυτοκράτορα αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση συμμετοχής στο *consilium principis*, οι σύμβουλοι του αυτοκράτορα δύναντο να προέρχονται από όλες τις τάξεις. Ειδικότερα από την εποχή του Δομιτιανού (81-96) στο συμβούλιο του αυτοκράτορα εντάχθηκαν και αξιωματούχοι προερχόμενοι από την τάξη των ιππέων⁴⁵.

Consiliarii

Επί Μάρκου Αυρηλίου (161-180) τα μέλη του *consilium principis* διαχωρίστηκαν από τους *comites*⁴⁶, έφεραν δε κατά το διάστημα αυτό τον τίτλο

43. Tac. ann. IV 58 *unus senator consulatu functus, Cocceius Nerva, cui legum peritia*. VI 26. Dessau, 986: *legato et comiti Claudii Caesaris*. 1019: *comiti Imp. Caesaris Nervae Traiani Augusti Germanici Dacici, dum exercitus suos circumit*. 308: *quaestori imperatoris Traiani et comiti expeditionis Dacicae* 1068: *comiti divi Hadriani in Oriente* (Seeck, “Comites Augusti”, RE IV, 1 626).

44. Σύμφωνα με Iuven. IV 77 *Pegasus attonitae positus modo vilicus urbi* (= I. Willis, D. Iunii Iuvenalis Saturae sedecim, Lipsiae 1997) ο Pegasus υπήρξε *Praefectus Urbi* (*consularis*, επομένως συγκλητικός) επί Δομιτιανού· πρβλ. D. I 2. 2 53, όπου σύμφωνα με αναφορά του Pomponius το αξίωμα αυτό το κατείχε επί Βεσπασιανού (Berger, “Pegasus” RE XIX, 1 64-65). – Βλ. στο συμβούλιο, το οποίο συνεκάλεσε ο αυτοκράτωρ Κλαύδιος (41-54) στη δίκη του βασιλέα Αγρίππα την αριθμητικώς ευρεία συμμετοχή των συγκλητικών: *συνκαλέσας συμβούλειον ... , συγκλητικῶν εἴκοσι πέντε, ἐν τούτοις ὑπατικῶν δέκα ἕξ, παρούσης Ἀγριππίνης Σεβαστῆς μετὰ τῶν ματρωνῶν*. (Berli. *ägypt. Urk. n.* 511. Wilcken *Hermes* 30, 481 επ.). – Βλ. Seeck, “Comites Augusti”, RE IV, 1 627.

45. Δομιτιανός CIL IX 5420: *adhibitis utriusque ordinis splendoris viris* στον Mommsen *Staatsrecht* II 2 990 σημ. 4· πρβλ. Cass. Dio 52 33, 3.

46. Κατ’ αντιστοιχίαν των *assessores* οι οποίοι, ενώ ασκούσαν συμβουλευτικό ρόλο επί των νομικών υποθέσεων, παράλληλα ανέπτυσαν στα πλαίσια της δικαιοδοσίας τους και άλλες δραστηριότητες (σύμβουλοι π.χ. στο πολεμικό συμβούλιο του αυτοκράτορα), έτσι και οι *comites* παράλληλα με τον συμβουλευτικό τους ρόλο ασκούσαν και στρατιωτικά καθήκοντα. Επί Μάρκου Αυρηλίου (161-180) οι *comites* εντάχθηκαν στο ευρύτερο επιτελείο του αυτοκράτορα και απέκτησαν έκτοτε αποκλειστικά στρατιωτικά καθήκοντα (Λυδός, *Περί Αρχών* II 62: οἱ μὲν γὰρ λεγόμενοι στρατηλάται τὴν τῶν κομίτων ἔχουσιν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ μόνην τιμὴν· ταύτῃ καὶ κομιτιανοὺς τοὺς δευτεροστρατηλατιανοὺς ἢ παλαιότητος οἶδε). Αιτία της αλλαγής αυτής ήταν η αμφισβήτηση των στρατιωτικών ικανοτήτων του συμβασιλέα του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου L. Verus. Έτσι, όταν ο L. Verus ανέλαβε τον πόλεμο κατά των Πάρθων ένας ικανός αριθμός *comitorum*, οι οποίοι διέθεταν στρατιωτικές ικανότητες αλλά όχι νομικές γνώσεις (η νομική παιδεία, ως προσόν, δεν χαρακτήριζε τους κύκλους της αριστοκρατίας) στάθηκε στο πλευρό του. Έκτοτε τη νομική καθοδήγηση του αυτοκράτορα ανέλαβαν οι *consiliarii*

των *consilarii*⁴⁷. Ήσαν αξιωματούχοι με νομικές γνώσεις και παιδεία⁴⁸, οι οποίοι έναντι αμοιβής⁴⁹ συμμετείχαν στις εργασίες του *consilium principis* με εξαίρεση δε τον πρώτο *consiliarius*⁵⁰, ο οποίος ήταν συγκλητικός⁵¹, οι υπόλοιποι ανήκαν στην τάξη των ιππέων. Το αξίωμα αυτό καταργήθηκε πιθανότατα επί ηγεμονίας Σεπτιμίου Σεβήρου (193-211), όταν το αξίωμα του *praefectus praetorio* κατείχαν πλέον διακεκριμένοι νομικοί. Άλλωστε η συνύπαρξη των *consilarii* με τους *praefecti praetorio* θα απέβαινε περιττή⁵². Επί Μάρκου Αυρηλίου (161-180) οι *praefecti praetorio* συνεργάσθηκαν για πρώτη φορά και κατά την νομοθετική διαδικασία με τον αυτοκράτορα⁵³.

Ιβ. Το *consilium principis* ως τακτικό δικαστικό σώμα. Η αναδιοργάνωση επί Αδριανού. Οι *praefecti praetorio*

Ο Πλίνιος αναφέρει ότι επί Τραιανού (98-117) το *consilium principis*, ως δικαστικό σώμα, δεν έχει αποκτήσει ακόμα σταθερή σύνθεση και ότι οι αυτοκρατορικοί σύμβουλοι συγκαλούνται κατά περίπτωση⁵⁴, ο ίδιος άλ-

και οι *comites* αποδεσμεύθηκαν από τον ρόλο των συμβούλων του αυτοκράτορα (Seeck, "Comites" *RE* IV, 1 628).

47. Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ια 97· Mommsen, *Strafrecht* 266, 267· *SHA* De Vit. Hadr. 18. – Οι *consilarii* συμμετείχαν μόνιμα στο συμβούλιο του αυτοκράτορα (*adsumptus in consilium* (*D.* 27. 1. 30· Dessau, 1455)· δουκηνάριος επί συμβουλίου του Σεβαστού (*Bull. hell* VII 1883, 16)· *consiliarius Augustorum* ή *Augusti* (Dessau, 1423.1455)· σύμβουλος του Σεβαστού *CIGr* III 5895 (= *Corpus Inscriptionum Graecarum* Berlin) ή απλώς *consiliarius* (*D.* 4. 4. 11 § 2). Ο τίτλος αυτός απενεμήθη σε μεμονωμένες περιπτώσεις συμβούλων του αυτοκράτορα και ως εκ τούτου απαντά μόνον επί ηγεμονίας Marcus (*CIL* VI 1518) και Commodus (Dessau, 1455). Ειδικότερα επιγραφές με αναφορά στους αυτοκρατορικούς *consilarii* – φέρονται ως *adseorsores* – έχουμε μόνον από την εποχή του Commodus (176-192)] και του Severus (*D.* 4. 4. 11 § 2· 27. 1. 30).

48. *D.* 27. 1. 30· 4. 4. 11 §2· Dessau, 1455 (Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 929).

49. Οι *consilarii* αμείβονταν κατ' αναλογία των μισθολογικών βαθμίδων του *ducenarius* (*Bull. hell.* VII 1883, 16), του *centenarius* και του *sexagenarius* [(Dessau, 1455) [Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 929)]. – Βλ. επίσης Honore, *Lawyers* 13.

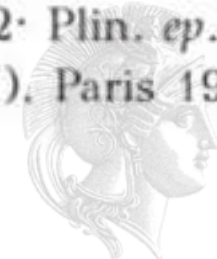
50. Στον *consiliarius* αντιστοιχεί ο ξύμβουλος (*D.* 1. 22. 1. 5· *C.J.* 1. 51. 13. 14).

51. Ο πρώτος κάτοχος του τίτλου *consiliarius* επί ηγεμονίας L. Veri (161-172) ήταν ένας νεαρός συγκλητικός: *in consilio imperatoris caesaris L. Veri Augusti* (*CIL* VI 1518) (Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 928).

52. *C.J.* 9. 51.1: *Imp. Antoninus A cum salutatus ab Oclatinio Advento et Opellio Macrino praefectis praetorio clarissimis viris, item amicis et principalibus officiorum et utriusque ordinis viris et processisset, oblatus est ei Iulianus Antoninus Augustus dixit* (Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 929).

53. *SHA*, Marcus Antoninus XI 10 *habuit secum praefectos, quorum et auctoritate et periculo semper iura dictavit* (Schiller, *Roman Law* 468).

54. Tac. *Ann.* XIV 62· Suet Nero 15· *CIL* IX 5420· Iuven IV 72· Plin. *ep.* IV 22, 1· VI 22, 2. 31, 1 [= A. M. Guillemin, *Pline le Jeune, Lettres* II (IV-VI), Paris 1962]· *SHA*

λωστε συμμετέχει στο *consilium principis* ως *amicus* του αυτοκράτορα. Παράλληλα μας δίνει πληροφορίες για την απονομή της δικαιοσύνης. Ο Τραιανός εκδικάζει τις υποθέσεις ο ίδιος χωρίς την συμμετοχή του *consilium*. Σε μία όμως υπόθεση πλαστής διαθήκης ζητά ευθέως τη γνώμη των συμβούλων του, την οποία και ακολουθεί (*Dein conversus ad nos: 'Επιστήσατε· quid facere debeamus· isti enim queri volunt, quod sibi licuerit non accusari. Tum ex consilio sententia iussit denuntiari heredibus omnibus aut agerent aut singuli adprobarent causas non agendi· alioqui se vel de calumnia pronuntiaturum*⁵⁵).

Η μεγάλη τομή στη δομή και λειτουργία του *consilium principis* θεωρήθηκε ότι έγινε επί Αδριανού (117-138)⁵⁶. Σύμφωνα με μία πρώτη μαρτυρία των *Scriptorum Historiae Augustae* ο Αδριανός κατά την εκδίκαση των υποθέσεων καλούσε στο συμβούλιό του τόσο συγκλητικούς, όσο και άτομα προερχόμενα από την τάξη των ιππέων, εξέδιδε δε την ετυμηγορία του αφού προηγουμένως είχε συμβουλευθεί τα μέλη του συμβουλίου του⁵⁷.

Hadr. 8, 8. 22, 11 Alex Sev. 16· D. 37.14. 17· Cass. Dio 52 33, 3· 69, 7, 1· Lact. *de mort. pers.* 11, 5. 6 [=]. Moreau *Lactance, De la mort des persecuteurs* (=Sources chretiennes, Nr. 39), Paris 1954] (Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 927, 930). – Πρβλ. Demandt, *Spätantike* 199. Η επιλογή των μελών του αυτοκρατορικού συμβουλίου γινόταν *ad hoc*. Σύμφωνα με μαρτυρία των *Scriptorum Historiae Augustae* ο αυτοκράτωρ Αλέξανδρος Σεβήρος απεφάσιζε, αφού είχε προηγουμένως συμβουλευθεί 20 διακεκριμένους νομικούς και 50 σοφούς τουλάχιστον (*SHA De vit. Alex* 15, 6.- 16, 1). – Πρβλ. επίσης την μαρτυρία ότι κατά την έκδοση της απόφασης του βασιλέα Ηρώδη, η οποία αφορούσε ιδιωτική υπόθεση κλήθηκαν 150 άτομα, μέλη της βασιλικής οικογένειας και ανώτατοι ρωμαίοι αξιωματούχοι Joseph. *ant. Iud.* XVI 361-372 (βλ. Liebenam, "Consilium" *RE* IV, 1 915-922).

55. Plinius (*ep.* 6,31, 12)· Th. Mommsen, *Strafrecht* 266 (= Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899)· *Staatsrecht*. II 988. – Πρβλ. την πληροφορία ότι κατά την διάρκεια της συνεδρίας του *consilium* του Romulus εγέρθηκε εναντίον του κατηγορία: "ότι τὴν δίκην αὐτὸς μόνον δικάσας" Διον. Ἀλικ. II 56= G. P. Goold, *Dionysius of Halicarnassus* (*The Loeb Classical Library*) 1985] (Liebenam, "Consilium" *RE* IV, 1 915-922).

56. Η μεταρρυθμιστική πολιτική του Αδριανού, όσον αφορά το *consilium principis* υπερτονίσθηκε όχι μόνον από τον Mommsen αλλά και από τον Cuq. Οι θέσεις των Mommsen και Cuq. έγιναν ευρέως αποδεκτές. Jolowicz, *Introducti* 351· Krüger, *Geschichte* 116· Arangio - Ruiz, *Storia* 246 [Schiller, *Roman Law* 471].

57. Η αρχή αυτή να μετέχουν στο συμβούλιο του αυτοκράτορα τόσο άτομα από την τάξη των ιππέων, όσο και συγκλητικοί, τέθηκε σε ισχύ επί Αδριανού [*SHA Spartianus, De Vita Hadriani* 18, 1 (Schiller, *Roman Law* 468)]. Ωστόσο, επί ηγεμονίας Αδριανού μαρτυρείται ότι κατά την εκδίκαση αγωγής κατά συγκλητικού άτομα προερχόμενα από την τάξη των ιππέων αποκλείσθηκαν από τις εργασίες του συμβουλίου. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος, για τον οποίο στους *SHA vit. Hadr.* 22 δεν κατονομάζονται άτομα προερχόμενα από την τάξη των ιππέων: *causas Romae atque in provinciis frequentur audivit adhibitis in consilio suo consulibus atque praetoribus et optimis senatoribus* πρβλ. 8: *optimos quosque senatores in contubernium imperatoriae maiestatis adscivit* (Mommsen *Staatsrecht* II 2 991 σημ 2· Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 927. – Αντίθετα ίσχυσαν επί Μάρκου Αυρηλίου. Οι *praefecti praetorio*, οι οποίοι προήρχοντο από την τάξη των ιππέων, συμμετείχαν στο συμβούλιο του (*SHA, Capitolinus, Marcus Antoninus* 11, 10) (Schiller, *Roman Law* 468).

Σύμφωνα με μία άλλη μαρτυρία των *Scriptorum Historiae Augustae* ο Αδριανός αναδιοργάνωσε το *consilium principis* με τη συμμετοχή νομικών, οι οποίοι ασκούσαν την νομική επιστήμη κατ' επάγγελμα⁵⁸. Το ότι επί Αδριανού συμμετείχαν στο συμβούλιο του αυτοκράτορα συγκλητικοί, όπως και άτομα από την τάξη των ιππέων είναι γεγονός. Άλλωστε το αυτοκρατορικό περιβάλλον προτιμούσε για την επάνδρωση της γραμματείας *ab epistulis* σε κάθε περίπτωση μορφωμένους αξιωματούχους από την τάξη των ιππέων⁵⁹. Κατ' εξαίρεση επί ηγεμονίας Μάρκου Αυρηλίου προτιμήθηκαν απελεύθεροι⁶⁰. Γεγονός επίσης είναι ότι ανέκαθεν οι αυτοκράτορες καλούσαν νομικούς να συμμετέχουν στις συνελεύσεις των συμβουλίου των και να γνωματεύουν επί διαφόρων ζητημάτων. Ο Τιβέριος π.χ. συμβουλευόταν τον Cocceius Nerva συγκλητικό και διαπρεπή νομικό⁶¹. Η μαρτυρία όμως των *Scriptorum Historiae Augustae* ότι επί ηγεμονίας Αδριανού η Σύγκλητος ενέκρινε τα μέλη του συμβουλίου δείχνει ότι ο Αδριανός επέλεγε άτομα, τα οποία δεν ήταν στους συγκλητικούς ανεπιθύμητα⁶². Για εκλογή ή ακόμα και έγκριση των ατόμων, τα οποία παρίσταντο στο συμβούλιο από την σύγκλητο δεν μπορεί να γίνει λόγος, αφού η σύνθεση του συμβουλίου έως την εποχή του Διοκλητιανού δεν είναι ακόμα σταθερή⁶³.

Οι *praefecti praetorio*

Επί Αδριανού παράλληλα με τους νομομαθείς συμβούλους του αυτοκράτορα στις εργασίες του *consilium principis* συμμετείχαν και οι *praefecti*

58. SHA Spartianus, De Vit. Hadr. 18. 1: *cum iudicaret, in consilio habuit non amicos suos aut comites solum, sed iuris consultos, et praecipue Iuliam Celsum, Salvium Iulianum, Naeratium Priscum aliosque, quos tamen senatus omnes probasset* (Schiller, *Roman Law* 468). – Πρβλ. Wenger, *Institutes* §6 σημ. 27 (=Wenger, *Institutes of the Roman Law of civil Procedure*, N. York 1940). Honore, *Lawyers* 14 σημ. 82. – Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ια 97: Η παρουσία των νομικών στο συμβούλιο συνέβαλε στη διαμόρφωση της νομοθετικής πολιτικής των Ηγεμόνων. Άλλωστε με *rescriptum* του Αδριανού (Gai I, 7) οι επίσημες γνωμοδοτήσεις των νομικών, οι οποίες εκδίδονταν στα πλαίσια του *jus respondendi*, αποκτούσαν ισχύ νόμου, εφόσον ήσαν ομόφωνες.

59. SHA, Vit. Hadr. 22.

60. Rostowzew, "ab epistulis", RE VI, 214.

61. Tac. Ann. IV 58· VI 26.

62. SHA, Spartianus, De Vita Hadriani 18. 1 (Schiller, *Roman Law* 468).

63. Seeck, "Consistorium" RE IV. 1 928. – Πρβλ. Honore, *Lawyers* 27 σημ. 15: Αν και τα στοιχεία είναι ασαφή η σύγκλητος πρέπει να είχε λόγο στην επιλογή των μελών του συμβουλίου του Αλεξάνδρου Σεβήρου [Herodian 6.1.2· 7.1.3 (= C. Stavenhagen, *Herodiani ab excessu divi Marci*, Stuttgart 19670)]. – Πρβλ. Schiller, *Roman Law* 470, όπου αμφισβητείται το κατά πόσον το σώμα αυτό συνέθετε το *consilium principis* ή μία ομάδα ατόμων, υπό την κηδεμονία των οποίων τελούσε ο αυτοκράτωρ.

*praetorio*⁶⁴. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι οι *praefecti praetorio*, οι οποίοι ανήκαν στην τάξη των ιππέων⁶⁵ συμμετείχαν αρχικά στο *consilium principis* ως έμπιστοι του αυτοκράτορα κατά την εκδίκαση υποθέσεων υψίστης σημασίας⁶⁶. Ως βασικό όργανο απονομής της δικαιοσύνης ο *pr. pr.* εκδικάζει αυτοπροσώπως υποθέσεις σε τελικό βαθμό μόλις επί Σεπτιμίου Σεβήρου (193-211)⁶⁷. Δικαστική εξουσία ωστόσο ασκεί στην Ιταλία προ της ηγεμονίας του Σεπτιμίου Σεβήρου (193-211)⁶⁸. Πρώτος ο αυτοκράτωρ Τιβέριος (14-37) εκχώρησε δικαστικές αρμοδιότητες στον *pr. pr.* Aelius Seianus αντ' αυτού (*vice principis*)⁶⁹. Μετά την πτώση δε του Seianus ανακρίσεις κατ' εντολήν του αυτοκράτορα διενεργούσε σύμφωνα με τα κατα-

64. Επί Αδριανού οι *praefecti praetorio* συγκαταλέγονται μεταξύ των μελών του συμβουλίου. Έτσι συμμετέχουν στην έκδοση των δικαστικών αποφάσεων (Seneca, *de clem.* 2, 1 (Mommsen, *Strafrecht* 267). Σε κάθε περίπτωση ωστόσο την περίοδο αυτή το *consilium principis* δεν δικαιοδοτεί αντί του αυτοκράτορα. Ο Dio Cassius [Dio Cass. 52, 24] θεωρεί τους *praefecti praetorio* απλούς αξιωματούχους, η δικαιοδοσία των οποίων επεκτείνεται αυστηρά και μόνον στις στρατιωτικές μονάδες, επί των οποίων είναι επικεφαλής και στο προσωπικό (εργατικό και υπηρετικό) των ανακτόρων (*Caesariani*). Το αυτοκρατορικό δικαστήριο την περίοδο αυτή αποτελεί “προσωπικό” δικαστήριο του αυτοκράτορα, οι δε *praefecti praetorio* έχουν στο δικαστήριο αυτό από τυπικής απόψεως την θέση των *consilarii* Mommsen, *Staatsrecht* II 971 επ.; πρβλ. 865; πρβλ. 1113 επ.

65. Όπως οι *consilarii*, έτσι και οι *praefecti praetorio* προέρχοντο από την τάξη των ιππέων. Από τους Φλαβίους δε και εφεξής η υπαρχία ήταν η υψηλότερη θέση, την οποία κατελάμβαναν κατά την σταδιοδρομία τους αξιωματούχοι, οι οποίοι ανήκαν στην τάξη των ιππέων (W. Enßlin, “Praefectus Praetorio”, *RE* XX, 2 2397).

66. Suet. Tib. 55 (Seianus επί Τιβερίου); βλ. για τη συμμετοχή των *praefecti praetorio* στο *consilium principis* επί Δομιτιανού (81-96) Juven sat IV; βλ. επίσης *CIL* IX 5420 *adhibitiis utriusque ordinis splentitis viris*; βλ. Cass. Dio 52 33, 3; βλ. *SHA De vita Hadriani* 8, 9 (W. Enßlin, “Praefectus Praetorio”, *RE* XX, 2 2397).

67. Ulpian *D.* 32. 1. 4: *a praefectis vero praetorio vel eo qui vice praefectorum ex mandatis principis cognoscet, item a praefectos urbis deportatos (quia eiquoque epistula divi Severi et imperatoris nostri ius deportandi datum est. – Ulp. de off. procons. sub titulo ad legem Fabiam [Coll. leg. Mos. 14. 3. 2: ut Romae quidem praefectus urbis solus super ea re cognosceret, si intra miliarium centesimum sit iniuria commissa; enimvero si ultra centesimum praefectorum praetorio erit cognitio (=Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum FIRA II 577)]*; πρβλ. *D.* 3. 2. 21; Cass. Dio 76.10. 7. Όπως προκύπτει από υποθέσεις ιδιωτικού δικαίου την περίοδο των Σεβήρων (193-211) οι *pr. pr.* δικαιοδοτούν σε τελικό βαθμό. Βλ. για την δίκη δανείου ενώπιον του *pr. pr.* Papinianus (Paul. *D.* 12. 1.40; πρβλ. 29. 2. 97 βλ. επίσης *C.I.* 1. 26. 1 (βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 388 σημ. 44, όπου η συγκεκριμένη διάταξη δεν αφορά στην *litis contestatio*); και *D.* 1.11, η οποία επίσης αφορά τα όρια της δικαιοδοσίας του *pr. pr.* (W. Enßlin, “Praefectus Praetorio”, *RE* XX, 2 2415).

68. *CIL* IX 2438; Bruns Fontes 242, 71 (168) (W. Enßlin, “Praefectus Praetorio” *RE* XX, 2 2413 2397).

69. Seeck, “Consistorium” *RE* IV, 1 927.

τεθέντα στη σύγκλητο πρωτόκολλα ο *pr. pr. Macro*⁷⁰. Κατ' εντολήν του αυτοκράτορα ανακρίσεις διενεργεί επίσης ο *pr. pr. Tigillinus* στην εικονική δίκη κατά της Οκταβίας και ο *pr. pr. Perennis* για την διαλεύκανση της συνωμοσίας της Lucilla κατά του Κόμμοδου (176-192)⁷¹.

Οπωσδήποτε η συμμετοχή των *praefecti praetorio* στο *consilium* δεν επιτρέπει σε καμμία περίπτωση να υποθέσουμε ότι οι αξιωματούχοι αυτοί αντικαθιστούν την περίοδο της Ηγεμονίας τον Ηγεμόνα στα δικαστικά του καθήκοντα⁷². Η παρουσία του Βασσαίου στο πλευρό του Μάρκου Αυρηλίου (161-181) και η εκφώνηση της θανατικής ποινής κατά του Ηρώδου του Αττικού δεν συνεπάγεται την αντικατάσταση του αυτοκράτορα από τον ύπαρχο στην άσκηση των δικαστικών του καθηκόντων⁷³. Ο ρόλος των *pr. pr.* εξακολουθεί την περίοδο αυτή να είναι συμβουλευτικός επί υποθέσεων, επί των οποίων ο αυτοκράτωρ έχει δικαιοδοσία σε έσχατο βαθμό⁷⁴. Ωστόσο σε δίκη για αισχροκέρδεια ο Αδριανός (117-138) ορίζει τον *praefectus praetorio* ως δικαστή με την εντολή η δικαστική απόφαση, η οποία θα εκδοθεί να κοινοποιηθεί εγγράφως στον αυτοκράτορα⁷⁵. Επί Κομμόδου (176-192) τον μετέπειτα αυτοκράτορα Σεβήρο απαλλάσσουν δικαστικά οι *praefecti praetorio*⁷⁶. Επί Καρακάλλα (198-217) παραπέμπεται να δικασθεί ενώπιον του *praefectus praetorio* στη Ρώμη με την κατηγορία του φόνου άτομο, προερχόμενο από την τάξη των ιππέων⁷⁷. Επί Αλεξάνδρου Σεβήρου επίσης παραπέμπεται στον *praefectus praetorio* από διοικητή επαρχίας άτομο για την εκδίκαση της υποθέσεως του⁷⁸. Άλλωστε επί Αλεξάνδρου Σεβήρου (222-235) το αξίωμα των *pr. pr.* αναβαθμίζεται, καθώς απονέμεται στους αξιωματούχους αυτούς ο τίτλος του συγκλητικού⁷⁹.

70. Tac. Ann. VI 47· Cass. Dio 58 21, 3. 24, 2 (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio" RE XX, 2 2412).

71. Herodian I 8, 8 (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio" RE XX, 2 2412).

72. Ο ισχυρισμός αυτός του Mommsen δεν ευσταθεί (Mommsen, Staatsrecht II, 2 990).

73. Philostr. Vita soph. II 1, 11 (C. L. Kayser, Flavii Philostrati Opera I, II, Lipsiae 1970).

74. SHA, Capitolinus, Marcus Antoninus XI 10 (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio" RE XX, 2 2414).

75. Corp. Gloss. Lat. III 388 επ.: Hadrianus dixit eminentissimus vir praefectus meus de hoc iudicabit et renuntiabit mihi per libellum [G. Goetz, Corpus Glossariorum Latinorum I-VII, Hermeneumata Pseudodositheana, Amsterdam 1965].

76. SHA, vita Severi 4.4: praefecti praetorio, quibus audiendus datus fuerat.

77. Philostr. Vita soph. II 31.

78. C.J. 4. 65, 4 [Βλ. όσον αφορά στην δικαιοδοσία του praefectus praetorio W. Enßlin, "Praefectus Praetorio", RE XX, 2 2415].

79. Βλ. Mommsen, Staatsrecht, II 2 866 σημ. 6: SHA, Vita Alaxandri 21: praefectis praetorii suis senatoriam addidit dignitatem ut viri clarissimi et essent et dicerentur, quod antea vel

Σε κάθε περίπτωση η ανάθεση της κατ' έφεσιν εκδίκασης των υποθέσεων στον *pr.pr.* από Σεπτιμίου Σεβήρου και εφεξής⁸⁰ γίνεται κατ' εντολήν του αυτοκράτορα⁸¹. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι *pr. pr.* εκδικάζουν υποθέσεις αντ' αυτού (*vice principis*) και τούτο έως την περίοδο της βασιλείας του Κωνσταντίνου, οπότε και δικαιοδοτούν στη θέση του αυτοκράτορα⁸².

1γ. Διαδικασία

Οι σοβαρότερες υποθέσεις ιδιωτικού και ποινικού δικαίου, ιδιαίτερα δε τα εγκλήματα καθοσιώσεως⁸³ εκδικάζονται σε τελικό βαθμό στο δικαστήριο του αυτοκράτορα με την συμμετοχή του *consilium principis*⁸⁴. Ο ηγεμών

raro fuerat, vel omnino diu non fuerat. Cuq. *Le conseil des Empereurs d'Auguste à Dioclétien* (Paris 1884). Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten* (1905) 339 επ. στο Wenger, *Institutes* §6 σημ. 27.

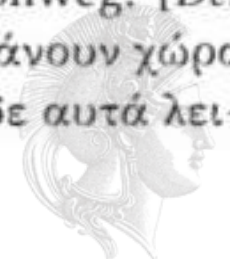
80. Η συμμετοχή των *praefecti praetorio* κατά την διάρκεια του τρίτου αιώνα στο *consilium principis* είναι δεδομένη, αν και δεν υπάρχουν επαρκείς μαρτυρίες (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio", *RE* XX, 2 2414).

81. *C. I.* 9. 2. 6 (243). 7. 35. 2 (286) και *I* 19. 1 (290) (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio" *RE* XX, 2 2415).

82. *C. Th.* 11. 30. 16: *qui soli vice sacra cognoscere vere dicendi sunt*. – Η αυτοπρόσωπη εκδίκαση υποθέσεων από τον *Praefectus Praetorio* καθιερώθηκε με την προαναφερθείσα διάταξη από την περίοδο του Μ. Κωνσταντίνου και εφεξής παρότι στην πρακτική ετηρείτο και παλαιότερα (Kaser, *Zivilprozessrecht* 428 σημ. 35. Stein *Unters.* 46. *Geschichte* I 179. Enßlin "Praefectus Praetorio", *RE* XX, 2 2416. 2469).

83. Σε περίπτωση τέλεσης εγκλήματος καθοσιώσεως (*D.* 48. 4. 1. 1: *maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur*. πρβλ. *D.* 48. 4. 3: *Lex duodecim tabularum iubet eum, qui hostem concitaverit quive civem hosti tradiderit, capite puniri*.) οι ανώτατες αρχές, οι ύπατοι (την περίοδο της Δημοκρατίας) και αργότερα ο ίδιος ο αυτοκράτωρ (την περίοδο της Ηγεμονίας) επέβαλλαν την ποινή του θανάτου, αφού προηγουμένως είχε τηρηθεί η διαδικασία εν ολίγοις ανάκριση και υπεράσπιση των κατηγορουμένων (βλ. Mommsen, *Strafrecht* 256 σημ. 2 και *St. R.* III 1249 σημ. 4, όπου αναφέρεται ότι στους οπαδούς των Γράκχων επετράπη κατά την εκδίκαση της υποθέσεως να παρουσιασθούν στα δικαστήρια ως μάρτυρες υπεράσπισης). Στο V Lupicini 11 (= *MGH (scr. Rer. Mer.* III 149) μαρτυρείται ότι ο Agrippinus [*PLRE* II Agrippinus (*MUM* per Galiae 452/456/7 (II) c. 461] καταδικάσθηκε από τον αυτοκράτορα και την σύγκλητο χωρίς προηγούμενη απολογία.

84. Κατά την εκδίκαση των υποθέσεων η δημοσιότητα τηρείται, βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* §84 I. σημ. 4, όπου παράθεση πηγών). Οι υποθέσεις εκδικάζονται κυρίως το πρωί μετά την *salutatio* *Ant. C.* 9. 51. 1 *inscr.*. Gell. 20. 1. 2. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο αυτοκράτωρ εκδικάζει υποθέσεις έως αργά τη νύχτα (Suet. Aug. 33. 1. Dio 71. 6. 1 Kaser, *Zivilprozessrecht* 351 σημ. 25). Οι υποθέσεις εκδικάζονται στη λατινική γλώσσα. Το αντίθετο ισχύει στις ανατολικές επαρχίες [βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 351 σημ. 26: Επιγραφή από το Dmeir]. – Σύμφωνα με τον M. A. von Bethmann – Hollweg, [*Der römische Civilprozess* (Bonn 1866· Aalen 1959) 99] χωριστές συνεδρίες λαμβάνουν χώρα για διοικητικής φύσεως υποθέσεις, χωριστές για δικαστικές· στα πλαίσια δε αυτά λει-

εκδίδει έως τον τρίτο αιώνα την απόφασή του είτε στα ανάκτορα, σε ειδικά διαμορφωμένη για τις περιστάσεις αίθουσα, το επονομαζόμενο *auditorium*⁸⁵, είτε και σε κάποιο άλλο δημόσιο χώρο⁸⁶. Το δικαστήριο αυτό θα αποτελέσει τον δεύτερο και τρίτο μ.Χ. αιώνα το Ανώτατο Δικαστήριο, όσον αφορά στην απονομή της δικαιοσύνης στο αχανές ρωμαϊκό κράτος.

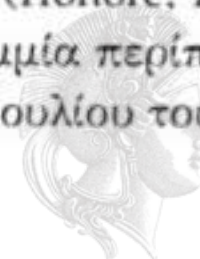
Ο ρόλος του *consilium principis* είναι καθαρά συμβουλευτικός και συνεπώς δεν δεσμεύει τον ηγεμόνα στην τελική λήψη των αποφάσεων του⁸⁷, ω-

τουργούν χωριστές γραμματείες (στον Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ 13). Κατά κανόνα όμως στο δικαστήριο του αυτοκράτορα εκδικάζονται αστικές και ποινικές διαφορές. Ωστόσο και κατά την εκδίκαση διοικητικών υποθέσεων πρέπει να ακολουθείτο η ίδια διαδικασία (Schiller, *Roman Law* 472).

85. Th. Mommsen, *Strafrecht* 266: D. 4. 4. 18, 1. 2. 36. 1. 23 pr. C.Th. 11. 36. 3. Πρβλ. Dio 76. 11: ἐς τὰς ὀροφὰς τῶν οἴκων τῶν ἐν τῷ παλατίῳ, ἐν οἷς ἐδίκαζεν *Auditorium majus* D. 42. 1. 54. 1 σε αντιδιαστολή προς το *auditorium* του *praefecti praetorio*. Ειδικότερα η ονομασία *auditorium* μαρτυρείται επί Μάρκου Αυρηλίου, όταν στα ανάκτορα διαμορφώθηκε ως αίθουσα δικαστηρίου, ειδική αίθουσα, το *auditorium* [(Scaev. – Ulp. D. 36. 1. 23 pr.): *Scaevola divum marcum in auditorio de huiusmodi specie iudicasse refert* – Βλ. Wenger, *Institutes* §6 26 D. 49. 9. 1 Kaser, *Zivilprozessrecht* 351 σημ. 22)]. Η αίθουσα αυτή, το *auditorium*, από τους Σεβήρους και εφεξής είναι η επίσημη αίθουσα δικαστηρίου (Sev. Ant – Ulp. D. 4. 4. 18. 1 Kaser, *Zivilprozessrecht* 351 σημ. 23). C.J. 7. 62.37. 2 (529) 39 pr. (530). Πρβλ. N. 23. 2.

86. Βλ. Sueton. Oct. 33: *Ipse ius dixit assidue et in noctem nonnumquam: si parum corpore valeret, lectica pro tribunali collocata vel etiam domi cubans.* – Dio Cass. 69. 7: ἐδίκαζε (Αδριανός) τότε μὲν ἐν τῷ παλατίῳ, τότε δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῷ τε πανθείῳ καὶ ἄλλοτε. Εκδικάζουν τις υποθέσεις *pro tribunali*, στο *Forum* [Suet. Aug. 33. 1 Dio 57. 7. 2 (Tiber.) 60. 4. 3 (Claudius) 65. 10. 5 (Vespas.) Suet. Dom 8. 1 (Domitian) Dio 69. 7. 1 (Hadrian) *Pro tribunali* Suet. Aug. Dom. 11] (Kaser, *Zivilprozessrecht*, 351 σημ. 19 Mommsen, *Staatsrecht* II 2 983)], σε εξαιρετικές δε περιπτώσεις στον οἶκο τους. Ο Αύγουστος π.Χ. εκδικάζει υποθέσεις στον οἶκο του σε μεγάλη ηλικία (Dio 55. 33. 5) και όταν ασθενεί (Suet. Aug. 33. 1) (Kaser, *Zivilprozessrecht* σελ. 351 σημ. 21). – Πρβλ. Plin. *ep.* 6. 31 1/15 (Traj.), ο οποίος αναφέρεται σε εκδίκαση υποθέσεων στην *villa*. Στις περιπτώσεις εκείνες, κατά τις οποίες ο αυτοκράτωρ βρίσκεται εκτός ορίων Ρώμης, εκδικάζει τις υποθέσεις σε δημόσιο χώρο [Suet. Aug. 72. 2 *in porticibus Herculis templi* Kaser, *Zivilprozessrecht* σελ. 351 σημ. 20]. Σε κάθε περίπτωση όμως οι συνεδριάσεις λαμβάνουν χώρα σε ιερούς και καθαγιασμένους χώρους (ναός του Απόλλωνα Joseph *ant. Iud* XVII 301 *bell. Iud.* II 81).

87. Mommsen, *Strafrecht* 268 σημ 1: Μια εικόνα της λειτουργίας του αυτοκρατορικού δικαστηρίου μας δίνει ο Παύλος επί Σεβήρου: Τα μέλη του συμβουλίου Papinianus, Tryphoninus, Paulus εκφράζουν την άποψή τους, ο αυτοκράτωρ όμως αποφασίζει (D. 14. 5. 8: *dicebamus ... sententiam conservavit imperator* D. 32. 27.1: *mihi ... videbatur, placuit humanius interpretari*). – Βλ. διεξοδική συζήτηση για το δικαστήριο του αυτοκράτορα στους (Schiller, *Roman law* 470 Kaser, *Zivilprozessrecht* 349 Jolowicz – Nicholas, *Introduction* 395 επ. Jones, *Courts* 91-96). – Βλ. Γκόφας, *Εισηγήσεις* I α 97. – Βλ. επίσης C.J. 9. 23. 1 (5 Sept 212): *quamquam ita interpretentur iuris periti... tamen perinde habebitur*, όπου ο Καρακάλλας αποφασίζει παρά την αντίθετη γνώμοδότηση των νομικών (Honore, *Lawyers* 25). – Πρβλ. A. N. Sherwin, *Letters of Pliny* 300, ο οποίος θεωρεί ότι σε καμμία περίπτωση ο αυτοκράτορας δεν δεσμεύετο από την γνώμη της πλειοψηφίας του συμβουλίου του.

στόσο, λόγω του κύρους που έχαιρε το σώμα αυτό⁸⁸, ο ηγεμών δεν εναντιώνεται εμφανώς στις αποφάσεις της πλειοψηφίας του συμβουλίου του⁸⁹. Τούτο ισχύει κυρίως στις ποινικές υποθέσεις⁹⁰. Από τις πηγές δεν προκύπτει, εάν οι Ηγεμόνες εκδίκαζαν υποθέσεις (*cognoscere*) ποινικές ή αστικές⁹¹ σε α' ή β' βαθμό⁹². Άλλωστε σε ελάχιστες των περιπτώσεων εκδίκαζαν οι ίδιοι τις αγωγές, οι οποίες κατατίθεντο στο δικαστήριό τους. Ορίζαν κατά κανόνα εντεταλμένους δικαστές (*iudices dare*), οι οποίοι εκδίκαζαν την υπόθεση, σε ορισμένες περιπτώσεις παρέπεμπαν την υπόθεση στα αρμόδια δικαστήρια.

Το έναυσμα για την έναρξη της διαδικασίας σε α' ή β' βαθμό επί ιδιωτικών υποθέσεων αποτελούσε σχετική αίτηση του ενάγοντα⁹³. Η γραμματεία *a cognitionibus*⁹⁴ συγκέντρωνε τις αγωγές, τις οποίες προωθούσε κατά σειρά

88. D. 4. 4. 38· Dio Cass. 76. 17 (Σεπτίμιος Σεβήρος): καὶ ἡμῖν τοῖς συνδικάζουσιν παρρησίαν πολλὴν ἐδίδου (Wenger, *Institutes* § 6 σημ 28).

89. Ο Νέρων προκειμένου να μην έρχεται σε αντιπαράθεση με την πλειοψηφία του συμβουλίου του, υποχρέωνε τα μέλη του συμβουλίου του να γράφουν την γνώμη τους σε πινακίδια, και στη συνέχεια απεφάσιζε ο ίδιος [Suet. Nero 15: *Quotiens autem ad consultandum secederet, neque in commune quicquam nec propalam deliberabat, sed et conscriptas ab uno quoque sententias tacitus ac secreto legens quod ipsi libuisset perinde atque pluribus idem videretur pronuntiabat.*]. – Μία αντίστοιχη διαδικασία περιγράφει και ο Dion Cass. 52. 33.

90. Honore, *Lawyers* 17: Dio 57.7. 2 - 6· SHA. Marcus 22.4· Στην δίκη κατά του Piso [W. Kierdorf, "C. Piso, Cn" *Kl. Pauly* 2 946] για έγκλημα καθοσιώσεως (*crimen maiestatis*) ο Τιβέριος δεν δεσμεύεται από την γνώμη των μελών του *consilium principis* [Tac. Ann. 3. 10 (Mommsen, *Staatsrecht* II 2 965)] αλλά παραπέμπει την υπόθεση για εκδίκαση στη Σύγκλητο. Η παραπομπή των υποθέσεων από τον αυτοκράτορα στη σύγκλητο (*ad senatum remittit*) ήταν δικαίωμα του αυτοκράτορα [*Lex de imp. Vesp.* 5· Pl. ep. 4. 9. 1 (Mommsen, *Staatsrecht* II 2 900)].

91. Οι σύμβουλοι, οι οποίοι μετείχαν στην εκδίκαση των αστικών υποθέσεων αναφέρονται ως *assessores* (σύμβουλοι, σύνεδροι βλ. και σημ. *assessores*) και όχι ως δικαστές.

92. Suet. Aug. 33. 1· 72. 2· 97. 3· Traj. Plin. ep. 6. 31. 8 (Kaser, *Zivilprozessrecht* 350 σημ. 10).

93. *Supplicare*: C.J. 1. 19. 2· 41· C.J. 2. 4. 10· C.J. 3. 1. *Supplicatio*: C.J. 1. 21. 3. 1· C.J. 9. 42. 15· C.J. 12. 19 (Heumann, *Quellen des römischen Rechts* 565). – Ο όρος *supplicare* δηλώνει την περίοδο της Ηγεμονίας τις αιτήσεις των ιδιωτών προς τον αυτοκράτορα (D. 28. 5. 93· Ulp. D. 49. 5. 4. 1 Kaser, *Zivilprozessrecht*, 352 σημ. 27).

94. Το γραφείο (*a cognitionibus*) ιδρύθηκε πιθανότατα την εποχή του Κλαυδίου (41-54) και υπεστήριζε τον αυτοκράτορα κατά την διαδικασία της *cognitio* [D. 28. 5. 92: *Pactumeia magna supplicavit imperatores nostros et cognitione suscepta, licet modus institutioni contineretur, quia falsus non solet obesse, tamen ex voluntate testantis putavit imperator ei subveniendum*· D. 49.1. 22: *Ad principem remissa cognitio ab eo circumduci potest.* (Kaser, *Zivilprozessrecht* 352 σημ 29)]. Εν αντιθέσει προς τον Kaser (*Zivilprozessrecht* 352 σημ. 29), ο οποίος θεωρεί ότι το γραφείο *a cognitionibus* ιδρύθηκε επί Κλαυδίου οι Mommsen, *Staatsrecht* 965 σημ. 2 και v. Premierstein, "a cognitionibus" *RE* IV, 1 220 υπεστήριξαν την άποψη ότι το συγκεκριμένο γραφείο υπήρχε από ιδρύσεως της αυτοκρατορίας. Καθώς μάλιστα το αυτοκρατορικό δικαστήριο δεν είχε μόνιμη έδρα του την Ρώμη ο

προτεραιότητας. Η ειδικότερη διαδικασία, η οποία ετηρείτο κατά την εκδίκαση συγκεκριμένης υποθέσεως, προσδιορίζετο με ειδικό αυτοκρατορικό *rescriptum*, το οποίο και εγνωστοποιείτο στα διάδικα μέρη⁹⁵. Για τον ορισμό της διαδικασίας⁹⁶ δεν απαιτείτο η σύμφωνη γνώμη των μελών του *consilium principis*⁹⁷. Οι διάδικοι εκλητεύοντο⁹⁸ και ελέγχονταν οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της αγωγής⁹⁹. Οι ενάγοντες, οι εναγόμενοι όπως και οι δικηγόροι τους ανέπυσσαν τα επιχειρήματά τους επί της υποθέσεως¹⁰⁰, παράλληλα

Mommsen (*Staatrecht* II 3 966) θεώρησε ότι τον αυτοκράτορα συνόδευαν στα ταξίδια του οι *a cognitionibus* και όχι το *consilium principis* [*CIL* VI 8635 και *Philostr. Vit. soph.* II 32].

Έως την εποχή του Σεπτιμίου Σεβήρου η γραμματεία (*a cognitionibus*) επανδρωνόταν από απελεύθερους (*CIL* VI 8628= *Dessau*, 1679). Από την εποχή του Σεπτιμίου Σεβήρου και εφεξής ο επικεφαλής του γραφείου *a cognitionibus* προήρχετο από την τάξη των ιππέων (*Dio Cass.* 70. 33. 5: εκ των ιππέων). Επί Διοκλητιανού ιδρύθηκε το γραφείο του *magister sacrarum cognitionum*, ο οποίος ήταν *vir perfectissimus*. Αργότερα καθώς ο αριθμός των υποθέσεων, οι οποίες εκδικάζονταν από τον αυτοκράτορα σε πρώτο βαθμό μειώθηκε, ιδρύθηκε το αξίωμα του *magister libellorum et cognitionum sacrarum* *CIL* VI 510 (376)· *Not. dign. or.* 19. 10 (occ. 17. 13): *magister libellorum cognitiones et preces tractat.* (V. Premierstein, "a cognitionibus" *RE* IV. 1 222).

95. Κελεύει τὸν ἐπιτεταγμένον ταῖς δίκαις προειπεῖν οἱ τὸ μὴ δι' ἑτέρου, δι' ἑαυτοῦ δὲ ἀγωνίσασθαι (*Pilostr. vit. soph.* II 3 Caracallas A. V. Premierstein, "a cognitionibus" *RE* IV. 1 222).

96. Σε γενικές γραμμές πάντως ετηρούντο οι σύνηθεις διαδικαστικοί κανόνες σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις (βλ. *D.* 28. 4. 3. όπου περιγράφεται εκδίκαση δημοσιονομικής υποθέσεως (*Fiscalprozess*) του έτους 166 μ.Χ. Seeck, "Consistorium" *RE* IV. 1 929).

97. A. V. Premierstein, "a cognitionibus" *RE* IV. 1 222.

98. Τα αντίδικα μέρη κλητεύονται από το γραφείο *a cognitionibus*. Τις κλητεύσεις και τις δικαστικές προθεσμίες ορίζει ο ηγεμών, παράλληλα φροντίζει να τηρήται το τυπικό. Σύμφωνα με την επιγραφή *CIL* VI 8634, η κλήση κοινοποιείτο από τον *invitator*. Στην περίπτωση εκείνη, κατά την οποία ο ένας εκ των διαδίκων αρνείτο να παραστεί ήταν δυνατό για την προσαγωγή του να χρησιμοποιηθεί βία (*Philostat. vit. soph.* II 320 (Caracallas): ὁ τὰς δίκας ἐσκαλῶν ... παρήγαγεν αὐτὸν εἰς τὰ δικαστήρια ἄκοντα· πρβλ. *Philostat. Apoll* VII 29. 31 V. Premierstein, "a cognitionibus" *RE* IV. 1 222. Στην περίπτωση, κατά την οποία ο εναγόμενος, δεν εμφανίζετο, εκδικάζετο ερήμην (*cantumacia*, ερημοδικεία) βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 352 σημ. 28.

99. Όπως η αρμοδιότης (*Zuständigkeit*, Competence: *D.* V. 1: *de iudiciis: ubi quisque agere vel conveniri debeat*· *C.I.* III 13: *de iurisdictione omnium iudicum et de foro competentendi* (Wenger, *Institutes* §4 σ. 44). – Η επιγραφή από το Dmeir, περιέχει το πρωτόκολλο της διαδικασίας ενώπιον του Καρακάλλα το έτος 216 μ.Χ. (βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 349 σημ. 1, όπου βιβλιογραφία).

100. Paul. Decr. *D.* 26. 5. 28: *Romanus Appulus ab iudice appelaverat dicens se non debuisse dari in tutela collegam ei, quem ipse, cum magistratus esse nominasset suo periculo, ne in una tutela duplex periculum sustineret...* 10. 2. 41: *Quaedam mulier anb iudice appelaverat, quod diceret eum de dividenda hereditate inter se et coheredem non tantum res, sed et libertos divisisse et alimenta, quae dari testator certis liberis iussisset*· 37. 14. 24· 32. 97· Επιγραφή από Dmeir. Βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 352 σημ. 31. – Σύμφωνα με τον Crook (*Consilium*) οι υποθέ-

προσκόμιζαν τα αποδεικτικά στοιχεία¹⁰¹. Εν συνεχεία ο ηγεμών απεφάσιζε¹⁰², αφού συνδιασκέπτετο με το συμβούλιό του (*deliberare, perrogare*) και εξέδιδε την απόφαση (*decretum*)¹⁰³. Για την έκδοση δε της απόφασης οι σύμβουλοι ψήφιζαν επί της υποθέσεως γραπτά ή προφορικά¹⁰⁴. Τα μέλη του *consilium principis* εξέφραζαν την άποψή τους κατά ιεραρχική σειρά¹⁰⁵. Επί της διαδικασίας ετηρούντο πρακτικά (*acta*)¹⁰⁶. Το γραφείο *a cognitionibus* με την βοήθεια γραμματέων¹⁰⁷ συνέτασσε την απόφαση του αυτοκρά-

τῶν. Οὗτοι ἐκδικάζοντο ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸ συμβούλιό του με τὴ συμμετοχὴ αὐστηρά καὶ μόνον τῶν ἀντίδικων μερῶν, τῶν δικηγόρων τους, καὶ τῶν μαρτύρων.

101. D. 22. 5. 3. 3: *Idem divus Hadrianus Iunio Rufino proconsuli Macedoniae rescripsit testibus se, non testimoniis crediturum*. Kaser, *Zivilprozessrecht* 352 σημ. 32.

102. Ο αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος δὲν ἦταν πάντα παρὼν ἀποφάσιζε εἴτε ἀμέσως εἴτε ἀργότερα N. 62.1. 2 (537) κυρίως C.J. 1. 14. 12 pr. (529) (Kaser, *Zivilprozessrecht* 434 σημ. 25). – Ο Dio (Dio Cass. 77. 17. 3) επικρίνει τὸν Καρακάλλα, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε προΐσταται καὶ ἄλλοτε ὄχι τοῦ δικαστηρίου του (Honore, *Lawyers* 25).

103. Τα *decreta* ἦταν δικαστικές ἀποφάσεις (πρόδικαστικές εἴτε ὀριστικές) τοῦ ἡγεμόνα, οἱ ὁποῖες ἀπαγγέλονταν εἴτε σὲ πρῶτο βαθμὸ εἴτε κατ' ἐφεση (Γκόφας, *Εἰσηγήσεις* Ια 118). Εφόσον καταγράφονταν στὰ αὐτοκρατορικά *commentarii* (Premenstein, "Commentarii" RE IV, 1 740), ἐκδίδονταν. Ἐν συνεχείᾳ ἀντιγράφονταν ἀπὸ τοὺς *apparitores* καὶ κατέληγαν ὑπὸ μορφὴ ἰδιωτικῶν συλλογῶν στὰ χέρια τῶν δικηγόρων. Ὑπόθεση, ἡ ὁποία ἐκδικάσθηκε σύμφωνα με τὸν Ροδίων νόμο, ἀποτέλεσε ἐνδιαφέρον παράδειγμα διεθνoῦς δικαίου [Wenger, *Quellen* 427 σημ. 25 καὶ 463 ἐπ. (= L. Wenger, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953)].

104. SHA Marc. 22. 4. – Τὸ συμβούλιο τοῦ ἡγεμόνα ψήφιζε προφορικά, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ σύγκλητος [Plin. Ep. IV 22.3: *Cum sententiae perrogarentur, dixit Iunius Mauricus, quo viro nihil firmitus nihil verius, non esse restituendum Viennensibus agona adiecit "Vellem etiam Romae tolli posset" Constanter, inquis et fortiter... Idem apud imperatorem Nervam non minus fortiter* Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 929]. – D. 28. 4. 3. Philo. leg. ad Gai 350 (= M. Smallwood, *Philonis Alexandrini, Legatio ad Gaium*, Leiden 1961)· Plin. Ep. 4. 22. 3· 6. 22. 5· 6. 31. 12· Dio Cass. 76. 17. 1. Για τὸ τυπικὸ, τὸ ὁποῖο ετηρεῖτο κατὰ τὶς συσκέψεις τοῦ αὐτοκράτορα με τὸ συμβούλιο τοῦ βλ. Marcell. D. 28. 4. 3· D. 4. 4. 38 προοιμ. ἐπίσης SHA De vit. Hadr. 18. 1· D 27.1 30 πρβλ. ἐπίσης ἐπιγραφές στὸν Mommsen. Για τὴν διαδικασία ψηφοφορίας, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖτο σὲ υποθέσεις ποινικοῦ δικαίου βλ. Suet. Aug. 33. 2· Nero 15. 1 Kunkel "Quaestio" RE XXIV 783 ἐπ. Διαφορετικὰ SHA Alex. Sev. 16. 2 (Kaser, *Zivilprozessrecht* 352).

105. N. 62, 2 pr. (537). Για τὸν *ordo dignitatum* βλ. CTh. 6 5· C.J. 12. 8 (Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 23).

106. Kaser, *Zivilprozessrecht* 352 σημ 36. Τα πρακτικά πρωτοκολλοῦνταν, ἀντίγραφο ἀπεστέλλετο στοὺς διαδίκους CT. 11. 39. 5 (362)· 1. 22. 4 (383)· 4. 20. 3 (386) = C.J. 7. 71. 6· CT 8.15. 1 Kaser, *Zivilprozessrecht* 434 σημ. 26.

107. *Notarii* ἢ *exceptores* κατέγραφαν κατὰ γράμμα τὶς συζητήσεις, οἱ ὁποῖες διημεῖβοντο στὸ αὐτοκρατορικὸ δικαστήριό κατὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν υποθέσεων. Στους ὑπομνηματισμοὺς οἱ συζητήσεις αὐτὲς καταχωροῦνταν ἀποσπασματικά [Premenstein "Commentarii" RE IV, 1 749· Mommsen, *Strafrecht* 516 σημ. 1· Philostrat. Apoll VII 29. 31 V. Premenstein, "a cognitionibus" RE IV, 1 222. – Βλ. Λυδός, *Περὶ Ἀρχῶν* III 26: τοῖς ταχυγράφοις τῆς ἀρχῆς συνηρίθμην.

τορα¹⁰⁸, την οποία καταχωρούσε μαζί με τα πρακτικά στα *commentarii* (υπομνήματα, ύπομνηματισμοί)¹⁰⁹. Οι διάδικοι εδικαιούνται με αίτημα προς τον αυτοκράτορα να ζητήσουν την κοινοποίηση της γνωμάτευσης του επί της υποθέσεως των¹¹⁰. Η κοινοποίηση της απόφασης (*rescriptum*) του αυτοκράτορα είχε την μορφή γράμματος (*epistula*)¹¹¹.

B. *Consistorium principis*

1α. Το συμβούλιο επί Διοκλητιανού

Το *consilium principis*, το συμβούλιο του αυτοκράτορα από την περίοδο της Ηγεμονίας, μετωνομάσθηκε την εποχή του Διοκλητιανού (282-305), σε *consistorium principis*. Το *consistorium principis* αποτελεί ουσιαστικά εξέλιξη του *consilium principis*, όπως αυτό διαμορφώθηκε σε μόνιμο σώμα από τα μέσα του δεύτερου μ.Χ. αιώνα. Στην ελληνική γλώσσα αποδόθηκε ως “θεῖον συνέδριον”¹¹². Πρόκειται για ένα συμβούλιο, στο οποίο μετέχουν α-

108. Κατ’ αρχάς η δικαστική απόφαση συντάσσεται υπό την μορφή προσχέδιου (*periculum*) [C.J. 7. 44: *De sententiis ex periculo recitandis*· C. Th. 4.17. 2 *ex periculo promatur sententia*· Mommsen *Strafrecht* 268, 1, 516, 1, 517, 2. SHA Marc. 11, 10 *habuit secum praefectos, quorum et auctoritate et periculo semper iura dictavit*], το οποίο υπεβάλλετο στον αυτοκράτορα για διόρθωση και έγκριση (SHA Alex. Sev. 31, 1). Από το *periculum* συντάσσεται εν συνεχεία το τελικό κείμενο, η *forma* [Heuman, *Quellen* 226: κανών, ορισμός, διάταξη D 2.14.10: *formam a divo Marco datam divum Pium...*· D. 42.1. 31: *forma quam div. Pius rescripsit*], η οποία επικυρωνόταν ιδιοχείρως από τον αυτοκράτορα (*rescripsi recognovi*) και αποτελούσε τη βάση για την έκδοση της απόφασης, η οποία θα κοινοποιείτο στα διάδικα μέρη [Premenstein, “*Commentarii* RE IV, 1 738-739].

109. Σκοπός της τήρησης των πρακτικών (*acta*) ήταν η εξασφάλιση του δεδικασμένου έναντι ενδεχομένων μελλοντικών αμφισβητήσεων. Η τήρηση ωστόσο των υπομνημάτων (*commentarii*) απέβλεπε στην διαφύλαξη των λεπτομερειών της εκδικασθείσας υποθέσεως, ώστε να αποτελέσουν νομικό υλικό στο μέλλον (Premenstein “*Commentarii*” RE IV, 1 748).

110. Στην επιγραφή της Σμύρνης (CIL III 411= Dessau 338) ο αιτών ζητά από τον αυτοκράτορα Αντωνίνο το έτος 139 την έκδοση αντιγράφου απόφασης του Αδριανού από τα *commentarii* χάριν των Σμυρναίων: “κελεῦσαι δοθῆναι μοι τὰ ἀντίγραφα τῶν ὑπομνημάτων, ὡς καὶ ὁ θεὸς πατήρ συνεχώρησεν”. Στο τέλος του *libellus* υπάρχει η έγκριση του αυτοκράτορα υπό την μορφή *rescriptum*: *sententiam divi patris mei, si quid pro sententia dixit, describere tibi permitto* με την σημείωση *rescripsi recognovi* και τον αριθμό *undevicensimus*. Ακολουθεί επικυρωμένο αντίγραφο της διάταξης από τα *commentarii*. Η εισαγωγή του αντιγράφου εμπεριέχει τις σφραγίδες των μαρτύρων μαζί με το αίτημα έκδοσης αντιγράφου προς δύο υπαλλήλους του αρχείου: *Stasime, Dapeni edite ex forma sententiam vel constitutionem*. Συλλογές διατάξεων αναφέρονται και για τους μετέπειτα αυτοκράτορες (βλ. D. 28. 1, 6§8: ἐν ταῖς τοῦ βασιλέως Κομμοδου διατάξεσιν· N. 25. 6: τὸ τῶν θεῶν ἡμῶν διατάξεων βιβλίον· 26. 5: τὸ τῶν νόμων βιβλίον).

111. Kaser, *Zivilprozessrecht* 352 σημ 39. Η διαδικασία αυτή θεσπίζεται επί Αδριανού.

112. *Corpus legum* 253 (= G. Haenel, *Corpus legum ab imperatoribus Romanis ante Iustinianum latarum*, Leipzig 1857) βλ. Seeck, “*Consistorium*”, RE IV, 1, 926.

νώτατοι κρατικοί λειτουργοί, των οποίων ο αριθμός κυμαίνεται. Όπως το *consilium* παλαιότερα, έτσι και το *consistorium* δεν αποτελείται από κλειστό και συγκεκριμένο αριθμό μελών. Στην αυλή του Βαλεντινιανού γ' μαρτυρούνται περισσότερα από 20 άτομα¹¹³. Επί Θεοδοσίου β' (Μικρού) εκτός από τους τέσσερεις *illustres* αναφέρονται άλλα επτά άτομα, τα οποία συμμετείχαν στην κωδικοποίηση του δικαίου¹¹⁴. Όμως πολλά περισσότερα πρέπει να ήταν τα άτομα εκείνα, στα οποία απονέμετο η *comitiva consistoriana* ως τίτλος χωρίς να μπορούν να συμμετέχουν στο συμβούλιο του αυτοκράτορα¹¹⁵. Άλλωστε τον πέμπτο μ.Χ. αιώνα η *comitiva consistoriana* απονέμεται και ως απλός τίτλος με το πέρας της ενεργού υπηρεσίας στους *proximi scriniorum, comites dispositionum*¹¹⁶ και στους *advocati fisci*, οι οποίοι είχαν υπηρετήσει στο δικαστήριο του *praefectus praetorio*¹¹⁷.

Κατά την περίοδο της βασιλείας του Διοκλητιανού εκτός από την αλλαγή του ονόματος (από *consilium* σε *consistorium*) δεν παρατηρήθηκε καμία άλλη αλλαγή στη λειτουργία του συμβουλίου του αυτοκράτορα. Ο όρος, ο οποίος αναφέρεται για πρώτη φορά στον Ιουστινιάνειο κώδικα, στην προαναφερθείσα διάταξη του Διοκλητιανού "*Decurionum filii non debent bestiis subici*"¹¹⁸ περιγράφει πρωταρχικά την *aula regia*¹¹⁹, την αίθουσα

113. *N. Val.* 6. 3. 1 (Seeck, "Comes consistorianus", *RE* IV, 1 646).

114. *C.Th.* 1. 1. 6 (20 Δεκεμβρίου 435). Οι Eron [*PLRE* II, *Comes consistorianus* (East) 435] και Sperantius [*PLRE* II, *Comes consistorianus* (East) 435-438] αναφέρονται ως *spectabiles comites consistoriani*. Συμμετείχαν στην δεύτερη επιτροπή σύνταξης του Θεοδοσιανού Κώδικα. – Πρβλ. *N. Theod.* I (438).

115. *C. Th.* 22. 8 § 1 (Seeck, "Comes consistorianus", *RE* IV, 1 646).

116. *C.J.* 12. 8. 9.

117. *C.J.* 2. 7. 8.

118. *C.J.* 9. 47.12. – Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 930: Το *consistorium* αναφέρεται ήδη στον Τερτουλιανό [*De resurr. carnis* 26 (= C. Micaelli, *De resurrectione carnis* 1990)· *Ad uxor* II 6 (= Ch. Munier, *Ad Uxorem* 1980) και χαρακτηρίζει τον χώρο, πάνω στον οποίο κάτι ή κάποιος στέκεται. Αργότερα, με αυτή την ονομασία χαρακτηρίζονται μικρά δωμάτια σε κατοικίες ιδιωτών, όπου ένα και μόνον άτομο μπορούσε να στέκεται όρθιο [*Apoll. Sid. epist.* II 2, 13 (= A. Loyen, *Sidoine Apollinaire* II, III *Lettres* I-IX, Paris 1970)]. Τον έκτο μ. Χ. αιώνα, *consistorium* ονομάσθηκε η αίθουσα των ανακτόρων, όπου συσκέπτετο το αυτοκρατορικό συμβούλιο (*C.J.* 1. 2. 22. 14. 12· 2. 55. 4), παλαιότερα ο χώρος αυτός έφερε την ονομασία *sacrarium*. Η ονομασία αυτή μαρτυρείται για πρώτη φορά το 290 [*Eumen. paneg.* III 11: *Item eiusdem Eumenii viri perfectissimi magistri memoriae et rhetoris latinis genethliacus Maximiani Augusti* (= F. Puteolanus, Milan 1482 Seeck, "Eumenius," *RE* VI, 1 1113)]. – Βλ. επίσης *C. Th.* 9. 40. 11· 12. 12. 8. 16· *Gesta de recip. cod. Theod.* σελ. 85 Haenel]. Αφορούσε στον ιερό εκείνο χώρο δίπλα από το θεοποιημένο πρόσωπο του αυτοκράτορα, όπου μπορούσαν να στέκονται οι έμπιστοι σύμβουλοί του (πρβλ. *nostra altaria C. Th.* 11. 29. 6· Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 930).

119. Winterling Aloys, *Aula Caesaris*, München 1999. – Σύμφωνα με τον Mommsen (*Staatsrecht* II, 2 989 σημ. 2) το ότι η διάταξη *C.J.* 9. 47. 12 επιγράφεται "*Impp. Diocletianus et Maximianus AA. in consistorio dixerunt*", δεν σημαίνει και ότι η ονομασία

του θρόνου¹²⁰. Ο Διοκλητιανός σε αντίθεση με τον Αύγουστο, ο οποίος περιέβαλε την εξουσία του με δημοκρατικό ένδυμα¹²¹, προσπάθησε να διαχωρίσει τον αυτοκράτορα από τους υπόλοιπους θνητούς με την καθιέρωση των αυτοκρατορικών εμβλημάτων και την εγκαθίδρυση αυστηρής αυλικής εθιμοτυπίας. Στα πλαίσια αυτά έδωσε στον επιφανή κύκλο των συμβούλων του, οι οποίοι τον επηρέαζαν στην λήψη των θείων αποφάσεων του την ονομασία *consistorium*¹²². Η δεύτερη παλαιότερη μαρτυρία για την ονομασία *consistorium* προέρχεται από την εποχή του Κωνσταντίου β'¹²³.

consistorium ανάγεται στην εποχή του Διοκλητιανού (284-305). Ο όρος *consistorium* μαρτυρείται για πρώτη φορά κατά τα μέσα του τέταρτου αιώνα (Orelli 3184, 3185), κατά την μετά τον Διοκλητιανό περίοδο. Σύμφωνα με τον Mommsen το *consistorium* ταυτίστηκε με την αίθουσα, η οποία παραχωρείτο στα μέλη του συμβουλίου του αυτοκράτορα, προκειμένου να συνεδριάσουν. Άλλωστε αυτό υποδηλώνει το *contubernium* αναφορικά με τον Αδριανό (117-138) [Cass. Dio 52, 33· Vita Hadriani 8: *optimos quosque senatores in contubernium imperatoriae maiestatis adscivit* (= Ph. U. Boissevain I-V, 1895-1931)], και η διατύπωση *circa latus principum agere, circa principem occupatum esse* των Papinianus (D. 27.1. 30) και Ulpianus (D. 4. 4. 11. 2). Από το *contubernium*, το οποίο υποδηλώνει ότι οι σύμβουλοι του αυτοκράτορα ήσαν και "σύνοικοι" του αυτοκράτορα, φαίνεται ότι προήλθε ο όρος *consistorium*.

120. Βλ. Demandt, *Spätantike* 199 (= A. Demandt, *Geschichte der Spätantike, Das Römische Reich von Diocletian bis Justinian 284-565n. Chr.*).

121. Το 27 π.Χ. ο Οκτάβιος παρουσιάστηκε ενώπιον της συγκλήτου και προσφέρθηκε να θέσει τη ρωμαϊκή πολιτεία [Res Gestae div. Aug. 25, 2 (= H. Volkmann, *Res Gestae divi Augusti* 1969)] στη διάθεση της συγκλήτου και του ρωμαϊκού λαού καταθέτοντας κάθε αρχή, την οποία κατείχε (Res Gestae div. Aug. 34: *per consensum universorum potitus rerum omnium rem publicam in senatus populi romani arbitrium transuli*). Η πρόταση αυτή του Οκταβίου, η οποία βεβαίως δεν έγινε με σοβαρή πρόθεση εκ μέρους του να καταθέσει την αρχή, δεν έγινε δεκτή. Άλλωστε με την χειρονομία αυτή ο Οκτάβιος θέλησε να νομιμοποιήσει την άσκηση της απόλυτης εξουσίας, η οποία βρισκόταν *de facto* στα χέρια του (Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ια 89).

122. Amm. Marc. XV 5 18 (= W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus, Res gestae* I, II, Leipzig 1978): *Diocletianus enim Augustus omnium primus, externo et regio more instituit adorari, cum semper antea ad similitudinem iudicum salutatos principes legerimus...* – Επί Οκταβίου οι αξιωματούχοι ελάμβαναν θέση δίπλα στον αυτοκράτορα. Αν και όλα τα μέλη του συμβουλίου του δεν έφεραν την ονομασία *adsessores*, έφεραν ωστόσο από κοινού το δικαίωμα *adsidere*. Επί Διοκλητιανού, σύμφωνα με την εθιμοτυπία της αυλής, όποιος πλησίαζε τον αυτοκράτορα έπρεπε να προσκυνήσει, να φιλήσει την δαντέλα του πορφυρένιου μανδύα του και κατά την διάρκεια της ακρόασης να παραμένει όρθιος. Το ίδιο ίσχυε και κατά την έναρξη των συνεδριών του συμβουλίου, όπου τα μέλη του παρατάσσονταν ενώπιον του αυτοκράτορα. Η έννοια του *adsidere* επομένως, αντικαταστάθηκε την περίοδο αυτή από την έννοια του *adstare* [C. Th. 11, 39, 5· C.J. 10, 48, 2· Ambros. ep. 24, 3 (= Migne L. 16, 1036)]. Από το γεγονός δε αυτό η συνάθροιση αυτή έλαβε την ονομασία *consistorium* (Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 930).

123. Dessau, 1243 (Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 930).

1β. Η αναδιοργάνωση επί Κωνσταντίνου

Comites Consistoriani

Το έτος 312 μ.Χ. ο Κωνσταντίνος προβαίνει σε μεταρρυθμίσεις στον διοικητικό τομέα. Συγκεκριμένα στο διάστημα των ετών 312-324 επέφερε αλλαγές στο αξίωμα *comes (comitiva)*¹²⁴, οι οποίες ωστόσο οδήγησαν το έτος 325 μ.Χ. στην υποβάθμιση του¹²⁵. Ειδικότερα, το έτος 318 μ.Χ. διαχωρίστηκαν επισήμως οι αξιωματούχοι, οι οποίοι είχαν στρατιωτικές αρμοδιότητες από εκείνους, οι οποίοι είχαν πολιτικές¹²⁶. Αποτέλεσμα της ρύθ-

124. Ειδικότερα οι αλλαγές, οι οποίες είχαν επέλθει στον τίτλο *Comes* πριν από το έτος 325 μ.Χ. ήσαν οι ακόλουθες: Επί Κωνσταντίνου, το έτος 312 μ.Χ. ο τίτλος, τον οποίο φέρουν οι αξιωματούχοι είναι *Comes domini nostri Constantini Augusti* (Dessau, 1213, 1214, 1216). Η περίοδος αυτή λήγει με τον πόλεμο κατά του Λικινίου το έτος 314 μ.Χ. Την δεύτερη περίοδο, κατά την διακυβέρνηση του ανατολικού κράτους από τον Κωνσταντίνο και του δυτικού από τον Λικίνιο (315-317), ο τίτλος είναι *comes Augustorum nostrorum* (Dessau, 1217). Την τρίτη περίοδο, την περίοδο δηλαδή μετά την αναγόρευση των υιών των Κωνσταντίνου και Λικινίου στο αξίωμα του Καίσαρα (317-324), ο τίτλος ήταν *comes dominorum nostrorum Augusti et Caesarum*, μετά την πτώση δε του Λικινίου (324) ο τίτλος είναι *comes dominorum nostrorum Augusti et Caesarum* (Dessau, 1223) ή *comes Flavialis* (Dessau, 1224). Την περίοδο αυτή, η οποία φαίνεται να λήγει περίπου το 325 μ.Χ., οι κάτοχοι του αξιώματος αυτού αποτελούν τους σημαντικότερους παράγοντες στον διοικητικό οργανισμό της Αυτοκρατορίας, πράγμα το οποίο εν συνεχεία θα ανατραπεί, καθώς ο Κωνσταντίνος θα απονέμει αδιάκριτα τον τίτλο σε διάφορους αξιωματούχους [Seeck, "Comites" *RE* IV, 1 630, 631].

125. Μετά την νίκη του Κωνσταντίνου επί του Λικινίου το έτος 324 μ.Χ. ο τίτλος *comes* υποβαθμίσθηκε, καθώς ο αυτοκράτωρ τον απένειμε αδιακρίτως σε διάφορους αξιωματούχους [Ευσέβιος *vit. Const.* IV 1 (= Winkelmann, *Eusebius Werke* 1. 1 *Das Leben des Kaisers Konstantins*, Die griechischen Schriftsteller, Berlin Akademie Verlag 1975 3-151)]. Επιγραφές μαρτυρούν ότι την εποχή αυτή ο τίτλος του *comes ordinis primi intra consistorium* ή *intra palatium* ή *domesticus* απενεμήθη σε διάφορα άτομα αδιακρίτως, εκ των οποίων αρκετά ασκούσαν ήδη κάποιο αξίωμα [Jones, *Empire* I 334 (A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire* 284-602 I, II, III, Oxford 1964)]. Ο τίτλος όμως αυτός δεν εξασφάλιζε στον αξιωματούχο, ο οποίος τον έφερε πρόσβαση στο άμεσο περιβάλλον του αυτοκράτορα. Ουσιαστικά αποτελούσε κενό τίτλο (*Codicilli* Nr. 5), καθώς οι *comites* στην πλειοψηφία τους ήσαν *ex comitibus*. Τούτο σημαίνει ότι τα άτομα αυτά δεν ασκούσαν ενεργά κάποιο αξίωμα, αλλά έφεραν τον τίτλο ως να είχαν ασκήσει το αξίωμα αυτό κάποτε (*C.Th.* 12, 1, 41 75, 109, *CIL* III 1987, 4742· VIII 9255· X 1680, 4755· XI 830 [Seeck, "Comites" *RE* IV, 1 634]).

126. Ζώσιμος, *Ιστορία* 2, 33, 3. Ο διαχωρισμός αυτός, των πολιτικών από τους στρατιωτικούς αξιωματούχους έγινε το έτος 314 μ.Χ., όταν ο Κωνσταντίνος ίδρυσε το *Magisterium militum*. Μεταξύ ωστόσο των στρατιωτικών και των πολιτικών αξιωματούχων υπήρχε αναλογία και ως προς τον αριθμό των ατόμων (4) και ως προς τον τίτλο τον οποίο έφεραν (*comes*), με αποτέλεσμα να θεωρείται ότι τα αξιώματα αυτά θεσπίστηκαν παράλληλα. Οι *comites rei militaris*, οι οποίοι αναφέρονται στην *Notitia dignitatum* είναι *duces*, στους οποίους απενεμήθηκε ο τίτλος του *comes* (Seeck, "Comites" *RE* IV, 1 633, 634)· Λυδός, *Περί Αρχών* 2, 10: Ούτως οὖν ὥσπερ δι' ὑποβάθρων τινῶν καταφερομένης

μισης αυτής ήταν ότι οι *comites*, οι οποίοι συγκροτούσαν το συμβούλιο του αυτοκράτορα, διακρίνονταν τόσο από τους λοιπούς αξιωματούχους, οι οποίοι ήσαν στην αυλή του αυτοκράτορα, όσο και από τη στρατιωτική συνοδεία του αυτοκράτορα. Το έτος 319 μ.Χ. γίνεται αναφορά σε έναν αξιωματούχο σαν *vir perfectissimus comes et amicus noster*¹²⁷, το δε έτος 325 μ.Χ. γίνεται αναφορά σε *comites dominorum nostrorum Augusti et Caesarum*¹²⁸ ή σε *comites Flavialis*¹²⁹ ή σε *comites intra palatium et vice sacra iudicans*¹³⁰. Ειδικότερα το έτος 325 μ.Χ. επί μονοκρατορίας Κωνσταντίνου, μετά τον απαγχονισμό του Λικίνιου, δεν γίνεται πλέον λόγος για “εταίρους” του αυτοκράτορα¹³¹. Η αυλή αποκτά την μετέπειτα βυζαντινή όψη και οι ανώτατοι αξιωματούχοι επιτελούν λειτουργίες, οι οποίες περιστρέφονται γύρω από το *sacrum cubiculum*. Από τον τίτλο των *comitorum* απαλείφεται η προσθήκη *Augusti et Caesarum*¹³². Οι σύμβουλοι του αυτοκράτορα φέρονται ως *comites intra palatium ordinis primi*¹³³. Ωστόσο μέχρι να αποκτήσει το αυτο-

της αρχής τούς μὲν στρατιωτικούς καταλόγους ἔταξεν ἡ βασιλεία ὑπὸ τοῖς τότε καλουμένοις κόμισιν καὶ στρατηγοῖς, τὰς δὲ ἐν τῷ παλατίῳ τάξεις ὑπὸ τῷ πρωτεύοντι τῶν δυνάμεων τῆς αὐλῆς (Seeck, “Consistorium” RE IV, 1 931).

127. C. Th. 10 8. 2. Ο συγκεκριμένος αξιωματούχος πρέπει να έφερε τις αρμοδιότητες του μετέπειτα *comes rerum privatarum*.

128. Dessau, 1223.

129. Dessau, 1224.

130. Dessau, 1225.

131. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου μάλλον επί Κωνσταντίου β' γίνεται αναφορά σε έναν *comes Augustorum*. Ενδεχομένως ο Κωνσταντίνος να επιχείρησε να αναδιοργανώσει την *comitiva* στην μορφή την οποία είχε, κατά την περίοδο πριν από την βασιλεία του Κωνσταντίνου (Dessau, 1230) (Seeck, “Comites” RE IV, 1 634).

132. Η προσθήκη *Augusti et Caesarum* ενώ διατηρείται στην επιγραφή Dessau, 1223, παύει να υπάρχει στις επιγραφές Dessau, 1224 και 1225 (Seeck, “Comites” RE IV, 1 633). – Ειδικότερα όσον αφορά τις αλλαγές, οι οποίες επήλθαν στον τίτλο *Comes* πριν από το έτος 325 μ.Χ. παρατηρούμε ότι: Επί Κωνσταντίνου, το έτος 312 μ.Χ. ο τίτλος, τον οποίο φέρουν οι αξιωματούχοι είναι *Comes domini nostri Constantini Augusti* (Dessau, 1213, 1214, 1216). Η περίοδος αυτή λήγει με τον πόλεμο κατά του Λικινίου το έτος 314 μ.Χ. Την δεύτερη περίοδο, κατά την διακυβέρνηση του ανατολικού κράτους από τον Κωνσταντίνο και του δυτικού από τον Λικίνιο (315-317) ο τίτλος είναι *comes Augustorum nostrorum* (Dessau, 1217). Την τρίτη περίοδο, την περίοδο μετά την αναγόρευση των υιών των Κωνσταντίνου και Λικινίου στο αξίωμα του Καίσαρα (317-324), ο τίτλος ήταν *comes dominorum nostrorum Augusti et Caesarum*, μετά δε την πτώση του Λικινίου (324), ο τίτλος είναι *comes dominorum nostrorum Augusti et Caesarum* (Dessau, 1223) ή *comes Flavialis* (Dessau, 1224). Την περίοδο αυτή, η οποία φαίνεται να λήγει περίπου το 325 μ.Χ., οι κάτοχοι του αξιώματος αυτού αποτελούν τους σημαντικότερους παράγοντες στον διοικητικό οργανισμό της αυτοκρατορίας, καθώς ο τίτλος *comes* εξακολουθεί να απονέμεται στους έμπιστους του αυτοκράτορα.

133. Dessau, 1225, 1232, 1240 (Seeck, “Comites” RE IV, 1 644). Είναι αμφίβολο εάν το αξίωμα αυτό ανάγεται στην εποχή του Διοκλητιανού. Το αξίωμα του *comes intra*

κρατορικό συμβούλιο (*consistorium principis*) σταθερή σύνθεση και ο όρος *comes consistorianus* να αναχθεί σε επίσημο τίτλο των συμβούλων του αυτοκράτορα, χρειάστηκε να παρέλθει ένα χρονικό διάστημα. Άλλωστε ο τίτλος *comes consistorianus* αναφέρεται για πρώτη φορά επισήμως το έτος 379 μ.Χ.¹³⁴. Μεμονωμένες δε περιπτώσεις υψηλόβαθμων αξιωματούχων εμφανίζονται ανάμεσα στους *comites consistoriani* μόλις στα μέσα του πέμπτου αιώνα¹³⁵. Οι τίτλοι, τους οποίους φέρουν κατά καιρούς οι σύμβουλοι του αυτοκράτορα είναι του *comes domesticus*¹³⁶, *comes intra consistorium*¹³⁷, *comes consistorii*¹³⁸, *sacri consistorii*¹³⁹, κόμης του θείου ήμῶν συνεδρίου¹⁴⁰, ενδεχομένως και του “κόμητος του υψηλού βήματος”¹⁴¹. Ο τίτλος *ex comite nostri sacrarii*, τον οποίο φέρει το έτος 429 μ.Χ. μέλος της πρώτη επιτροπής για την σύνταξη του Θεοδοσιανού Κώδικα αφορά στον *comes consistorianus*¹⁴².

Οι *comites intra consistorium* ή *comites consistoriani* επίσης *procures sacri palatii*¹⁴³, *consistorii*, *auditorii*¹⁴⁴ διακρίνονται σε τρεις *ordines*¹⁴⁵. Αρχικά οι *co-*

palatium αναφέρεται για πρώτη φορά στις επιγραφές του υπάτου το 340 (CIL VI. 1690-1695 πρβλ. VI. 1757). Ο αντίστοιχος όρος *comes intra consistorium* (*comes consistorii* αργότερα) αναφέρεται σε μία επιγραφή του υπάτου το 347 (Dessau, 1237), (Mommsen, *Strafrecht* 284 σημ. 2).

134. N. Th. 6. 30. 4. – Ο τίτλος αυτός αφορά τους πολιτικούς αξιωματούχους (C.Th. I. 16§2·6.12. 1. 22, 8§1·7.8. 3·Nov. Val. 6. 3. §1· C.I. 2. 7. 8) και τους αντιδιαστέλλει από τους στρατιωτικούς (Ammian XV 5, 12. 6.1 *militares*). “Comites” RE IV, 1 644, 645).

135. Seeck, “Comites” RE IV, 1 644, 645.

136. Dessau, 1238, 1244.

137. Dessau, 1237, 1243, 1233, 1255, 1283.

138. Dessau, 1254· C. Th. 6. 12 1· 6. 30. 1.

139. Dessau, 128, 2950· Nov. Theod. 1. 7· C. J. 2. 7. 23§1.

140. Haenel, *Corpus legum* 253.

141. C.J. 12. 33. 8§2.

142. *Ioannes ex comite nostri sacrarii* C. Th. I 1. 5 (429) μέλος της πρώτης επιτροπής για την σύνταξη του Θεοδοσιανού Κώδικα (*comes consistorianus*) [PLRE II. *Ioannes* 7 *comes consistorianus* (East) 429].

143. N. 62. 1. 2. – Οι *procures sacri palatii* [(C.J. I. 14. 8. (446)· Πορφυρογέννητος *Περί βασιλείου Τάξεως* I 91-2 (=I. Reiske I-II, *Constantini Porphyrogenniti Imperatoris De cerimoniis Aulae Byzantini libri duo*, Bonn 1829-1830)· Coll. Avell. 141 (= O. Günther, *Collectio Avellana* CSEL 35/1-2, 1895-98)] ήσαν οι αξιωματούχοι εκείνοι, οι οποίοι εισηγούντο τους νόμους. Κατά την εκλογή των Λέοντα, Αναστάσιου και Ιουστίνου αναφέρονται ως μέλη του εκλογικού σώματος. Σε ξεχωριστή συνεδρία και σε συννενοήση με τον Urbicius ήσαν οι αξιωματούχοι εκείνοι, οι οποίοι ανέθεσαν την εκλογή του αυτοκράτορα στην Αριάδνη. Στη συνέχεια συγκλήθηκε το *consistorium* μαζί με την σύγκλητο για την τυπική διαδικασία αναγόρευσης του αυτοκράτορα (Πορφυρογέννητος, *Περί βασιλείου Τάξεως* I 92). Βλ. Jones, *Roman Empire* III 338 σημ. 41 (= A.H. M. Jones, *The Later Roman Empire* 284-602 I, II, III Oxford 1964).

144. CT 6. 12· C.J. 12. 10 Seeck, “Comites” RE IV, 1 644 επ. – Ως μέλη του δικαστηρίου αναφέρονται ως *iudices* CJ 1.14. 8 (446)· N 62. 1. 2 (537) Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 14.

145. Ο Κωνσταντίνος αντελήφθη ότι έπρεπε να υπάρξει διάκριση ανάμεσα στους α-

mites consistoriani ανήκαν στην *comitiva secundi* ή *tertii ordinis*. Ο Symmachus έγινε δεκτός στο συμβούλιο του αυτοκράτορα το έτος 369 μ.Χ. ανήκοντας στην *comitiva ordinis tertii*, και ως έφερε το αξίωμα του *corrector Lucaniae et Bruttiorum*¹⁴⁶. Οι Proculus και Orfitus έγιναν *comites ordinis secundi*, αφού διετέλεσαν προηγουμένως *Consulares Siciliae*¹⁴⁷. Τα παραδείγματα αυτά φθάνουν έως τα μέσα του 4ου αιώνα. Άλλωστε, στην αρχή, στον *primus ordo* εντάσσονταν αποκλειστικά και μόνον οι τέσσερεις υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι, ο *quaestor*, ο *magister officiorum*, ο *comes sacrarum largitionum* και ο *comes rerum privatarum*. Από τους *comites consistoriani* δε εκείνοι, οι οποίοι δεν είχαν ασκήσει ποτέ κάποιο αξίωμα, δύναντο να φέρουν μόνον την *comitiva secundi* ή *tertii ordinis*. Σταδιακά όμως από τα μέσα του 4ου αιώνα στον *primus ordo* εντάχθησαν όλοι οι *comites consistoriani*¹⁴⁸ με τον τίτλο των *viri spectabiles*¹⁴⁹.

Σύμφωνα με την ιεράρχηση του Βαλεντινιανού α' οι *comites consistoriani* είναι ισότιμοι των *vicarii*, το δε έτος 399 μ.Χ. γίνονται ισότιμοι με τους *proconsules*¹⁵⁰. Σύμφωνα με την απαρίθμηση των τίτλων στον Θεοδοσιανό¹⁵¹ και στον Ιουστινιάνειο κώδικα¹⁵² εμφανίζονται στην ιεραρχία των αξιωμάτων μετά τους *dignitates illustres*¹⁵³. Επομένως διακεκριμένη θέση μεταξύ

νώτερους και κατώτερους *comites* και ίδρυσε την *comitiva primi, secundi, και tertii ordinis* (Euseb. vit Const. IV 1 (= I.A. Heikel, Vita Constantini (C. Gr. S.Bd. 7 = Eusebioswerke Bd.1 1-15, Leipzig 1902)· C. Th 12. 1. 26, 127, 189· 6. 26, 17 §1· Dessau, 1228, 1231· CIL VI 1791 και άλλα παραδείγματα στον Seeck, "Comites" RE IV, 1 635). Η διάκριση αυτή αναφέρεται στις πηγές το έτος 330 μ.Χ. (Dessau, 1227, 1240). Οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις του αυτοκράτορα αντικατοπτρίζουν την νοσταλγία του σε ξεχασμένους θεσμούς του ρωμαϊκού κράτους. Ειδικότερα η διάκριση της *comitiva* σε *primi, secundi, και tertii ordinis* αποτελεί ανάμνηση μάλλον των τριών τάξεων των *amici*, τους οποίους ο Sueton (Tib. 46) αναφέρει στη συνοδεία του Τιβερίου (Seeck, "Comites" RE IV, 1 635). Πρβλ. Demandt, Spätantike 199 (= A. Demandt, Geschichte der Spätantike, München 1988): "Η διάκριση των τριών *ordines* έχει τις ρίζες της στην τελετουργία του πρωινού χαιρετισμού, άλλωστε αναφέρονται τρεις *admissiones*".

146. CJ. 9. 22. 1.

147. Dessau, 1240, 1243.

148. N. Val. 6. 3. 1· Cass. var. VI 12. (= Th. Mommsen, MGH AA 12 1-385) [Seeck, "Comites" RE IV, 1 645].

149. C.Th. 6. 12. 1(399)· C.Th. I 1, 6§2· 6 12· N. Theod. I 7· C.J. 2. 7. 23 §1· 12. 10. 2· N. J. 13. 3). (Seeck, "Comites" RE IV, 1 635).

150. C.Th. 6. 12 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 646).

151. C.Th. 6.12 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 646).

152. C.J. 12. 10 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 646).

153. C.Th. 11. 16. 15. 18· N. 13 3· N. Val. 6. 3.1 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 646). – Οι αξιωματούχοι αυτοί έπονται επίσης του *primicerius notariorum* [C.Th. 11.18. 1 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 646)], προηγούνται δε ενίοτε του *magistri scriniorum* και άλλοτε έπονται αυτού [C. Th. I 1, 6§2· 11 18. 1· N. Th. I 7· Cassiod. var. VI 12 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 646)].

των *comites consistoriani* έχουν οι τέσσερεις *viri illustres*¹⁵⁴, οι *magister officiorum*¹⁵⁵, *quaestor sacri palatii* και οι επικεφαλής των οικονομικών υπηρεσιών και των αυτοκρατορικών γαιών *comes sacrarum largitionum* και *comes rei privatae*¹⁵⁶. Κατά πάσαν πιθανότητα πρέπει να πρόκειται για έναν από τους τέσσερεις αυτούς αξιωματούχους (*viri illustres*), όταν στις επιγραφές δίπλα από τον τίτλο *comes domesticus*, *comes intra palatium* ή *intra consistorium* αναγράφεται *primi ordinis*. Άλλοτε γίνεται αναφορά σε *comiti ordinis primi intra consistorium et quaestori*¹⁵⁷ και άλλοτε σε *magistro officiorum omnium comiti domestico ordinis primis omnibusque palatinis dignitatibus functo*¹⁵⁸. Ακόμα όμως και όταν οι προσθήκες αυτές παραλείπονται, συνάγουμε από τις επιγραφές ότι η *comitiva* προηγείτο ιεραρχικά της πραεφεκτούρας¹⁵⁹ και της υπαρχίας¹⁶⁰. Ενδέχεται ωστόσο μεταξύ της *comitiva* και της πραεφεκτούρας ή της *comitiva* και της υπαρχίας να μεσολαβούσε ένα άλλο υψηλό αξίωμα¹⁶¹. Σε κάθε περίπτωση οι *magister officiorum*, *quaestor sacri palatii* και

154. Τον τίτλο *vir illustris* (*illustrissimus*) έφερε ο μικρός αυτός αριθμός των *comites primi ordinis* υπό των *illustri* ήσαν οι *viri spectabiles*. Τον τίτλο των *spectabiles* έφεραν περισσότεροι [βλ. NV 6. 3. 1 (444), όπου αναφέρονται 20 άτομα, τα οποία ανήκουν σε τρεις τάξεις (*ordines*) Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 15]. Οι τίτλοι αυτοί απετέλεσαν μη κληρονομικούς συμπληρωματικούς τίτλους στο κληρονομικό αξίωμα του συγκλητικού. Η διάκριση δε των αξιωματούχων σε *clarissimi*, *illustrissimi*, *spectabiles* διατηρήθηκε έως τον Ιουστινιανό, επί βασιλείας του οποίου προσετέθησαν στους τίτλους αυτούς οι τίτλοι των *viri gloriosi* και *viri magnifici* (βλ. Demandt, *Spätantike* 199). (Seeck, "Comites" RE IV, 1 635).

155. Στο κείμενο της *Notitia Dignitatum*, το οποίο αφορά στο ανατολικό τμήμα, όπως και σε εκείνο, το οποίο αφορά στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας, ο *magister officiorum* προηγείται ιεραρχικά του *quaestor sacri palatii* σε αντίθεση με την διάταξη C.Th. 6. 9. 1 (372): *ut quaestor atque officiorum magister* 2 (380). Επίσης έπεται αυτού σύμφωνα με την σειρά των τίτλων I .8 (415): *De officio Quaestoris* και I.9 (359): *De officio magistri officiorum* στον Θεοδοσιανό κώδικα (438). Δεν είναι σαφές για πόσο χρονικό διάστημα ο *magister officiorum* προηγείτο στην ιεραρχία των αξιωμάτων του *quaestor sacri palatii* (Jones, *Roman Empire* Appendix II: The *Notitia Dignitatum* 350). Γεγονός είναι ότι επί υπατείας Rufinus (392) το αξίωμα αυτό (*magister officiorum*) αναβαθμίσθηκε, όπως τουλάχιστον φαίνεται στην ιεραρχική σειρά των αξιωμάτων, την οποία ακολουθεί η *Notitia Dignitatum* [PLRE I, Flavius Rufinus 18 *pro* Orientis 392-395, *cos* 392]. – Βλ. επίσης για την θέση του *magister officiorum* στην ιεραρχία των αξιωμάτων (C.Th. 11.39. 5· Ammian XV 5. 12· Cass. var. VI 6, 2 (Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 931).

156. C.Th. 6. 30. 1.4· 11 39. 5· Dessau 1255 (Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 931). Στις διατάξεις του C.Th. 7. 8. 3· 6. 30. 1. 4· 9. 14. 3 προίμ. ως *comites consistoriani* φέρονται οι τέσσερεις αυτοί υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι [Seeck, "Comites" RE IV, 1, 2 632].

157. Dessau, 1255 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 645).

158. Dessau, 1244 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 645).

159. Dessau, 1232, 1284.

160. Dessau, 1238, 1240.

161. Dessau, 1237, 1243 (Seeck, "Comites" RE IV, 1 645).

οι επικεφαλής των οικονομικών υπηρεσιών και των αυτοκρατορικών γαιών *comes sacrarum largitionum* και *comes rei privatae* υπήγοντο στις ανώτερες βαθμίδες του *cursus honorum*.

1γ. Οι αξιωματούχοι

Praefectus praetorio

Στην κορυφή της ιεραρχίας βρίσκεται ο *praefectus praetorio*¹⁶². Ο αξιωματούχος αυτός, ο οποίος δεν ανήκει στους *comites consistoriani*¹⁶³, ουσιαστικά εκπροσωπεί την πολιτική διοίκηση του κράτους¹⁶⁴. Λόγω της ισχυρότατης θέσης¹⁶⁵,

162. *Not. Dign. Or. I· Occ. I* (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio", *RE* XXII, 2 2443) Ο αξιωματούχος αυτός φέρει επί Κωνσταντίνου τον τίτλο του *eminentissimus* [*C. Th.* 13. 7. 16. Το έτος 385 μ. Χ. γίνεται ακόμα λόγος για το *officio eminentium potestatum*], ωστόσο απαντά και ο τίτλος *vir clarissimus*. Επί Κωνσταντίου ο *praefectus praetorio* Vulcarius Rufinus αναφέρεται ως *vir clarissimus et inlustris parens amicusque noster* [*C. Th.* 11.1.6 (349). (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio" *RE* XXII, 2 2444)]. Επί Βαλεντινιανού α', όπως προκύπτει από την διάταξη του Θεοδοσιανού Κώδικα *C. Th.* 9. 2. 2 (22 Ιανουαρίου 365) και από τις επιγραφές *inlustris praefectura* (Dessau, 9045), ο τίτλος *inlustris* απονέμεται επισήμως πλέον στους *praefecti praetorio*. Επί Ιουλιανού ο *praefectus praetorio* Mamertinus αναφέρεται ως *illustis auctoritas tua* (*C. Th.* 11. 30. 31 (363), στη δε διάταξη του *C. J.* 8. 7. 10 αναφέρεται ως *inlustris praesentia tua*. Στην διάρκεια του 5ου αιώνα ο *praefectus praetorio* προσλαμβάνοντας τον τίτλο *magnificus* έφθασε στην ύψιστη βαθμίδα των αξιωμάτων (*CI* 1. 55. 8: *illustres et magnificos viri* (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio" *RE* XXII, 2 2444).

163. Το ότι ο *praefectus praetorio* δεν ανήκε στους *comites consistoriani*, αποδόθηκε στο γεγονός ότι δεν έφερε ποτέ τον τίτλο *comes*. Ο Ammianus άλλωστε δεν αποφαινεται με βεβαιότητα, εάν ο Domitianus συμμετείχε στις εργασίες του συμβουλίου υπό την ιδιότητα του *praefectus praetorio* ή έγινε δεκτός σύμφωνα με το εθιμοτυπικό υποδοχής πρέσβυ (*Amm. Marcel.* 14. 7. 9. 11 "rogatus ad ultimum admissusque in consistorium") [Jones, *Roman Empire* 333 σημ. 27].

164. τήν ὅλην ἀναζωσαμένου τῶν πραγμάτων διοίκησιν Λυδός, *Περὶ Ἀρχῶν* III 36.

165. Η διακυβέρνηση του Αυρηλιανού [*C. Th.* 19. 28· *C. Th.* 8. 12. 8a· *C. Th.* 11 28. 10a· *C. Th.* 7. 4a. κ. ά. (*PLRE* I, Aurelianus 3 cos. 400, *praefectus praetorio Orientis* I 1 414-416)] επαινέθηκε ιδιαίτερα από τον Συνέσιο [Συνέσιος, *Περὶ Προνοίας*. 102D-104C (Seeck, "Aurelianus" *RE* II, 2 2428)]. Υπήρξε *magister officiorum* (Συνέσιος, *Περὶ Προνοίας* 92 A), *quaestor sacri palatii* (Συνέσιος, *Περὶ Προνοίας* 92 A) και *praefectus urbi* (393-4). Η σύγκλητος της Κωνσταντινουπόλεως αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες του ανήγειρε προς τιμήν του χρυσό αδριάντα [*Anth. Gr.* XVI 73: οὗτος ὁ κοσμήσας ὑπάτων θρόνον, ὃν τρισέπαρχον καὶ πατέρα βασιλῆες ἐδὼν καλέσαντο μέγιστοι, χρύσεος ἔστηκεν Αὐρηλιανός· τὸ δὲ ἔργον τῆς βουλῆς, ἧς αὐτὸς ἐκὼν κατέπαυσεν ἀνίας (= H. Beckby, *Anthologia Graeca*, 1-4, 1957-58 (1965-67))]. – Ο Ανθέμιος *praefectus praetorio Orientis* στο διάστημα 405-414 [*C. Th.* 8 10 1a· 10. 10. 24 a· 4. 6. 6a· I 5.14a· 11 30. 63a· I 10. 5a κ.ά· *Πασχάλιον Χρονικόν* 406: ἑπαρχος πραιτωρίων καὶ ἀπὸ ὑπάτων (=PG 92, 69-1023)], *mag. off.* το έτος 404 μ. Χ. [*C. Th.* 14. 4 4a· *C. Th.* 6. 27 14 a· *C. Th.* 10 22. 5a *PLRE* II, Anthemius II *pro Orientis* 405-414· cos 405· *patricius*] εργάσθηκε για την βελτίωση των βυζαντινοπερσικών σχέσεων [ὅς καὶ ὕπαρχος ἐς ὕστερον ἐγεγόνει καὶ ὕπατος,

την οποία κατέχει στον διοικητικό οργανισμό¹⁶⁶ μαρτυρείται να έχει συμπράξει και σε ανατροπή του αυτοκράτορα¹⁶⁷. Έχει δικαστική δικαιοδοσία στην περιφέρειά του, οι δε αποφάσεις του δεν εφεσιβάλλονται στο αυτοκρατορικό δικαστήριο· άλλωστε, ο *praefectus praetorio* με διάταξη του Κωνσταντίνου δικάζει από το 331 μ.Χ. στη θέση του αυτοκράτορα¹⁶⁸.

Ἡνίκα πρεσβευτὴς χειροτονηθεὶς τὴν εἰς Πέρσας ἀποδημίαν ἀνεστείλατο Theod. HR VII=PG 82, 1369]. Ο αξιωματούχος αυτός κυβέρνησε ουσιαστικά την ανατολική αυτοκρατορία [Ἀνθεμίου τοῦ ὑπάρχου τὴν διοίκησιν ποιουμένου τῶν ὄλων (Σωκράτης, *Ιστορία* VII 1, 1)]. Ἀν καὶ χριστιανὸς ὑπῆρξε ανεκτικός πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς (βλ. Al. Cameron, J. Long, *Barbarians and Politics at the court of Arcadius* 1993). Διεκρίνετο γιὰ τὴν σωφροσύνη του καὶ τὴ σύνεση, τὴν ὁποία ἐπεδείκνυε στὴ διαχείριση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Ο Συνέσιος τὸν χαρακτηρίζει μέγαν *Ep.* 49 (A. Garzya, *Synesii Cyrenensis Epistulae*, Rom 1979) καὶ ὁ Χρυσόστομος ἡμερώτατον, πολλῆς μὲν συνέσεως, πολλῆς δὲ γέμοντα φιλοσοφίας [*Ep.* 147: ἄλλοι μὲν σου τῇ θαυμασιότητι καὶ τῇς ὑπατείας καὶ τῇς ἐπαρχότητος συνήδονται· ἐγὼ δὲ αὐταῖς ταῖς ἀρχαῖς τῇς σῆς ἔνεκεν μεγαλοπρεπείας, οὐ γὰρ σε κατεκόσμησαν, ἀλλ' ἐκοσμήθησαν παρὰ σοῦ (=Johannis Chrysostomi *Epistulae* PG 52 623-748)]. – Εξαίρετος κρατικὸς λειτουργὸς καὶ φιλόσοφος ὁ Κύρος (PLRE II Fl. Taurus Seleucus Cyrgus 7PUC 426· PUC II et PPO 439-441· *cos.* 441), σοφώτατος τοῖς πᾶσι (Μαλάλας, 361PG 97, 65-717), ἀνὴρ πιστότατος καὶ σοφός (V. Dan. Styl. 31= H. Delehay, A. Boll. 32 (1913) 121-229), ἀνὴρ σοφώτατος καὶ ἱκανός (Θεοφάνης AM 5937= De Boor, *Theophanis Chronographia* I, II Leipzig 1883, 18885· Κεδρηνός I 598= PG 121, 24-1165· 122, 9-368) ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴ Πανόπολη ἀνέπτυξε σημαντικὴ δράση ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐπάρχου πόλεως καὶ τοῦ ἐπάρχου πραιτωρίων [Λυδός, *Περὶ Ἀρχῶν* II 12= III 42: ἅμα τὴν πολίρχον ἅμα τὴν τῶν πραιτωρίων ἐπαρχότητα διέπων Κύρος προεβλήθη ἑπαρχος πραιτωρίων καὶ ἑπαρχος πόλεως· *Πασχάλιον Χρονικόν* 450· Μαλάλας 361: προεβάλετο ἑπαρχον πραιτωρίων καὶ ἑπαρχον πόλεως τὸν πατρίκιον Κύρον· Θεοφάνης AM 5937]. Με νόμο ἐπέτρεψε τὴν ἐκδοσὴ τῶν δικαστικῶν αποφάσεων στὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν (Λυδός, *Περὶ Ἀρχῶν* II 12: τὰς ψήφους Ἑλλάδι φωνῇ προενεγκόντος).

166. Ἐπὶ Κωνσταντίνου οἱ *Praefecti praetorio* εἶναι τρεῖς τὸν ἀριθμὸ ἐπικεφαλῆς τῶν τριῶν *praefecturae*, στὶς ὁποῖες διαιρέθηκε κατὰ τὴν συγκεκριμένη περίοδο ἡ ρωμαϊκὴ ἐπικράτεια. Ὁ Διοκλητιανὸς αὐξάνει τὸν ἀριθμὸ τῶν *praefecti praetorio* σὲ τέσσερις. Ὡστόσο ἡ θεσμοθέτηση τῶν διοικήσεων καὶ κατὰ συνέπεια τοῦ ἀξιώματος τῶν *vicarii*, οἱ ὁποῖοι τέθηκαν ἐπικεφαλῆς τῶν περιφερειῶν αὐτῶν, ἀποδυνάμωσε τὸ ἀξίωμα τοῦ *praefectus praetorio*. Ἄλλωστε ἡ δικαιοδοσία τῶν *vicarii* ἐκτείνεται σὲ ὅλη τὴν ἐπικράτεια τῆς διοικήσεως. Ἐπὶ τῶν δικαστικῶν τοὺς αποφάσεων δὲν ἀσχεῖτο ἐφεση ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τοῦ αυτοκράτορα. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ υποδηλώνει ὅτι ἡ δικαιοδοσία τοὺς ὑπῆρξε ἀντίστοιχη ἐκείνης τοῦ *praefectus praetorio* (W. Enßlin, "Praefectus Praetorio" *RE* XXII, 2427).

167. Ὁ Aelianus (*PPO Orientis* 480) ἐνώνει τὶς δυνάμεις τοῦ με ἐκείνες τῶν Illus καὶ Leontius, προκειμένου νὰ ἀνατρέψουν τὸν αυτοκράτορα (Μαλάλας fr 35 *Exc. de ins.* 165-166).

168. *C.Th.* 11, 30, 16 (Kaser, *Zivilprozessrecht* 428 σημ. 35)· *vice sacra* σύμφωνα με τὶς διατάξεις *C.Th.* 1, 15, 7 (377) = *C.J.* 1, 38, 1· *C.J.* 3, 13, 4 (331)· πρβλ. Cass. Dio 6, 15, 1 (Kaser, *Zivilprozessrecht* 427 σημ. 24). Ὁ *praefectus praetorio* δύναται νὰ μεταβιβάσει τὴν ἐντολὴ γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης καὶ στὴν θέση τοῦ νὰ ὀρίσει ἄλλο δικαστὴ, ὁ ὁποῖος θὰ ἐκδικάσει τὴν ὑπόθεση ἀντ' αὐτοῦ (*D.* 49.3, Mommsen *Strafrecht* 269). Ἐν συνεχείᾳ ὁμῶς ἡ ἐφεση (*Appellatio*), ἐκδικάζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν *praefectus praetorio*. [Βλ.

Το έτος 364 μ.Χ. μαρτυρείται ότι οι *praefecti* εξετάζουν τα νομικά αιτήματα των εκπροσώπων των επαρχιών, εκ των οποίων τα σημαντικότερα υποβάλλονται για διευθέτηση στον αυτοκράτορα¹⁶⁹. Το έτος 385 μ.Χ. σύμφωνα με την διάταξη *C.Th.* 12. 12.10 η διαδικασία αλλάζει. Οι *praefecti* εξετάζουν όλα τα νομικά αιτήματα, δεν αποφασίζουν τελεσίδικα αλλά υποβάλλουν σχέδιο απάντησης, το οποίο αναγιγνώσκεται στο *consistorium*: *ita ut deinceps excellentia tua, cum in consistorio mansuetudinis nostrae secundum consuetudinem ex decretis petitionem legatorum de nostris scriniis recitantur, motum proprii arbitrii ratione decursa sententiis, quas pandimus, referat*¹⁷⁰. Παράλληλα μετέχουν ως δικαστές στο αυτοκρατορικό δικαστήριο κατά την εκδίκαση σοβαρών ποινικών υποθέσεων¹⁷¹. Σε υποθέσεις δε αστικού δικαίου εισηγούνται το θέμα στο *consistorium principis*¹⁷².

Magistri militum. Magister equitum praesentalis και magister peditum praesentalis

Ακολουθούν οι στρατιωτικοί αρχηγοί: *magister equitum praesentalis* και *magister peditum praesentalis*¹⁷³. Τα αξιώματα αυτά θεσπίσθηκαν επί Κωνσταντίου (337-361) κατά το διάστημα εκείνο, κατά το οποίο αφαιρέθηκαν από το αξίωμα του *praefectus praetorio* οι στρατιωτικές αρμοδιότητες¹⁷⁴. Τα δύο αυτά στρατιωτικά αξιώματα αργότερα ενοποιήθηκαν και στη θέση τους θεσπίσθηκε το αξίωμα του *magister militum*¹⁷⁵. Οι αξιωματούχοι αυτοί

για την *supplicatio* ως έκτακτου ένδικου μέσου κατά των μη εφεσιβαλλόμενων αποφάσεων του *pr.pr.* Kaser, *Zivilprozessrecht* §96 II και για το ένδικο μέσο της *restitutio* κατά των αποφάσεων του *pr. pr.* βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* §79 σημ. 35: *Arc.D.* 1.11. 1. 1/2· Λυδός, *Περί Αρχών* I. 14: ... καὶ δέδοται αὐτῷ μείζων ἢ κατ' ἐκείνον ἰσχύς ... καὶ ἐπανορθώσεως ἀπάσης· *Herm. D.* 4. 4. 17].

169. Βλ. για τον ρόλο των *praefecti* κατά την εξέταση των αιτημάτων *C. Th.* 12. 12. 4 (364)· 10 (385).

170. Jones, *Roman Empire* 337 σημ. 35.

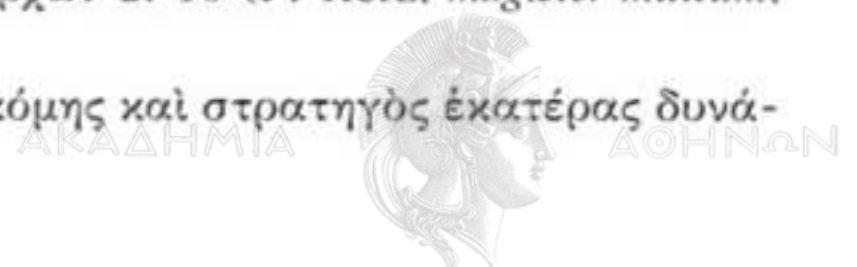
171. Ο Αυρηλιανός *praefectus praetorio Orientis* για πρώτη φορά το 399 (*C.Th.* 9. 40. 17a· 2. 8. 23a· 15. 6. 2a) ορίσθηκε ως ένας των δικαστών στην δίχη κατά του Ευτροπίου (Φιλοσόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 11 6= J. Bidez 1913) [*PLRE* I. Aurelianus 3 cos. 400, *praefectus praetorio Orientis* I 414-416)].

172. Βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 *C.Th.* 12. 12. 10 (385)· Λυδός, *Περί Αρχών* 2. 9.

173. Στο κείμενο της *Notitia Dignitatum tam civilium quam militarium*, το οποίο αφορά στο ανατολικό τμήμα οι *magistri militum* έπονται των *praefecti*. Σύμφωνα ωστόσο με την διάταξη *C.Th.* 6. 8. I (422) οι *ex praefectis* και οι *ex magistris militum* είναι ιεραρχικά ισότιμοι και φέρουν τον τίτλο των *illustres*. Η διάταξη του *C.Th.* 7. 8. 3 του έτους 384, η οποία αναφέρεται στους *ex praefectis*, *ex magistris militum*, *ex comitibus constitorianis* και *ex praepositis sacri cubiculi* περιγράφει την ιεραρχική σειρά των αξιωμάτων, η οποία ίσχυε το έτος 384 μ.Χ. (Jones, *Roman Empire* Appendix II: *The Notitia Dignitatum* 349).

174. Ζώσιμος, *Ιστορία* 2. 33. 3· Λυδός, *Περί Αρχών* 2. 10 (P. Herz, *magister militum*, *Neue Pauly* 7 674).

175. Ο μεγαλοπρεπέστατος καὶ ἐνδοξότατος κόμης καὶ στρατηγὸς ἐκατέρας δυνά-

αρχικά έφεραν τον τίτλο του *clarissimus* και ήσαν *comites primi ordinis*¹⁷⁶. Επί Βαλεντινιανού α΄ απενεμήθη και σε αυτούς ο τίτλος των *illustrissimi*¹⁷⁷.

Ως μέλη του αυτοκρατορικού συμβουλίου¹⁷⁸ δεν περιορίζονται μόνον στις στρατιωτικές υποθέσεις αλλά εκφράζουν τη γνώμη τους για τις κρατικές υποθέσεις γενικότερα. Στα πλαίσια αυτά λειτουργούν ως ρυθμιστικοί παράγοντες στην πολιτικο-στρατιωτική ζωή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας λόγω της ισχυρότατης θέσης που κατέχουν στον αυτοκρατορικό μηχανισμό¹⁷⁹. Άλλωστε η αυτοκρατορία την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας αποτελούσε θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων με ανάγκες ιδιαίτερης διοικητικής οργάνωσης προκειμένου να σταθεροποιηθεί η ειρήνη στις διάφο-

μεως ACO ec. I i. vii σελ. 120 (PLRE I, Fl. Dionysius 11comes 335). Οι *magistri militum* ήσαν οι ανώτατοι στρατιωτικοί αρχηγοί, οι οποίοι ήσαν αρμόδιοι για την στρατολόγηση και την απονομή δικαιοσύνης επί των *comitatense, limitanei* και *veterani*.

176. Σύμφωνα με τον Jones, *Roman Empire* 333 σημ. 27 το δικαίωμα συμμετοχής των στρατιωτικών στο *consistorium* υπήρξε απόρροια του τίτλου “*Comes*”, τον οποίο έφεραν.

177. Την περίοδο σύνταξης της *Notitia dignitatum* αναφέρονται για το μεν ανατολικό κράτος δύο *magistri equitum et peditum in praesenti* (m.m. *praesentales*), για το δε δυτικό οι *magister militum in praesenti* και *magister equitum in praesenti* (*praesentalis*). Σε αυτούς συγκαταλέγοντο οι περιφερειακοί, τοπικοί στρατιωτικοί αρχηγοί *per Orientem, per Thracias, per Illyricum* και ο *m. equitum per Gallias* [P. Herz, “*magister militum*” *Neue Pauly* 7 675].

178. Amm. Marcell. 15. 5. 8 (Arbetio, *magister equitum in praesenti*)· Amb. Ep. 57§3 (Bauto Rumoribus) – Το 388 ο Θεοδόσιος όρισε τον Flavius Timasius (PLRE I, Flavius Timasius Mag. Equ. 386, Mag. Equ. et Ped. 388-395· cos. 389) επικεφαλής των πεζικών δυνάμεων, τον δε Flavius Promotus επικεφαλής του ιππικού στον πόλεμο ενάντια στον Μάξιμο (Ζώσιμος *Ιστορία* IV 45.2· Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* X 8). Οι δύο στρατηγοί ηγήθηκαν το έτος 391 μ.Χ. των στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά των Γότθων στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης (Ζώσιμος *Ιστορία* IV 50.1: έπιτρέψας τὰ περι ταῦτα Προμώτῳ Θεοδόσιος). Το έτος 391 μ.Χ. μετά το πέρας των επιχειρήσεων, καθώς ο Ρουφίνος φρόντισε να αμαυρώσει την εικόνα τους, έπεσαν στην δυσμένεια του αυτοκράτορα. Κατά την διάρκεια μίας συνεδρίας του συμβουλίου (*consistorium*) ο Πρόμοτος φιλονίκησε με τον Ρουφίνο, τον οποίο έπειτα από έντονους διαξιφισμούς προσέβαλλε χαστουκίζοντάς τον ενώπιον των υπολοίπων μελών του συμβουλίου. Αυτό είχε ως συνέπεια ο Πρόμοτος να χάσει την θέση του στο *consistorium*, να μετατεθεί στη Θράκη, όπου και έχασε τη ζωή του σε ενέδρα, την οποία έστησε κατά πάσαν πιθανότητα ο Ρουφίνος.

179. Ο Aegidius (PLRE II, Aegidius comes et MUM militiae 456/457-465) άσκησε ισχυρότατη επιρροή στον αυτοκράτορα Majorian [Πρίσκος fr. 30 (=FHG IV 112-132)], μετά δε την δολοφονία του αυτοκράτορα το έτος 461 αρνήθηκε να αναγνωρίσει τον Libius Severus ως αυτοκράτορα απειλώντας να εισβάλλει στην Ιταλία. Άλλο παράδειγμα εξαιρετικά ισχυρού στρατιωτικού αρχηγού ο Γαινάς [PLRE I *magister utriusque militiae* (*praesentalis*) 399-400], επεβλήθηκε στον αδύναμο αυτοκράτορα Αρκάδιο θέτοντας όρους. Ως *comes rei militaris* δε απήτησε την καταδίκη του Ευτροπίου (Ζώσιμος, *Ιστορία*, V 17. 3-18. 1 και 18 4-7). Υπερίσχυσε του ισχυρότατου Αυρηλιανού (*praefectus praetorio per Orientem*) και αξίωσε από τον αυτοκράτορα, προκειμένου να αναλάβει το ύψιστο αξίωμα του *magister utriusque militiae* να εξορίσει τους Αυρηλιανό, Σατουρνίνο και Ιωάννη (Ζώσιμος, *Ιστορία* V 18 8-9).

ρες νευραλγικές περιφέρειές της¹⁸⁰. Η δύναμη των αξιωματούχων αυτών ωστόσο μπορούσε ανά πάσα στιγμή να αποβεί απειλή για την αυτοκρατορική εξουσία¹⁸¹.

Magister officiorum

Από τους τέσσερεις αξιωματούχους της αυτοκρατορικής αυλής επιφανέστερος όλων ήταν ο *magister officiorum*¹⁸². Το αξίωμα αυτό μαρτυρείται για πρώτη φορά επί Κωνσταντίνου το έτος 320¹⁸³. Την περίοδο δε της σύνταξης της *Notitia Dignitatum*¹⁸⁴ υπερείχε του αξιώματος του *quaestor*. Οι κάτοχοι του αξιώματος αυτού ανταγωνίζονταν τον *praefectus praetorio* και τους στρατιωτικούς αρχηγούς, όσον αφορά την επιρροή, την οποία ασκούσαν στην αυτοκρατορική αυλή¹⁸⁵. Το έτος 378 μ.Χ. ο *magister officiorum* φέ-

180. Το αξίωμα των *magistri militum* φέρουν από τα τέλη του τέταρτου αιώνα Γερμανοί, Φράγκοι, Γότθοι και Αλανοί. Η απονομή του αξιώματος του *magister militum* σε γερμανούς υπαγορεύθηκε από την ανάγκη ελέγχου του στρατεύματος, μέρος του οποίου στελεχώνετο από γερμανικά στίφη. Στους βαρβάρους συνοδούς του αυτοκράτορα ανεγνωρίζετο κατ' εξαίρεση το δικαίωμα στην παιδεία ώστε να μπορούν να συμμετέχουν στις συνεδρίες του *consistorium principis* (Amm. Marcell. XV 5, 12, 6, 1 Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 931).

181. Ο Αναστάσιος αναγκάσθηκε να εξορίσει τον Diogenianus [Μαλάλας 411· Πασχάλιον Χρονικό 519 (PLRE II Diogenianus 4 MUM per Orientem 518-520)]. Ο Υπάτιος [Μαλάλας 423· Θεοφάνης AM 6016 (PLRE II Fl. Hypatius 6MUM per Orientem 527-529)] ανακηρύχθηκε από τον όχλο της Κωνσταντινούπολης και από μερίδα συγκλητικών κατά την στάση του Νίκα αυτοκράτωρ στη θέση του Ιουστινιανού Προκόπιος Πόλεμοι I 1 24, 19 – 31, 42 -56· Ευάγριος, Εκκλησιαστική Ιστορία IV 13· Ζωναράς XIV 6 23-9 (= L. Dindorf, Epitome Historiarum 1868-1875)· Θεοφάνης AM 6024 κ. ά.

182. Σύμφωνα με τον Λυδό (Περί Αρχών II 10) ο Κωνσταντίνος απέσπασε από τον *praefectus praetorio* τη στρατιωτική δικαιοδοσία και την απέδωσε σε στρατιωτική αρχή. Παράλληλα όρισε αξιωματούχο (*magister officiorum*), προιστάμενο των "οφφικίων", της πολιτικής διοίκησης της αυτοκρατορίας (Demandt, Spätantike 200).

183. C. Th. 16, 10, 1. : τῇ τοῦ μαγίστρου διέπων ἀρχὴν ὃς ἐπὶ συνέσει καὶ λόγων ἀρετῇ δόξαν ἔχων Μαρκιανοῦ τοῦ βασιλέως τὴν τῶν πραγμάτων ἔλαχεν ἐπιτροπὴν, καὶ πλείστων τῶν εὖ βουλευθέντων ἐκείνων καθηγητὴς ἐγένετο· ὃς καὶ Πρίσκον τὸν συγγραφέα τῶν τῆς ἀρχῆς φροντίδων ἐδέξατο κοινωνόν.

184. Not. dign. or. II· Not. dign. occ. 9.

185. Ο Θεοδώρητος Ep 58 (= PG 83, 1171-1494) απευθυνόμενος στον Νόμο [PLRE II Nomus I mag. off. (East) 443-446] λέει: "τῶν ὑμετέρων φρενῶν εἰδὼς ἐξηρτημένα τὰ πράγματα καὶ τὰς κοινὰς ὑμῖν ἐπικειμέναις φροντίδας ὀρῶν". Το γεγονός τούτο αποδεικνύει ότι ο Νόμος ήταν ένας από τους συμβούλους του αυτοκράτορα με εξαιρετική δύναμη. – Ο Ἴλλος mag. off. στην Ανατολή την περίοδο 477-481 (PLRE II Illus 1 mag. off. 477-481) απήτησε να εξορισθεί η Αυγούστα Βερίνα στην Ισαυρία μετά την δολοφονική απόπειρα, την οποία εκείνη υποκίνησε εναντίον του [I. Αντιοχεύς fr. 211, 2 (= FHG IV 535-622)· Μαλάλας 386· Ευάγριος, Εκκλησιαστική Ιστορία III 27· Θεοφάνης, AM 5972].

φέρει τον τίτλο *spectabilis*, αργότερα αναφέρεται ως *illustris*¹⁸⁶ και από τα τέλη του 6ου αιώνα φέρει τον τίτλο *gloriosius*.

Ο αξιωματούχος αυτός έχει διπλωματικά καθήκοντα¹⁸⁷: Υποδέχεται τους ξένους αντιπροσώπους¹⁸⁸, εισηγείται στο *consistorium* τα αιτήματα των πρεσβειών όπως και άλλα θέματα διοικητικής φύσης¹⁸⁹, εκδίδει τις άδειες μετακίνησης ενδεχομένως και παραμονής στο εσωτερικό της χώρας και ρυθμίζει τις ανταλλαγές δώρων¹⁹⁰. Υποστηρίζεται στα διπλωματικά του καθήκοντα από το *scrinium barbarorum* και ένα μεταφραστικό γραφείο. Αρμόδιο για την περίθαλψη των αποστολών είναι το *officium admissionum*. Ειδικότερα το γραφείο αυτό ρυθμίζει τις ακροάσεις των διπλωματικών αντιπροσώπων ενώπιον του *consistorium principis*. Ο Ammianus Marcellinus θεωρεί ως τις πλέον τιμητικές προσκλήσεις στο *consistorium* (*qui mos est honoratior*) εκείνες, οι οποίες εκπορεύονται από τον *magister admissionum*¹⁹¹.

186. Not. Dign. Or. 11, 40-52 “*Officium autem suprascripti viri illustris magistri officiorum de scola argentum in rebus est ita* [Karayannopoulos, *Finanzwesen* 61(= I. Karayannopoulos, *Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates*, München 1958)].

187. Ο Λυδός (*Περί Αρχών* III 53) αναφέρεται στον ρόλο του Celer [άνηρ μετὰ λόγου καὶ παιδείας πάσης χάριτος πολλῆς θεοῦ πεπληρωμένος καὶ ἀνδρείος (Θεοφάνης AM 5998)· σοφὸς ἀνὴρ (Μαλάλας 399)· τὴν τοῦ λεγομένου μαγίστρου φροντίδα κοσμίως ἀνύων (Λυδός, *Περί Αρχών* III 17) PLRE II, Celer 2 *mag. off.* (East) 503-518] κατά τις διαπραγματεύσεις του ρωμαϊκού κράτους με την Περσία: “ὁ Πέρσης λόγους ἐκίνησε πρὸς Κέλερα, ὅς ἦν μάγιστρος τῶν ὀφφικίων τῷ Ἀναστασίῳ, περὶ Βιραπαράχ ... καὶ τῆς κατὰ μόνας ὑπὸ Περσῶν γινομένης περὶ αὐτοῦ δαπάνης”. – Ο Ευφήμιος [PLRE II, Euphemius 1 *mag. off.* (East 456)], σύμβουλος του αυτοκράτορα Μαρκιανού [Πρίσκος fr. 26: τὴν τοῦ μαγίστρου διέπων ἀρχὴν, ὅς ἐπὶ συνέσει καὶ λόγων ἀρετῇ δόξαν ἔχων Μαρκιανοῦ τοῦ βασιλέως τὴν τῶν πραγμάτων ἔλαχεν ἐπιτροπὴν, καὶ πλείστων τῶν εὐβουλευθέντων ἐκείνων καθηγητὴς ἐγένετο· ὅς καὶ Πρίσκον τὸν συγγραφέα τῶν τῆς ἀρχῆς φροντίδων ἐδέξατο κοινωνόν] μεσολάβησε το 456 ὥστε να αρθεῖ η διαμάχη ανάμεσα στους Ρωμαίους και Λαζούς. – Ο Fl. Rufius Petronius Nicomachus Cethegus [PLRE II Fl. Rufius Petronius Nicomachus Cethegus *mag off.* (West E VI *patricius* 512-558: πατρίκιος ἀνὴρ, ἐς τῶν ὑπάτων τὸν δίφρον ἀναβεβηκὼς πολλῶ πρότερον ἐπεὶ καὶ αὐτὸς τούτων δὴ ἔνεκεν ἐς Βυζάντιον ἀφικόμενος ἔτυχεν ἑναγχοῦς (Προκόπιος, *Πόλεμοι* II III 35)] άσκησε την επιρροή του ὥστε ο Ιουστινιανὸς να εντείνει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ιταλία.

188. Λυδός, *Περί Αρχών* 2. 26: οὐ μόνον γὰρ τὰς τῶν ἐθνῶν πρεσβείας ὑφ' ἑαυτῷ τελοῦσας ὁ μάγιστρος ἔχειν πιστεύεται. – Απόδειξη της δύναμης, την οποία είχε ο *magister officiorum*, αποτελεί το γεγονός ὅτι καὶ κατὰ την απουσία του αυτοκράτορα διευθετοῦσε τὰ θέματα των αντιπροσωπειῶν.

189. Amm. XXVIII 6, 9· Nov. Theod. 24, 5 (Seeck, “*Consistorium*” RE IV, 1 932).

190. Amm. 26. 5. 7· Η μειωμένη αξία των δώρων αντικατόπτριζε την προδιάθεση του ρωμαϊκού κράτους έναντι άλλων λαών. Όταν το 365 η Αλλαμανική αντιπροσωπεία παρουσιάσθηκε στο Μιλάνο και προσφέρθηκαν τα δώρα στους Γερμανούς, οι αντιπρόσωποι των Γερμανών τα θεώρησαν μηδαμινῆς αξίας και επετέθηκαν στο ρωμαϊκό κράτος (Demandt, *Spätantike* 201).

191. Amm. 15. 5. 18: *et per admissionum magistrum –qui mos est honoratior– accito eodem*

Στα καθήκοντα του *magister officiorum* εντάσσεται και η διευθέτηση των διαφορών των αντιπροσωπειών του εσωτερικού με την κεντρική διοίκηση¹⁹². Στην εξουσία του υπόκεινται οι *agentes in rebus*¹⁹³, οι *scholae palatinae*¹⁹⁴ και το προσωπικό της αυτοκρατορικής αυλής (*mensores, decani, stratores, cursores lampadarii, notarii*). Υπεύθυνος από το έτος 390 μ.Χ. για την λειτουργία των στρατιωτικών εργοστασίων (*fabricae*), διενεργεί από το έτος 443 την ετήσια επιθεώρηση των *limitanei*¹⁹⁵. Έχει δικαιοδοσία επί πειθαρχικών υποθέσεων, η οποία εν καιρώ επεκτείνεται και επί άλλων υποθέσεων (*praescriptio fori, ministeriani*)¹⁹⁶. Από το δεύτερο δε μισό του 4ου αιώνα οι αποφάσεις του δεν εφεσιβάλλονται. Στα πλαίσια αυτά ασκεί έκτακτη δικαστική δικαιοδοσία επί των συγκλητικών. Επί Λέοντος α' οι *duces* όπως και οι αξιωματικοί των συνοριακών μονάδων¹⁹⁷ υπόκεινται στη δικαιοδοσία του, ενώ από το 529 μ.Χ. μαζί με τον *quaestor sacri palatii* εκδικάζει τις στρατιωτικές υποθέσεις σε δεύτερο βαθμό¹⁹⁸. Παράλληλα συμμετέχει ως δικαστής στο *consistorium principis* κατά την εκδίκαση σοβαρών υποθέσεων¹⁹⁹.

ingresso consistorium offertur purpura multo quam antea placidius. Όταν ο Ursicinus (*mag. eg.* 349-359, *mag. ped.* 359-360) παρουσιάσθηκε στο *consistorium principis* για να του ανατεθεί η καταστολή της επανάστασης του Silvanus, ασπάσθηκε βάσει του τυπικού την αυτοκρατορική πορφύρα. Πρβλ. και σημ. 122.

192. Μαρτυρείται ότι στη μεγάλη εξέγερση της Αντιόχειας το έτος 387 μ.Χ., ο *magister officiorum* μετέβη στην περιοχή για να διερευνήσει την εξέλιξη των γεγονότων (Demandt, *Spätantike* 201).

193. Οι *agentes in rebus* περιέτρεχαν τις αυτοκρατορικές επαρχίες διενεργώντας ετήσιες επιθεωρήσεις. Ήσαν επίσης επικεφαλής γραφείων διαφόρων διοικητικών κλάδων και είχαν την εποπτεία των οικονομικών υπηρεσιών και του κρατικού ταχυδρομείου. Κυρίως όμως απαντούν στις πηγές ως μάρτυρες σε δίκες κατά υψηλών προσώπων για εγκλήματα προδοσίας (*laesa maiestatis Imperatoris* C.J. 7. 9. 8). Εσφαλμένα αποδόθηκαν ως μυστική αστυνομία (Demandt, *Spätantike* 201).

194. Τα τάγματα της ανακτορικής φρουράς οι (*scholae palatinae*) ιδρύθηκαν από τον Κωνσταντίνο, μετά την κατάργηση της πραιτωριανής φρουράς το έτος 312 μ.Χ. [“καὶ στρατιωτῶν τῶν ἀμφὶ τὴν βασιλείαν φυλακὴν ὑπ’ αὐτὸν ταττομένων” Πρίσκος, *fr.* 7 Demandt, *Spätantike* 202].

195. *N. Theod.* 24 (Kirsten Groß – Albenhausen, “magister officiorum” *Neue Pauly* 7 678).

196. Συγκεκριμένες κατηγορίες υπαλλήλων, των οποίων οι υποθέσεις εκδικάζονταν από το γραφείο του *magistri officiorum* έπρεπε να πληρώσουν συγκεκριμένα δικαστικά παράβολα: στους *executores* έναν *solidi*, στους δικαστές, οι οποίοι εκδίκαζαν την υπόθεση τρεις, για τις έρευνες και ανακρίσεις δύο, τέλος στους *arbitri* μισό *solidus* (βλ. C.J. 12. 25. 4 Karayannopoulos, *Finanzwesen* 173).

197. C.J. 12.59 8.

198. C.J. 7. 62. 38.

199. Ο Florentius (*PLRE* II, Florentius 3 *mag. off.* 359-361) μετείχε ως κατήγορος στην υπόθεση προδοσίας του Silvanus [Amm. 15. 5. 12: *Cumque iudices resedissent Florentius Nigriniani filius agens tunc pro magistro officiorum, contemplans diligentius scripta,*

Αρχές του 5ου αιώνα το αξίωμα του *magister officiorum* υποβαθμίσθηκε στη δύση, καθώς με τις γερμανικές επιδρομές αυξήθηκε η δύναμη του *magister militum*. Στην Ανατολή η υποβάθμιση του αξιώματος αυτού καταγράφεται με την αντικατάσταση των *scholae palatinae* από τους *excubitores*²⁰⁰, επί των οποίων εξουσία είχε ο *comes domesticorum*. Έκτοτε η δικαιοδοσία των *magistri officiorum* αφορούσε στα διπλωματικά καθήκοντα²⁰¹.

Scrinium a memoria, ab epistulis, a libellis

Η επεξεργασία των νομοθετικών κειμένων γινόταν από το γραφείο του *magister officiorum*, το οποίο συγκροτείτο από τρία *scrinia*, τις τρεις δηλ. αυτοκρατορικές γραμματείες, οι οποίες ήσαν αρμόδιες για την σύνταξη των αποφάσεων του αυτοκράτορα²⁰²: *a memoria*, *ab epistulis* και *a libellis*. Το *scrinium memoriae*²⁰³ επεξεργαζόταν τις διατάξεις εκείνες, οι οποίες αφορούσαν και

apicumque pristinorum quasi quandam umbram repperiens animaduertit (ut factum est) priore textu interpolato longe alia quam dictatrat Silvanus ex libidine consarcinatae falsitatis adsripta).

200. Το αξίωμα των Έκσκουβιτών (Domninus PLRE II) θεσπίσθηκε από τον αυτοκράτορα Λέοντα. – Ως *comes excubitorum* 515-518 υπηρέτησε και ο Ιουστίνος πριν αναγορευθεί σε αυτοκράτορα [Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 6. 11].

201. Ο Πέτρος Πατρίκιος σπουδαίος νομικός [Λυδός, *Περί Αρχών* II 26 (12-18) “τοὺς δὲ νόμους εἰδὼς εἶπερ τις ἄλλος, οἷς ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐνετράφη, συνηγορῶν τοῖς δεομένοις, ἄρχων τε μέγιστος καὶ ἀξίαν ὄφρυν τῆς ἐξουσίας ἀνατείνων ἐδείχθη καὶ δικαστὴς ὁξὺς καὶ τὸ δίκαιον κρίνειν εἰλικρινῶς ἐπιστάμενος κατὰ μηδὲν αὐτὸν ὑπτιάζουσης τῆς τύχης” II 26 (18-21): “πρῶτος μὲν γάρ ἐστι καὶ μειλίχιος, ἀλλ’ οὐκ εὐχερὴς οὐδὲ πρὸς τὰς αἰτήσεις ἔξω τοῦ νόμου καμπτόμενος, ἀσφαλὴς δὲ ὁμοῦ καὶ προβλέπων τὰς ὁρμὰς τῶν προσιόντων”], κουράτωρ του οἴκου της αυτοκρατορίας Θεοδώρας και *magister officiorum* το διάστημα 539/540 ἔφερε εἰς πέρας διπλωματικές αποστολές μεγάλης σπουδαιότητας. Το 534/535 ἐστάλη ως διπλωματικός ἀντιπρόσωπος ἀπὸ τον Ιουστινιανὸ στην αὐλὴ του Θεωδᾶτου για να διαμαρτυρηθεῖ για την κακή μεταχείριση της Αμαλασούνθας, η οποία βρισκόταν ὑπὸ την αυτοκρατορική προστασία. Η διπλωματική αὐτή ἀποστολή ἐπιβεβαίωσε για ἄλλη μία φορά τις κυριαρχικές διεκδικήσεις του Ιουστινιανού στην Ιταλία (R. Browning, “Ο Αἰώνας του Ιουστινιανού” *IEE* Z 174). Ἀργότερα διαπραγματεύθηκε με τους Πέρσες την ἀνακωχή του 557 και την εἰρήνη του 562 [Μένανδρος: C. De Boor, *Excerpta de legationibus*, 170-221·442-477 Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία* 241 (= Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Α* (324-610), Ἀθήνα 1984)].

202. Kaser, *Zivilprozessrecht* 434 σημ. 27, ὅπου παράθεση βιβλιογραφίας· Seeck, “Scrinium”, *RE* II A.1, 83· Jones, *Roman Empire* I 367·573. Η ἐπὶ ἀνδρωσὴ τους στην ἀρχὴ γινόταν ἀπὸ άτομα προερχόμενα ἀπὸ την τάξη των ἀπελεύθερων, ἀργότερα ἀπὸ άτομα του *ordo equester* (Demandt, *Spätantike* 200).

203. *Not. dign. occ.* XVII 11 πρβλ. *or.* XIX 6: *Magister memoriae adnotatione omnes dictat et emittit· respondet tamen et precibus* (Demandt, *Spätantike* 201· Kaser, *Zivilprozessrecht* § 80 σημ 30). Για την συμμετοχὴ των *scrinia* κατὰ την ἐκδίκαση των ἐφέσεων βλ. N 20 (536)· 126, 1 (546). Ἐπὶ Λέοντος ο ἀριθμὸς των ἐγγεγραμμένων υπαλλήλων του του α

στις πρωτόδικες αποφάσεις και στις εφέσεις. Το *scrinium epistolarum*²⁰⁴ αφορούσε στις αποφάσεις επί των εφέσεων²⁰⁵. Τέλος στις αρμοδιότητες του *scrinium libellorum*²⁰⁶ υπάγονταν οι πρωτόδικες αποφάσεις (*cognitiones*).

Advocati

Στα πλαίσια της ένταξης των νομικών στη δομή του απολυταρχικού συστήματος ένας αριθμός αυτών ακολουθούσε υπαλληλική σταδιοδρομία μέσα στα *scrinia* και συμμετείχε στις συνεδρίες του *consistorium principis*²⁰⁷. Ειδικότερα από τον Αδριανό και εφεξής είχε διαμορφωθεί ένας *cursus honorum* με στόχο την ενίσχυση του αυτοκρατορικού υπαλλήλου, ο οποίος ξεκινούσε με νομική εκπαίδευση, ανελάμβανε εν συνεχεία τη θέση του *advocatus fisci* ή του βοηθού του σε ένα από τα αυτοκρατορικά γραφεία και ακολουθούσε διοικητική καριέρα²⁰⁸. Κατά την περίοδο της ύστερης αρχαι-

memoria ήταν 62 C.J. 12. 19. 10 (Fluß, "A memoria" RE XV, 655· Chr. Gizewski, "Scrinia" Neue Pauly 11 306).

204. Not. dign. or. XIX 5. 12 *Magister epistularum graecorum eas epistulas quae graece solent emitti, a ut ipse dictat aut latine dictatas transfert in graecum.* – Η επίσημη διαίρεση του γραφείου *ab epistulis* σε *ab ep. latinis* και *ab epistulis graecis* χρονολογείται από την εποχή του Κλαυδίου (Joseph. ant. Jud. XX 183) Roztowzew, "ab epistulis" RE VI, 1 211). Σύμφωνα όμως με τον Townend, ["The Post ab epistulis in the second century", *Historia* 10 (1961) 175-81 στον Schiller, *Roman Law* 478] η επίσημη διαίρεση έλαβε χώρα επί Marcus Aurelius (161-180) και Lucius Verus (161-169). (Βλ. Phryn. epit. σελ. 379 εκδ. Lobeck, όπου γίνεται αναφορά στον ρήτορα Cornelianus: "ἐξελληνίζων καὶ ἀττικίζων τὸ βασιλικὸν δικαστήριον"). Για το γραφείο *ab epistulis* βλ. Demandt, *Spätantike* 201, Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte* 321 (= *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian*, Berlin 1905)· Jones, *Roman Empire* 504· Wenger, *Institutes* 427.

Αν και το αξίωμα του *magister epistularum Graecarum* μαρτυρείται για το ανατολικό κράτος για πρώτη φορά επί Ιουλιανού [Ευνάπιος, vit soph. 497 (= J. Giangrande, *Eunapii vitae Sophistarum, Scriptores Graeci et Latini*, Romae 1961)], η λατινική γλώσσα ισχύει ως επίσημη γλώσσα του ανατολικού κράτους έως και τον Ιουστινιανό. Επί Λέοντος ο αριθμός των εγγεγραμμένων υπαλλήλων του γραφείου *ab epistulis* ήταν 34 (C.J. 12. 19. 10) (Seeck, "Scrinium" RE II A, 1 897).

205. Not. dign. or. 19. 8: *Magister epistularum legationes civitatum, consultationes et preces tractat.*

206. Not. dign. Or. 19· Occ. 17. – O Premierstein, "a libellis" RE XIII, 20 και "a cognitionibus" RE IV, 1 222 περιγράφει πώς μετονομάσθηκε το γραφείο από *a sacrarum cognitionum* (CIL 8972) σε *libellorum et cognitionum sacrarum* CIL VI 510 (376). – 'Ο καθωσιωμένος ἐκσκέπτωρ τοῦ θείου σκρινίου τῶν λιβέλλων καὶ τῶν θείων κογνιτιόνων: ACOec. II i. i. σελ. 24 (PLRE II, Ioannes 15, *exceptor scrinii libellorum et sacrarum cognitionum* (East) 449).

207. C.Th. 6. 26. 5· 12.12.10. (Seeck, "scrinium" RE II A, 1 895· Γκόφα, *Εισηγήσεις* Ια, 155).

208. Οι αξιωματούχοι αυτοί εκπροσωπούσαν ενώπιον των δικαστηρίων τον *Fiscus* [SHA Hadrian 20. 6· D. 28. 4.3 (Chr. Paulus, "Advocatus" Neue Pauly 1)· A. Arthur

ότητας η ένταξη στο σώμα των *advocati* εξασφαλιζόταν κατόπιν επιτυχών εξετάσεων στα νομικά²⁰⁹.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα μίας τέτοιας πορείας είναι η δημοσιου-παλληλική καριέρα του Ι. Λυδού. Αφετηρία της καριέρας του Λυδού²¹⁰ ήταν η ένταξή του στους *memoriales*²¹¹. Εν συνεχεία προσεχώρησε στους *exceptores* της *praefectura praetorio*²¹². Παράλληλα με την θέση του ως *exceptor* διορίσθηκε πρώτος χαρτουλάριος στην υπηρεσία των *adiutores* του *ab actis* και ήλπιζε να καταλάβει την θέση *a secretis*²¹³.

Notarii

Την εμπιστευτική θέση του αρχιγραμματέως, προϊσταμένου της αυτοκρατορικής γραμματείας κατείχε ο πριμικηρίος των νοταρίων (*primicerius notariorum*)²¹⁴. Μεταξύ άλλων, στις αρμοδιότητές του ενέπιπτε και η σύνταξη των κωδικέλλων, βάσει των οποίων διορίζοντο οι αξιωματούχοι του ρωμαϊκού κράτους²¹⁵. Στην δικαιοδοσία του δε υπήγοντο εκτός από τους *notarii* και οι *tribuni*.

Schiller, *Bureaucracy and the Roman Law*. – Εφαλτήριο για την ανέλιξή του Τριβωνιανού στην αυτοκρατορική διοίκηση απετέλεσε η θέση του δικηγόρου (*advocatus*) στο Ανώτατο δικαστήριο του *praefectus praetorio* [από δικηγόρων τῶν ὑπάρχων Suid].

209. C.J. 2. 7. 11(460): *Iuris peritos etiam doctores eorum iubemus iuratos sub gestorum testificatione depromere, esse eum qui sub hac subrogari volueri, peritia iuris instructum*. Άλλωστε οι *advocati* διεμόρφωναν το τυπικό κείμενο του νόμου, (C.Th. 6. 26. 3: *Obsecundatoribus sacrorum scriniorum, quorum mentibus ingeniisque committimus, quidquid in alios quoque perennium saepe proferimus sanctionum*).

210. Δικολόγος ὢν, εἶτα καὶ ματρικουλάριος ἐν τοῖς ἡμετέροις δικαστηρίοις βαθμούς τε καὶ πόνους διανύσας Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* III 30.

211. Ἐπὶ τοὺς μεμοριαλίους τῆς αὐλῆς συνεῖδον ἐλθεῖν καὶ πρὸς στρατείαν ἀναζώσασθαι μετ' ἐκείνους Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* III 26· Φώτιος, *Βιβλιοθήκη* 180. (= R. Henry, Photius, *Bibliothèque*, tome VIII, Codices 257-280 Paris 1977). Οι *memorialii* απαντούν ως *obsecundatores sacrorum scriniorum* (C. Th. 6. 26. 3· *in scriniis palatii militantes* C. Th. 6. 26. 8· *qui in sacris scriniis militant* C.Th. 6. 26 Seeck, "Scrinium" *RE* II A. 1 894).

212. Τοῖς ταχυγράφοις τῆς ἀρχῆς συνηρίθμησεν Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* III 26.

213. Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* III 27. – Αργότερα ο Λυδός παραιτήθηκε από την θέση, την οποία είχε στην αυτοκρατορική αυλή και αφιέρωσε την ζωή του στην υπηρεσία της υπαρχίας (τῆς μὲν ἐπὶ τὴν αὐλήν σπουδῆς ἀπεσχόμεν, ὅλον δὲ μου τὸν βίον τῇ στρατεία παρεχώρησα Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* III 28).

214. Ο Ιωάννης, *ex primicerio notariorum regnum sumit* [Chron. Gall. 452 no 92 (423) Th. Mommsen, *Chronica Gallica* a. CCCCLII MGH (AA) IX 1892], πρωτοστάτης ὢν τῶν βασιλικῶν ὑπογραφέων [Σωκράτης, *Ιστορία* VII 23, 3· 1. Αντιοχεύς fr. 195], εἰς τῶν τὰ ὑπομνήματα βασιλεῖ γραφόντων [Νικηφόρος Κάλλιστος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XIV 7 PG 145-147], τὶς ἐκ τῶν βασιλικῶν ὑπογραφέων (Θεοφάνης AM 5915) (PLRE II, Ioannes 6 Augustus (Italy) 423-425)] διεκδίκησε μετὰ τον θάνατο του Ονωρίου το αυτοκρατορικό αξίωμα στη Δύση με την υποστήριξη του MUM Castinus, χωρίς όμως να αναγνωριθεί από την Κωνσταντινούπολη [PLRE II, Ioannes 6 Augustus (Italy) 423-425].

215. Οι τίτλοι και τα αξιώματα της αυτοκρατορικής (Suet. Claud. 29· D. XXVII 1,

Η γραμματειακή υποστήριξη κατά τις συνεδρίες του *consistorium principis* ανετίθετο στους *notarii*. Οι *notarii* ήσαν αρμόδιοι για την τήρηση των πρακτικών²¹⁶. Για το έτος 444 μαρτυρούνται 30 *notarii*. Στην αρχή της καριέρας τους εκτελούσαν απλώς χρέη στενογράφων (*exceptores*)²¹⁷, προέρχονταν δε συνήθως από χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Ο Λιβάνιος διαμαρτύρεται για την άνοδο αμόρφωτων ανθρώπων²¹⁸ και την επιρροή, την οποία ασκούσαν στο περιβάλλον του αυτοκράτορα²¹⁹. Απελάμβαναν τα ίδια προνόμια με τους έκτακτους αυλικούς συμβούλους²²⁰.

Στα τέλη του 4ου αιώνα το αξίωμα του νοτάριου συγχωνεύθηκε με το στρατιωτικό αξίωμα του *tribunus*²²¹ και απέτέλεσε εφιαλτήριο για την ανά-

41), αλλά και της δημοκρατικής περιόδου (Suet. Cal. 18)] απονέμονταν από τον αυτοκράτορα υπό την μορφή των *codicilli*. Οι αξιωματούχοι, στους οποίους απονέμονταν τα αξιώματα της δημοκρατικής περιόδου χαρακτηρίζονταν ως *candidati principis*. Πληροφορίες για το περιεχόμενο των κωδικέλλων έχουμε από τον τέταρτο αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή εστέλλοντο κωδικέλλοι στους υψηλόβαθμους αξιωματούχους από χρυσό και ελεφαντοστόν (βλ. Θεμίστιος, I. Χρυσόστομος), ενώ στους χαμηλόβαθμους από χαλκό και ξύλο βλ. C.Th. 6. 22. 1. Σε γενικές γραμμές οι κωδικέλλοι απευθύνονταν σε μεμονωμένες περιπτώσεις αξιωματούχων και όχι στα μέλη των υπαλληλικών *corpora*, των *militantes*. (Βλ για *codicilli* και για *codicilli honorarii* Seeck, "Codicilli" RE IV, I 179, 180).

Η σύνταξη των κωδικέλλων, βάσει του *laterculum* (κατάλογος των πολιτικών αξιωμάτων του ρωμαϊκού κράτους C.J. 1. 27. 1§ 17· 1. 30 1. 2· 1. 31. 5 §2 Heumann, Quellen "laterculum" 310) ήταν αρμοδιότητα του *primicerius notariorum*. Ο αξιωματούχος αυτός υποβοηθείτο στο έργο του από τους *laterculenses* (N.J. 25. 26. 27) και τελούσε υπό τις εντολές του *Quaestor sacri Palatii* (N. J. 17 προϊμ.). Από τον κατάλογο αυτό (*laterculum*) συντάχθηκε αργότερα η *Notitia dignitatum* (Not. dign. Or. XVIII· Occ. XVI· πρβλ. N. Just. 17pr.). Μεταγενέστερα συντάσσεται το *minus laterculum*, ο κατάλογος των στρατιωτικών αξιωμάτων. Τον έκτο αιώνα τα δύο *latercula* ενοποιήθηκαν. Η αρμοδιότητα αυτή του *primicerius notariorum* διαφυλάχθηκε από τις επεμβάσεις του *magister militum* (C. Th. I 8. 1-3) με διαδοχικά διατάγματα. (βλ. Seeck, "Codicilli" RE IV, I 181).

216. Demandt, *Spätantike* 209.

217. Όσον αφορά στην ιεραρχική σειρά των αξιωματούχων, οι οποίοι υπηρετούσαν στα *scrinia* ο τίτλος *exceptor* αφορούσε χαμηλόβαθμο αξιωματούχο C. Th. 6. 26.16. Οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι έφεραν τους τίτλους των *melloproximi* (C. Th. 6. 26. 16. 17 και *proximi* (C. Th. 6. 26.11. 17). (Seeck, "scrinium" RE II A, 1 895.

218. Λιβάνιος, Or. 2. 44.

219. Λιβάνιος, Or. 18. 134. – Βλ. επίσης Demandt, *Spätantike* 209.

220. Τοῦ εἰωθότος παρὰ τῆς βασιλείας αξιώματος τοῖς πληροῦσιν ἐπιδίδοσθαι [Λυδός, Περὶ Αρχῶν III 30 πρβλ. Φώτιος, Βιβλιοθήκη 180 τῆς βασιλικῆς αὐλῆς ψήφῳ βασιλέως ἀξιοθῆναι].

221. Ο περίβλεπτος τριβοῦνος καὶ νοτάριος ACO ec. II i. ii σελ. 24 *vir spectabilis* [PLRE II, Ioannes tribunus et notarius (East) 451]. Ο περίβλεπτος τριβοῦνος καὶ νοτάριος πραιτωρίων ἦταν ιεραρχικά ανώτερος των *tribuni et notarii* (C. Th. 6.10. 3 (381) – Όταν ο Λυδός απεχώρησε από την ενεργό υπηρεσία ως *Augustalis*, πρέπει να του απενεμήθη είτε το αξίωμα του *cornicularius*, είτε του *primiscrinii*. Έτσι έφερε τους τίτλους των *tribunus et notarius vacans* και *comes primi ordinis* (C.J. 12. 49. 12). – Πρβλ. Ζώσιμος,

ληψη υπηρεσίας στην αυλή του αυτοκράτορα για τους γιούς αξιωματούχων και υπαλλήλων με ισχυρή επιρροή στα πράγματα της αυτοκρατορίας. Τα αυλικά υπουργεία επανδρώνονταν κατά κανόνα από άτομα των μεσαίων κυρίως τάξεων, της τάξεως των *curiales* και όχι από συγκλητικούς. Πρέπει οι συγκλητικοί να θεωρούσαν υποτιμητική την υπηρεσία στην αυλή, ανάξια και ασυμβίβαστη του κύρους, των τίτλων και των τιμητικών αξιωμάτων, τα οποία έφεραν. Είναι όμως εξίσου πιθανόν οι αυτοκράτορες να επέλεγαν άτομα, τα οποία προέρχονταν από το ίδιο περιβάλλον με αυτούς. Κατά κανόνα τα άτομα αυτά δεν ήσαν από καταγωγή συγκλητικοί²²².

Quaestor sacri palatii

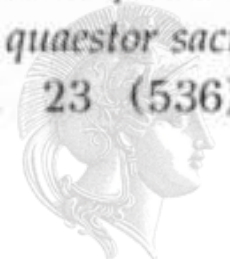
Ο θεσμός του *quaestor sacri palatii* εισήχθη επί Κωνσταντίνου κατ' αναλογία του *quaestor Augusti* της περιόδου της Ηγεμονίας. Αρμόδιος επί υποθέσεων της δικαιοσύνης και για την έκδοση των νόμων ο *quaestor sacri palatii* προεδρεύει του *consistorium principis* κατά την περίοδο απουσίας του αυτοκράτορα²²³. Ως νομικός²²⁴ επικουρεί τον αυτοκράτορα κατά την άσκηση

Ιστορία V 34. 7· πατήρ δὲ παιδὸς ἐνὸς γεγονῶς ἔστησεν αὐτῷ τὴν ἀξίαν ἄχρι τοῦ λεγομένου νοταρίου τριβούνου, μηδεμίαν αὐτῷ περιποιήσας ἀρχὴν [PLRE II Eucherius 1, *tribunus et notarius* (West) 396-408]· πρβλ. PLRE II Eulogius 3, *tribunus et notarius praetorianus* (East) 449.

222. Έτσι, Demandt, *Spätantike* 208.

223. C.Th. 11. 39. 5· Dessau, 1255· Ammian XXVIII 1, 25. Symm. *epist.* I 23. 4 XV 5, 12 (= J. P. Callu, *Symmaque Lettres*, tomes II (livres III-V) Paris 1982)· Cass. *var.* VI 6. 2 (Seeck, "Consistorium" RE IV. 1 931).

224. Ο Τριβωνιανός δεξί χέρι του αυτοκράτορα Ιουστινιανού στην πραγματοποίηση της ιδέας μίας πλήρους κωδικοποίησεως του ρωμαϊκού δικαίου [*legitimi operis nostri minister Const. Cordi* 2 (W. Enßlin, "Tribonianianus" RE VI A. 2 2419)] επαινέθηκε για την νομική του παιδεία. [Προκόπιος, *Περσικοί Πόλεμοι* I 1 24. 16: παιδείας ἐς ἄκρον ἀφίκετο τῶν κατ' αὐτὸν οὐδενὸς ἦσσαν· Λυδός, *Περὶ Αρχῶν*. III 20: ὁ πολυμαθέστατος· *Iust. Const. Tanta* (Δέδωκεν) 9: *similiter eloquentiae et legitimae scientiae artibus decoratus et in ipsis rerum experimentis emicuit*· ebd. c. 17: *antiquae sapientiae librorum copiam maxime Tribonianus vir excellentissimus praebuit, in quibus multi fuerant et ipsis erudissimis hominibus incogniti*. Διετέλεσε *magister officiorum* τὰ ἔτη 528/529 [*vir magnificus magisteria dignitate intter agentes decoratus* (Const. *Haec quae necessario* §1. Const. *Summa rei publicae* §2)]. Κατά την διάρκεια των ετών 529 [C.J. 7. 63. 5], 530 [Const. *Deo auctore* = C.J. 1. 17. 1] και 531 [C.J. 6. 28. 4. 3] ασκεί το αξίωμα του *quaestor sacri palatii*. Το έτος 533 μετά την στάση του Νίκα [Μαλάλας 473. 5· Θεοφάνης, I 181. 24· Πασχάλιον Χρονικόν 620· Ευάγριος, Ιστορία IV 13· Ζωναράς III 271· Κεδρηνός I 647] αναλαμβάνει εκ νέου το αξίωμα του *magister officiorum* [*Triboniano viro excelso magistro officiorum et ex quaestore sacri palatii et ex consule*, Const. *Tanta* = C. I 17. 2 πρβλ. §9: *virum excelsum nec non prudentissimum magistrum ex quaestore et ex consule*· Const. *Cordi* 534: *excelsus magister ex quaestor et ex consule*] και τέλος το έτος 535 ασκεί για τελευταία φορά το αξίωμα του *quaestor sacri palatii* [N. 17 (535): *Triboniano quaestori sacri palatii et ex consule*· N. 23 (536):

τόσο των νομοθετικών, όσο και των δικαστικών καθηκόντων του, αναγιγνώσκει τις αποφάσεις του στη Σύγκλητο και στο *consistorium* και συμμετέχει λόγω της νομικής του κατάρτισης σε εξαιρετικές περιπτώσεις σε πρεσβείες προς ξένους ηγεμόνες²²⁵. Στο χειρόγραφο της *Notitia Dignitatum* το συγκεκριμένο αξίωμα συμβολίζεται με το ειλητάριο και ένα αρμάριο με τα επίσημα έγγραφα, το οποίο φέρει την επιγραφή *leges salutare*. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει την αρμοδιότητα του *quaestor* να συντάσσει τα αυτοκρατορικά διατάγματα²²⁶. Άλλωστε ελάχιστοι ήσαν οι αυτοκράτορες, οι οποίοι συνέτασσαν οι ίδιοι τους νόμους²²⁷. Στις αρμοδιότητες του *quaestor sacri Palatii* ενέπιπτε και η έκδοση των κωδικέλλων, οι οποίοι αφορούσαν στον διορισμό των αξιωματούχων²²⁸. Στην έκδοση των κωδικέλλων υπεστηρίζετο από το *scrinium memoriae*. Ένας λόγος επομένως επιπλέον για να χαρακτηριστεί σύμφωνα με τον Cassiodorus η υπηρεσία του *Quaestor sacri Palatii* ως *genetrix omnium dignitatum*²²⁹.

Comes sacrarum largitionum

Η *Notitia Dignitatum* αναφέρει ως τρίτον από τους τέσσερεις υψηλούς αξιωματούχους της αυλής τον *comes sacrarum largitionum*²³⁰. Το αξίωμα αυτό θεσπίσθηκε το έτος 318 μ.Χ. παράλληλα με εκείνο του *comes rerum privatarum*. Στην ιεραρχία ωστόσο των αξιωμάτων, το αξίωμα του *comes*

Triboniano illustri magistro officiorum et quaestori sacri palatii]. (W. Enßlin “Tribonianinus” *RE* VI A. 2 2419)]. – Βλ. επίσης *PLRE* II, Honoratus 2, *quaestor palatii* 524-525. Υπήρξε *advocatus* [Cass. *Var.* V 4 : *nutrivit quippe et haec advocacione facundiam*· Ennod. *ep.* II 27 *magis ingenium tuum ad squalentia iura* (= W. Hartel *CSEL* 6 (1882) και F. Vogel, *MGH* (AA) VII (1885)].

225. Ο Επιγένης [*PLRE* II, Epigenes QSP (East 438 / 440)] συμμετείχε στην πρεσβεία στον Αττίλα κατ’ απαίτηση του Πλίνθα (Πρίσκος, *fr.* 1: ἐβούλετο καὶ Ἐπιγένην ὁ Πλίνθας συμπρεσβεύειν αὐτῷ ὡς μεγίστην ἐπὶ σοφίᾳ δόξαν ἐπιφερόμενον καὶ τὴν ἀρχὴν ἔχοντα τοῦ κοιαίστορος).

226. Ο Θεοδόσιος β’ ανέθεσε το έτος 429 μ.Χ. στον απερχόμενο, όπως και στον εν ενεργεία κοιαίστωρα την κωδικοποίηση των διατάξεων, οι οποίες είχαν δημοσιευθεί από τον Κωνσταντίνο και εφεξής. Την ανάθεση αυτή επανέλαβε το έτος 435 μ.Χ. Η επιτροπή συγκροτούμενη από τον κοιαίστωρα και τον έπαρχο εξέδωσε σε διάστημα τριών ετών τον Θεοδοσιανό κώδικα.

227. Σύμφωνα με τον Προκόπιο ο Ιουστινιανός είχε εκδόσει ο ίδιος πλήθος νέων διατάξεων αγνοώντας ωστόσο τους νομικούς και ειδικότερα τον Τριβωνιανό [Προκόπιος *Ανέκδοτα* 14. (= J. Haury, *Procopii Caesarensis Opera Omnia*, III Lipsiae 1963): ὅσα τε γράφεσθαι πρὸς αὐτοῦ βούλοιτο, οὐ τῷ τὴν κοιαίστωρος ἔχοντι τιμὴν, ἤπερ εἰώθει, ἐπέστελλε διοικεῖσθαι, ἀλλ’ αὐτός τε τὰ πλείστα, καίπερ οὕτω τῆς γλώττης ἔχων ἐκφέρειν ἡξίου καὶ τῶν παρατυχόντων πολὺς ὄμιλος].

228. Βλ. και σημ. 215.

229. Seeck, “Codicilli” *RE* IV, 1 181.

230. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 55.

sacrarum largitionum προηγείται εκείνου του *comes rerum privatarum*²³¹. Ο αξιωματούχος αυτός ανήκει στους *comites consistoriani*²³² και φέρει αρχικά τον επίσημο τίτλο *comes ordinis primi intra consistorium* ή *intra palatium*)²³³. Ως *comes sacrarum largitionum* απαντά στην νομοθεσία το έτος 345²³⁴ και στις επιγραφές το έτος 418²³⁵.

Ο αξιωματούχος αυτός ασκεί την εποπτεία επί των δημοσίων οικονομικών. *Vir perfectissimus* στην αρχή²³⁶, φέρει αργότερα τον τίτλο του *vir illustris*²³⁷. Επί κεφαλής πολύκλαδης κεντρικής και περιφερειακής υπηρεσίας, διαχειρίζεται τον δημόσιο θησαυρό, προΐσταται των φορολογικών υπαλλήλων, των εισπρακτόρων, ασκεί την εποπτεία επί των δημόσιων αποθηκών, στις οποίες συγκεντρώνονταν οι φορολογικές εισφορές σε είδος καθώς και τα προϊόντα των κρατικών εργοστασίων (*theusauri*), έχει τον έλεγχο των νομισματοκοπειών και της κοπής των νομισμάτων, των μεταλλείων και των κρατικών εργαστηρίων.

Comes rerum privatarum

Ως τέταρτος αυλικός αξιωματούχος αναφέρεται ο *comes rerum privatarum*²³⁸, ο οποίος προΐσταται ειδικής υπηρεσίας με ευρεία επαρχιακή διακλάδωση. Επί Κωνσταντίνου φέρει τον τίτλο *vir perfectissimus* και ανήκει

231. Ἐπὶ τὴν τῶν πριβάτων ἀνέδραμεν ἀρχὴν, ἐκεῖθεν τε καὶ τῶν βασιλείων θησαυρῶν, καὶ πρὸς τὸν ὑπαρχον ἀνέβη θρόνον [I. Αντιοχεύς fr. 211 = *Exc. de ins.* σ. 133 fr. 95 *PLRE* II Epinicus, *PPO* Orientis 475· *patricius*· *PUC* 478].

232. *C.Th.* 6.30. 1. 4.

233. Ο Ιωάννης [*PLRE* II, Ioannes 1 *CSL* (East) 404], εξέχουσα φυσιογνωμία στην Κωνσταντινούπολη [Ζώσιμος, *Ιστορία* V 18. 7: τοὺς ἐξέχοντας τοῦ πολιτεύματος ἄνδρας], έμπιστος σύμβουλος του αυτοκράτορα Αρκαδίου [Ζώσιμος, *Ιστορία* V 18. 7: τὰ ἀπόρρητα πάντα παρὰ βασιλέως τεθαρρημένος], *comes consistorianus* κατά τα έτη 401/403 υπήρξε μάρτυρας σε υπόθεση καταμέτρησης της εκκλησιαστικής περιουσίας υπό την ιδιότητα του *comes sacrarum largitionum* το έτος 404 κατά την περίοδο των διωγμών των οπαδών του Ι. Χρυσόστομου. Ο Ιωάννης ο Παφλαγών [*PLRE* II, Ioannes the Paphlagonian 45 *CSL* (East) 498], ανήρ επίδοξος καὶ ἐν ἀρχαῖς πολιτικαῖς πολλάκις εὐδοκιμήσας [Cyril V. Abraam (= Schwartz, *Texte und Untersuchungen* 49 1939)] ανέλαβε επί Αναστασίου το έτος 498 το αξίωμα του *comes sacrarum largitionum*. Σταθεροποίησε την αξία του χάλκινου νομίσματος και όρισε την αντιστοιχία των νομισμάτων αυτών προς τον χρυσό [Marcell. *comes* 498 (= Th. Mommsen, *Chronicle* MGH (AA) XI 1894)].

234. *C.Th.* 11. 7. 5 (Seeck, "Comites" *RE* IV, 1 671).

235. Dessau, 1291, 1304, 809· *CIL* VI 1674 (Seeck, "Comites" *RE* IV, 1 671).

236. *Vir perfectissimus* *C.Th.* 11. 7. 5 (375). Το έτος 372 προηγείται ιεραρχικά του *proconsul* (*C.Th.* 6. 9. 1 372)]. Άλλωστε ο *proconsul* φέρει το έτος 425 ακόμα τον τίτλο του *vir spectabilis* [Not Dign. Or. 20. 5· 21 . 3· *Occ.* 18. 2].

237. Dessau, 1291· *CIL* 1674· *C.Th.* 1. 5. 13 (400)· Not. Dign. Or. 13. 1 *Occ.* 11. 1].

238. His. *Domänen* 33 (=R. His. *Die Domänen der römischen Kaiserzeit*, Leipzig 1896).

στην τάξη των ιππέων, όπου άλλωστε ανήκαν οι οικονομικοί υπάλληλοι ήδη από την πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο²³⁹. Αργότερα εντάσσεται στην τάξη των συγκλητικών (*vir clarissimus*)²⁴⁰. Σύμφωνα με την ιεράρχηση των αξιωμάτων επί Βαλεντινιανού είναι ιεραρχικά ανώτερος των *proconsules*, το δε έτος 380 γίνεται *vir illustris* και ιεραρχικά ισότιμος με τον *praefectus praetorio*²⁴¹.

Στις αρμοδιότητές του *comes rerum privatarum* εμπίπτει η διαχείριση της περιουσίας του στέμματος και η περιέλευση των δημευμένων περιουσιών στο κράτος²⁴². Ειδικότερα στον *Fiscus* περιέρχονταν οι περιουσίες εκείνων, οι οποίοι καταδικάσθηκαν για ποινικό αδίκημα²⁴³, οι δωρεές αιρετικών²⁴⁴, οι δωρεές που έλαβαν χώρα στα πλαίσια αιμομεικτικών γάμων²⁴⁵ καθώς και η κινητή και ακίνητη περιουσία των ναών²⁴⁶. Ο αξιωματούχος αυτός είναι αρμόδιος επομένως για την διαχείριση των *bona vacantia* και *caduca*²⁴⁷, όπως επίσης για την περιέλευση στον *Fiscus* των περιουσιών εκείνων, οι οποίοι πέθαιναν αδιάθετοι²⁴⁸. Μεριμνά τέλος για την είσπραξη των φόρων από τις δημόσιες γαίες (*res nostra*) και τις γαίες των *emptyteuticarii* και *perpetuarii*²⁴⁹ και ορίζει τα άτομα, τα οποία αναλαμβάνουν την “λειτουργία” της είσπραξης των φόρων (*munus susceptionis*)²⁵⁰.

Αρχικά ο *comes rerum privatarum* δεν είχε δικαστική εξουσία, αργότερα επί Θεοδοσίου α' αποκτά δικαιοδοσία επί υποθέσεων δημοσιονομικής φύσεως, η οποία εν συνεχεία του αφαιρείται²⁵¹. Την εκδίκαση των υποθέσεων αυτών, όπως και την εκδίκαση των εφέσεων αναλαμβάνουν έκτοτε τα αρμόδια δικαστήρια. Σε περίπτωση ωστόσο, κατά την οποία το δικαστήριο, στο οποίο η απόφαση εφεσιβάλετο, δεν εξέδιδε απόφαση, η υπόθεση πα-

239. *C.Th.* 10. 8. 2. (Seeck, “Comites”, *RE* IV, 1 665).

240. *Dessau*, 1290· *C.Th.* 10. 10. 13 (380). (Seeck, “Comites”, *RE* IV, 1 665).

241. *C.Th.* 1 5. 13 (400)· 6. 30. 24 (425)· 10. 3. 7.(417)·10. 9. 3.(418)· 10.10. 27 §2. (415) 32§1 (425) (Seeck, “Comites”, *RE* IV, 1 665).

242. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 100, όπου παράθεση πηγών. – Πρβλ. *His. Domänen* 35 σημ. 1, όπου παράθεση πηγών.

243. *N. Mai.* 5· *C.Th.* 9. 42. 17· 10. 9. 1·10. 23. 30·16, 3 (Seeck, “Comites”, *RE* IV, 1 666).

244. *C.Th.* 16. 5. 50 (Seeck, “Comites”, *RE* IV, 1 666).

245. *C.J.* 5. 5. 4 (Seeck, “Comites”, *RE* IV, 1 666).

246. *C.Th.* 10. 1. 8. 10. 24. 32· *C. J.* 7.38. 2· 11. 66. 4 (Seeck, “Comites”, *RE* IV, 1 666).

247. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 101, όπου παράθεση πηγών.

248. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 102, όπου παράθεση πηγών.

249. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 72 σημ. 1113, όπου παράθεση πηγών.

250. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 72 σημ. 114, όπου παράθεση πηγών.

251. *Symm. Rel.* 41, 6 (= O. Seeck, *Q. Aurelii Symmachi quae supersunt*, MM., AA., VI, 1 Berlin 1883 279-317)· *C.Th.* 11. 30. 18. 41(383).

ρεπέμπετο στο δικαστήριο του αυτοκράτορα (*consistorium principis*), όπου την τελική απόφαση εξέδιδε ο *comes rerum privatarum*²⁵².

Comes domesticorum. Comes domesticorum equitum και comes domesticorum peditum. Duces – militares

Σύμφωνα με τις επιγραφές²⁵³ και τις ιστορικές πηγές²⁵⁴ ο επίσημος τίτλος των αξιωματούχων αυτών ήταν *comes domesticorum*²⁵⁵. Σύμφωνα με την *Notitia dign.* οι *comites domesticorum equitum και domesticorum peditum*²⁵⁶ ακολουθούσαν στην ιεραρχία των αξιωμάτων τους τέσσερεις υψηλόβαθμους αξιωματούχους της αυλής. Υπήρξαν συγκλητικοί επί Κωνσταντίνου (*vires clarissimi*)²⁵⁷ και *vires inlustres*²⁵⁸ σύμφωνα με την ιεράρχηση των αξιωμάτων επί Βαλεντινιανού Α', επομένως ιεραρχικά ισότιμοι με τους τέσσερεις υψηλόβαθμους *comites consistoriani*.

Η συμμετοχή των στρατιωτικών ακολούθων του αυτοκράτορα (*militares*) στο *consistorium* μαρτυρείται κατά την εκδίκαση εγκλημάτων υψίστης προδοσίας²⁵⁹. Νόμος του έτους 396 μ.Χ.²⁶⁰ ορίζει ότι οι στρατιωτικοί, οι οποίοι υπηρέτησαν ως *duces*, δύνανται ακόμα και μετά την αποχώριση τους από την υπηρεσία να συμμετέχουν στο *consistorium principis*²⁶¹. Από το έτος δε 415 μ.Χ. (C.J. 12. 16. 1) οι *comites domesticorum* συμμετέχουν ως τακτικά μέλη του *consistorium* στις συνεδρίες του συμβουλίου²⁶².

252. Cass. Var. VI 8, 5. 6 (Seeck, "Comites", RE IV. 1 669).

253. Dessau, 790, 1277, 1278, 1308, 1310, 1311· CIL V 8120, 7. VI 1794, 1796, 30. 32 [Seeck, "Comites" RE IV. I 648].

254. Ζώσιμος, Ιστορία V 36, 3· Ammian XIV 11, 14· XX 8, 1

255. Κόμης τῶν καθωσιομένων δομεστίκων [P. Bour. 19. 2 19. 2 (= P. Collart, Les Papyrus Bouriant, Paris 1926) PLRE II, Fl. Erythrius 3 *comes domesticorum* (East) V/VI] Το αξίωμα του *comes domesticorum* διεκρίνετο αρχικά σε *comes domesticorum equitum και domesticorum peditum*, κατ' αντιστοιχία του αξιώματος του *magister militum* (*magister equitum praesentalis και magister peditum praesentalis*) (Ζώσιμος, Ιστορία II 33, 3). Αργότερα ο διαχωρισμός αυτός καταργήθηκε και στις δύο περιπτώσεις [Seeck, "Comites" RE IV. I 648].

256. Not. Dign. Or. XV·Occ. XIII. – Ο *comes domesticorum peditum* απαντά στις πηγές τα έτη 452 και 519 (C.J. 12.17. 3· 2. 7. 25 §3) ο δε *comes domesticorum equitum* τα έτη 409, 517 και 519 (Σωζομενός, Εκκλησιαστική Ιστορία IX 8 PG. 67 843-1630)· Dessau, 1305· C.J. 2. 7. 25 §3 [Seeck, "Comites" RE IV. I 648].

257. C.Th. 12. 1. 38.

258. Not dign. Or. XV 5· Occ. XIII 5· C. I. 12, 16, 1.

259. Ammian. Marcell. 15, 5.12.18, ο οποίος αναφέρεται στην ανταρσία του Silvanus και στον ρόλο, τον οποίο διεδραμάτισε το *consistorium* [βλ. για την συμμετοχή των στρατιωτικών ακολούθων στο *consistorium* ειδικότερα XV 5, 5.12: *Hisque cognitis statuit imperator, dispicientibus consistorianis et militaribus universis, in negotium perspicaciter inquire* (Seeck, "Consistorium" RE IV. 1 932)].

260. C.Th. 6. 4. 28 (396).

261. Jones, Roman Empire 334.

262. Jones, Roman Empire 334 σημ. 28. – Σύμφωνα με τον Jones, Roman Empire 333

Praepositus sacri cubiculi

Αξιωματούχος με μεγάλη επιρροή, παλαιότερα άσημος αυλικός, κατά κανόνα ευνούχος ο *praepositus sacri cubiculi*²⁶³ έως την εποχή του Θεοδοσίου α' κατετάσσετο στην ιεραρχία των αξιωμάτων μετά τους τέσσερεις υψηλόβαθμους αξιωματούχους (*comites consistoriani*), τους *praepositus sacri cubiculi*, *magister officiorum*, *comes sacrarum largitionum*, *comes rerum privatarum*. Αρχές ωστόσο του 5ου αιώνα, ο αξιωματούχος αυτός φέρεται να προηγείται ιεραρχικά των άλλων αξιωματούχων, καθώς από το έτος 422 μ.Χ. είναι ιεραρχικά ισόβαθμος με τους *praefecti praetorio* και τους *magistri militum*²⁶⁴. Οι αρμοδιότητες του αξιωματούχου αυτού δεν είναι γνωστές²⁶⁵. Πρέπει να ήταν ο έμπιστος του αυτοκράτορα²⁶⁶. Είχε δε το δικαίωμα να προσέρχεται ενώπιον του χωρίς προηγούμενη αναγγελία²⁶⁷. Από τις διαδικασίες, οι οποίες έλαβαν χώρα κατά την εκλογή του Αναστασίου (491) προκύπτει ότι

σημ. 27 ο τίτλος "Comes", τον οποίο έφεραν οι *comites domesticorum*, αποτελούσε προϋπόθεση για την συμμετοχή του στο *consistorium principis*. Ωστόσο η συμμετοχή τους στο *consistorium* ήταν απαραίτητη για τους ίδιους λόγους, οι οποίοι ίσχυαν και για την συμμετοχή των στρατιωτικών *magistri*.

263. Ο τής φυλακής του βασιλικού κοιτώνος προεστώς Ζώσιμος, *Ιστορία* V 35. 2· τήν ήγεμονίαν πάντων τῶν βασιλικῶν εἶχε κοιτῶνων (Ζώσιμος, *Ιστορία* V 9. 2)· τήν τοῦ πραιποσίτου τιμὴν ἀναβάς Φιλοστόργιος XI 4· *Sacri palatii cubicularius* Marcell. com. 396· Ἀφηγητὴς τῶν βασιλικῶν κοιτῶνων 398 Pall. Dial. σελ. 29 (=P. R. Coleman – Norton, *Palladius, Dialogus de vita S. Ioannis Chrysostomi* 1928)· ὁ προεστὼς τοῦ βασιλικοῦ κοιτῶνος 398 Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VI 2. 10 399· ὁ τότε προεστὼς τοῦ βασιλέως οἴκου (398)· Σωζομενός VIII 2. 19· *Quondam praepositus sacri cubiculi* (399) *C.Th.* 9. 40. 17. – Βλ. ἐπίσης *PLRE* II Deuterius 1 PSC (West) 408.

264. *C.Th.* 6. 8. 1 (422). – Βλ. Jones, *Roman Empire* 399. – Ισότιμος ιεραρχικά με τον *praepositus sacri cubiculi* γίνεται το έτος 537 επίσης ο υπεύθυνος του *sacellum* (W. EnBlin, "Praepositus sacri cubiculi" *RE Suppl.* VIII 563).

265. Αρχές του 5ου αιώνα ίσως, ενδεχομένως και ενωρίτερα [*C.Th.* 6. 30. 2 (379)], το πλέον πιθανόν κατ' απαίτηση του Ευτροπίου (*PLRE* II, Eutropius I PSC (East) 395-399· *cos.* 399· *patricius*), πανίσχυρου πραιπόσιτου επί Αρκαδίου περιήλθε η διαχείριση σημαντικού μέρους των αυτοκρατορικών γαιών (*domus divina*) στις αρμοδιότητες του συγκεκριμένου αξιώματος [Χριστοφιλοπούλου, Πολιτεία - Κοινωνία - Οικονομία (324-610) *IEE* Z 269]. Επί Ιουστινιανού αργότερα, παρά το γεγονός ότι η διοίκηση της Καππαδοκίας, πολιτική, στρατιωτική και δικαστική περιήλθε στο πρόσωπο ενός αξιωματούχου [*N.* 30 (536)] ο αξιωματούχος αυτός (*praepositus sacri cubiculi*) συνέχισε να είναι αρμόδιος για την είσπραξη των φόρων από την συγκεκριμένη περιοχή για την κάλυψη των αναγκών των ανακτόρων [Karayannopoulos, *Finanzwesen* 70].

266. Ως έμπιστος του αυτοκράτορα Θεοδοσίου ο Ευτρόπιος μαρτυρείται ότι εστάλη στην Αίγυπτο να ανακρίνει τον μοναχό Ιωάννη, όσον αφορά στην έκβαση του πολέμου με τον σφετεριστή Ευγένιο (Σωζομενός VII 22. 7-8: πιστός ἦν αὐτῷ τῶν ἐν τοῖς βασιλείοις εὐνούχων· *Claud. In Eutr.* I 312-13).

267. Πορφυρογέννητος, *Περί βασιλείου Τάξεως* I 97.

ο *praepositus sacri cubiculi* ήταν μέλος του *silentium et conventus*, το οποίο εξέλεξε τον Αναστάσιο.

Έκτακτοι *comites consistoriani*

Στο *consistorium principis* παρά την σταδιακή μείωση του αριθμού των μελών, η οποία επήλθε με το πέρασμα του χρόνου, συμμετείχαν εκτός από αξιωματούχους με συγκεκριμένη δικαιοδοσία (*in actu positi*)²⁶⁸ και εκείνοι, οι οποίοι δεν έχουν συγκεκριμένες αρμοδιότητες (*vacantes*)²⁶⁹, επομένως όλοι οι *illustres* οι οποίοι ανήκαν στην αυλή (*praesentes in commitatu*)²⁷⁰, από τους *spectabiles* δε μόνον όσοι είχαν κληθεί να συμμετέχουν²⁷¹. Επιλέγονταν επομένως άτομα από τον κύκλο των αξιωματούχων, οι οποίοι είχαν διατελέσει διοικητές επαρχιών, τον κύκλο των συγκλητικών και των φίλων του αυτοκράτορα. Στους κύκλους αυτούς δεν συμπεριλαμβάνοντο ιερωμένοι. Σύμφωνα με την *Notitia Dignitatum* εκτός από τους τακτικούς *comites consistoriani*, μαρτυρούνται είκοσι επιπλέον έκτακτοι σύμβουλοι του αυτοκράτορα.

1.8. Προνόμια

Όπως προκύπτει από τα ήδη εκτεθέντα, τα μέλη του *consistorium principis* κατείχαν εξέχουσα θέση στην βυζαντινή κοινωνία, η δε θέση αυτή τους διεσφάλιζε την απολαβή προνομίων. Η κοινωνία της ύστερης αρχαιότητας στηρίχθηκε στην αυστηρή ιεράρχηση μίας σειράς κοινωνικών ομάδων, οι οποίες έλαβαν χαρακτήρα θεσμικό καθορισμένο από την νομοθεσία και έτειναν να γίνουν κληρονομικές και παγιωμένες. Στην κοινωνική

268. Σύμφωνα με την ιεραρχική λίστα του Βαλεντινιανού Α', όσοι έφεραν τιμητικό τίτλο έποντο εκείνων, οι οποίοι ασκούσαν το αξίωμα (*C.Th.* 6 22. 4). Η ιεραρχική σειρά των αξιωμάτων προσδιορίστηκε σαφέστερα επί των μετέπειτα αυτοκρατόρων [(*C.Th.* 6. 22. 5 - 8· *Cass. var.* VI 10. 4· *C. J.* 12. 8. 2). Seeck, "Codicilli" *RE* IV. 1 183].

269. Αρχές του 5ου αιώνα οι *dignitates vacantes* προηγούνται των *honoriae*. Ενώ οι *dignitates honoriae* απονέμονταν με κωδικολλούς σε άτομα, τα οποία δεν είχαν ασκήσει προηγουμένως κανένα αξίωμα, οι *dignitates vacantes* απονέμονταν, εφόσον είχε προηγηθεί άσκηση κάποιου συγκεκριμένου αξιώματος ή κατά την έξοδο των αξιωματούχων από την ενεργό υπηρεσία (*C.Th.* 6. 18· *C.J.* 12 7. 2 §5). Αργότερα, όσον αφορά την κτήση προνομίων έγιναν ιδιαίτερα λεπτές διακρίσεις (*N.Th.* 25· *C.J.* 12. 8. 12). Σε κάθε περίπτωση οι διακρίσεις αυτές ίσχυαν για το ανατολικό κράτος, ενώ στο δυτικό από τα μέσα του πέμπτου αιώνα οι *dignitates vacantes* συγχωνεύθηκαν με τις *dignitates honoriae* (*N. Val.* 6 3 §1· *Cass. var.* VI 16. 4 II 15. 2· VI 10-12 Seeck, "Codicilli" *RE* IV. 1 183).

270. *C.J.* 12. 8. 2 pr. (441) και *Cass. Dio* 6. 10 και 11 (Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 16).

271. *Cass. Dio* 6. 12. (Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 17).

αυτή ιεραρχία η τάξη των συγκλητικών (*ordo senatorius*) είχε την πρώτη θέση²⁷².

Όπως ήδη αναφέρθηκε από τα μέσα του τέταρτου αιώνα όλοι οι τακτικοί *comites consistoriani* ανήκουν πλέον στον *primus ordo*, στην τάξη των συγκλητικών²⁷³, φέρουν δε τον τίτλο των *viri spectabiles*²⁷⁴. Σύμφωνα με την ιεράρχηση του Βαλεντινιανού α' είναι ισότιμοι με τους *vicarii*²⁷⁵ το δε έτος 399 μ.Χ. γίνονται ιεραρχικά ισότιμοι με τους *proconsules*²⁷⁶. Η κατοχή επομένως των τίτλων των *spectabiles* εξασφαλίζει την περίοδο αυτή στους *comites consistoriani* την είσοδο στην τάξη των συγκλητικών και παράλληλα την απολαβή προνομίων, τα οποία καθορίζει η νομοθεσία για την προνομιοσύχο αυτή κατηγορία²⁷⁷. Από της ισχύος όμως του Ιουστινιάνειου κώδικα, από τα μέσα του πέμπτου αιώνα μ.Χ.²⁷⁸ την είσοδο στην σύγκλητο (και παράλληλα την απολαβή προνομίων) εδικαιούνται μόνον οι *Illustres*, επομένως όχι όλοι οι *comites consistoriani*²⁷⁹ όπως παλαιότερα, αλλά οι *quaestor*

272. Ν. Σβορώνος, Οικονομία - Κοινωνία *IEE Z* 305. Ενώ τα κύρια κριτήρια για την είσοδο στη σύγκλητο της Ρώμης ήσαν η αριστοκρατική καταγωγή συνδυασμένη με την κατοχή ορισμένης περιουσίας, στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας οι αυτοκράτορες στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν μία νέα τάξη αριστοκρατών, διέπυναν συνεχώς τα αξιώματα, τα οποία αντιστοιχούσαν στους ανώτατους τιμητικούς τίτλους των *clarissimi*, *spectabiles*, *illustri*. Οι τίτλοι αυτοί ήσαν πλέον εκείνοι, οι οποίοι εξασφάλιζαν την είσοδο στη συγκλητική τάξη.

273. Ν. Valent. 6. 3. 1· Cass. var. 6. 12. (Seeck, "Consistorianus" *RE IV*, 1 645). – Η τάξη των συγκλητικών σε αντιδιαστολή με την τάξη των ιππέων [βλ. *secundi ord. vir.* σε αντιδιαστολή με την τάξη των συγκλητικών (*C.J.* 5. 4. 10) Heumann, *Quellen*, "Ordo" 403].

274. *C.Th.* I 1, 6§2· 6. 12· Ν. I 7· *C.J.* 2. 7. 23 §1· 12. 10. 2· Ν.13. 3.

275. Οι *vicarii* (*viri spectabiles*) έφεραν άλλωστε βάσει της λίστας του Βαλεντινιανού α' τον ίδιο τιμητικό τίτλο με τον *Comes Orientis* (*vir spectabilis*) [occ. XXII 17. 33].— *C.Th.* 8. 7. 21· *C.J.* 3. 13. 4].

276. *C.Th.* 6.12: *Comasii nos et Clearchi virorum spectabilium dignitas admonuit ut ...* – Το ότι οι *proconsules* ήσαν ιεραρχικά σε υψηλότερη θέση από τους *vicarii* προκύπτει από την διάταξη του *C. Th.* 6. 10. 3. βάσει της οποίας ο *Comes Orientis* κατατάσσεται ιεραρχικά σε υψηλότερη θέση από τους *vicarii* και ανήκει στην ίδια τάξη με τους *proconsules*. Οι *proconsules* φέρουν επίσης τον τιμητικό τίτλο των *spectabiles*.

277. Σύμφωνα με την διάταξη του Θεοδοσιανού κώδικα, *C.Th.* 6. 12 (399), η είσοδος στην σύγκλητο επιτρεπόταν στους *viri spectabiles* και ας έποντο ιεραρχικά των *illustres*. [Seeck, "Comites" *RE IV*, 1 646].

278. Βλ. *C.J.* 10. 1 (399) σε συνδυασμό με *D.* I 9. 12. 2 *Senatores accipiendum est eos, qui a patriciis et consulibus usque ad omnes illustres viros descendunt, quia et hi soli in senatu sententiam dicere possunt.* – Βλ. επίσης Ν. 62. 2 *C.Th.* 6. 6. 1 [Seeck, "Comites" *RE IV*, 1 646].

279. Σύμφωνα με την απαρίθμηση των τίτλων τόσο στον Θεοδοσιανό, όσο και στον Ιουστινιάνειο κώδικα, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι *comites consistoriani* κατατάσσονταν μετά τους *dignitates illustres* [*C.Th.* 11 16. 15. 18· Ν.13. 3· Ν. Val. 6. 3.1 Seeck, "Comites" *RE IV*, 1 646].

sacri palatii, magister officiorum, comes rei privatae, comes sacrarum largitionum και οι *magistri militum*. Ειδικότερα οι αξιωματούχοι αυτοί είχαν φορολογικές ε-
λαφρύνσεις, έχαιραν ιδιαίτερης δικαστικής μεταχείρισης, δεν υπόκειντο σε
μαστιγώσεις ή βασανιστήρια, δεν καταδικάζοντο σε ατιμωτικές ποινές, ό-
πως τα καταναγκαστικά έργα σε ορυχεία ούτε εις θάνατο. Η εξορία και η
δήμευση της περιουσίας τους αποτελούσαν τη μεγαλύτερη ποινή, η οποία
δύνατο να τους επιβληθεί²⁸⁰.

2α. *Amici, proximi*. Η θέση των πολιτικών φιλοσόφων στο *consistorium principis*

Γεγονός αδιαμφισβήτητο είναι ότι τα πρόσωπα, τα οποία επιλέγονταν να συμμετέχουν στην άσκηση της εξουσίας είτε έχοντας συμβουλευτικό, είτε θεσμικό ρόλο, εξαρτώντο άμεσα από την βούληση του ηγεμόνα. Στην προσπάθειά τους όμως οι ηγεμόνες της ύστερης αρχαιότητας να αναδει-
χθούν θεοφιλείς και φιλόανθρωποι, – μία επιταγή, η οποία έθεσε τα πλαίσια του δικαιοδοτικού και νομοθετικού ρόλου του ρωμαίου αυτοκράτορα έως και την πτώση του βυζαντινού κράτους, – φρόντιζαν να επικοινωνούν με μεγάλες σύγχρονες πνευματικές φυσιογνωμίες όχι μόνον χριστιανικές²⁸¹ αλλά και εθνικές, ως συνεργάτες τους στην αυλή ή την διοίκηση του κρά-
τους συγκαταλέγονται πρόσωπα, τα οποία δεν προσεχώρησαν ποτέ στον χριστιανισμό. Οι αρχές της δικαιοσύνης και της φιλανθρωπίας και της εν-
νόμου επιστασίας, όπως διατυπώθηκαν από τους εκφραστές του φιλελεύ-

280. Σύμφωνα ειδικότερα με το ρωμαϊκό δίκαιο, εάν ο καταδικασθείς για κεφαλικό έγκλημα (D. 48. 1.2· 48. 19. 2· 48.4. 2) ανήκε στην τάξη των εντίμων (*honestiores*), η ποι-
νή που επεβάλλετο ήταν η αφαίρεση της ρωμαϊκής πολιτείας (*deportatio*) (D. 48. 22.6· D. 48.8.3.5). Το γεγονός αυτό επέφερε αυτοδικαίως και την δήμευση των περιουσιακών στοιχείων των καταδικασθέντων. Κατά την περίοδο των αυτοκρατόρων Αρκαδίου και Ονωρίου, όσον αφορά ειδικά στο έγκλημα καθοσιώσεως η ποινή του θανάτου επεβάλλε-
το αδιακρίτως επί εντίμων και ευτελών. Αναγκαίο δε επακολούθημα ήταν και η δήμευ-
ση τη περιουσίας του καταδικασθέντος C.J. 9. 8. 5 (Αρκάδιος και Ονώριος): *Quisquis cum militibus vel privatis, etiam scelestam inierit factionem aut factionis ipsius suscepit sacramenta vel dederit, de nece etiam virorum illustrium qui consiliis et consistorio nostro intersunt senatorum etiam (nam et ipsii pars corporis sunt), cuiuslibet postremo qui nobis militat cogitarit (eadem enim severitate voluntatem sceleris qua effectum puniri iura voluerunt), ipse quidem utpote maiestatis reus gladio feriat, bonis eius omnibus fisco nostro addictis*. Βλ. Τουρτόγλου Φονικό 21 [=M. Τουρτόγλου, *Το Φονικόν και η αποζημίωσις του παθόντος* (Βυζάντιο - Τουρ-
κοκρατία), Αθήνα 1960].

281. Ο Cynegius [*PLRE* II, Cynecius 2 *comes consistorianus* (East) 402] υπήρξε ένθερ-
μος χριστιανός [Marc. Diac. V. Porph. σ. 51. 11-12 (= H. Gregoire, M.A. Kugener 1930):
Κυνήγιος οὕτω καλούμενος τοῦ κωνιστορίου, ἀνὴρ θαυμάσιος καὶ ζέων περὶ τὴν πί-
στιν]. Ο αξιωματούχος αυτός εστάλη από τον Αρκάδιο το έτος 402 να κλείσει το
Marneum (V. Porph. σ. 51. 54. 63. 69).

θερου πνεύματος του ελληνικού πολιτικού βίου της αρχαιότητος και της υψηλής χριστιανικής διδασκαλίας την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας, απετέλεσαν μία δύσκολη ατραπό· για να την διασχίσουν οι ρωμαίοι αυτοκράτορες χρειάσθηκαν την καθοδήγηση των σημαντικότερων πνευματικών προσωπικοτήτων της εποχής τους, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνοντο οι περίφημοι πολιτικοί φιλόσοφοι της ύστερης αρχαιότητας. Ειδικότερα ο ρόλος των πολιτικών φιλοσόφων σταδιακά ενδυναμώνεται στα πλαίσια της λειτουργίας του συμβουλίου, καθώς διατυπώνουν τις απόψεις τους για τα φλέγοντα πολιτικά ή κοινωνικά προβλήματα και αναλαμβάνουν την υπεράσπιση των υπηκόων. Διαφωνούν δε και αντιτάσσονται στα αυτοκρατορικά κελεύσματα, όταν κρίνουν ότι αυτά δεν συνάδουν με το δίκαιο ή την ηθική. Ωστόσο εκδηλώνουν ιδιαίτερη επιφυλακτικότητα ως προς την ανάληψη αξιωμάτων²⁸². Παρά ταύτα έχουν αυξημένο πολιτικό και κοινωνικό ρόλο και άμεση πρόσβαση στις αποφάσεις της αυτοκρατορικής εξουσίας ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες, όπου δεν κατέχουν κάποιο διοικητικό αξίωμα.

Πρωταρχικός ρόλος των πολιτικών φιλοσόφων είναι η διαφύλαξη της ελληνικής πνευματικής παράδοσης, η διαφύλαξη του πλούτου της ελληνικής γραμματείας κυρίως όμως η επιβίωση των αντιλήψεων εκείνων, οι οποίες θα εμπόδιζαν το μοναρχικό πολίτευμα να μεταβληθεί σε δεσποτικό - τυραννικό καθεστώς. Οι θέσεις τους αντικατοπτρίζουν την ενότητα πολιτικής και φιλοσοφίας αλλά και το σοβαρότατο ζήτημα της υπαγωγής της κλασσικής παιδείας στην υπηρεσία της Ιδεολογίας και της Εξουσίας. Οι απόψεις αυτές, οι οποίες ανεπτύχθησαν κατά τον 4ο αιώνα, ενέπνευσαν το νομοθετικό έργο των αυτοκρατόρων και απετέλεσαν έκτοτε και μέχρι των τελευταίων ημερών της αυτοκρατορίας τα απαραβίαστα θεωρητικά πλαίσια, εντός των οποίων όφειλε να κινηθεί ο άξιος του ονόματός του ηγεμών. Το *consistorium principis* με την συμμετοχή των προσώπων αυτών είτε αυτοί παρευρίσκοντο ως *honorati*²⁸³, είτε *ex officio*²⁸⁴ απετέλεσε έναν *de facto* παράγοντα, ο οποίος έδρασε ανασταλτικά στην απολυταρχία του αυτοκράτορα και εμετρίασε σε σημαντικό βαθμό τον δεσποτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Άλλωστε η λειτουργία του συμβουλίου αυτού απετέλεσε μια επιπλέον προϋπόθεση για την επ' αγαθώ άσκηση της εξουσίας, στο βαθμό κατά τον οποίο η συναίνεση του κατά την άσκηση της εξουσίας είχε

282. Λιβάνιος, *Or.* II 7-8: ... ἀλλ' οὐδέτερον ἐβουλήθην οὐδέ γε ἡγησάμην μέγα οὐδὲ ταῖς διὰ τὸν τρόπον μου τιμαῖς ἡξίωσα προσθεῖναι τὰς ἀπὸ ἐκείνων τῶν γραμμάτων. – Πρβλ. Συνέσιος, *Ep.* 100 (168 10-11): ἂν τοῦ συντετάχθαι τῇ πολιτείᾳ Ῥωμαίων ἀπαλλαγῇναί μοι γένηται· *Ep.* 101 (172, 1): οὐκέτι τῶν πραγμάτων χωρούντων ἐπιμελητὴν πολιτείας φιλόσοφον.

283. Heumann, *Quellen honoratus*: C.J. 1. 3. 18· C.J. 1. 4. 19· C.J. 1.45.

284. Heumann, *Quellen ex officio*.

καθοριστική σημασία στη διαμόρφωση των αυτοκρατορικών αποφάσεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των ανωτέρω υπήρξαν οι περιπτώσεις των Δίωνος Προύσσης, Λιβανίου και Θεμιστίου.

Δίων Προύσσης

Ο Δίων Προύσσης διεδραμάτισε την περίοδο της Ηγεμονίας συμβουλευτικό ρόλο στο πλευρό των αυτοκρατόρων, με τους οποίους τον συνέδεε φιλία (Νέρβα και Τραιανό), ο λόγος του δε έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των σχέσεων των αυτοκρατόρων με τους υπηκόους τους, όπως επίσης και στην λήψη των αποφάσεών τους²⁸⁵. Η σχέση του με τον Νέρβα χρονολογείται πριν ακόμα ο Νέρβας ανακηρυχθεί αυτοκράτωρ, κατά την πρώτη περίοδο παραμονής του Δίωνα στη Ρώμη²⁸⁶. Η φιλία του εν συνεχεία με τον αυτοκράτορα Τραιανό μαρτυρείται από το 102 μ.Χ., όταν ο αυτοκράτωρ τέλεσε τον θρίαμβό του με το πέρας των Δακικών πολέμων. Ο ίδιος ο Δίων αναφέρεται στη φιλία του με τον Τραιανό²⁸⁷ στους λόγους, τους οποίους απευθύνει στην γενέθλια πόλη του και σε εκείνους “Περὶ βασιλείας”.

Λιβάνιος

Η θέση του Λιβανίου δίπλα στον αυτοκράτορα θεωρήθηκε ότι είχε τιμητικό χαρακτήρα (*honoraria dignitas*) και ότι ο ίδιος διακρίθηκε με μία τι-

285. Τα έργα του είχαν από τον δεύτερο μ.Χ. αιώνα μεγάλη απήχηση τους πνευματικούς κύκλους του ρωμαϊκού κράτους. Ένθερμος υποστηρικτής του υπήρξε ο Συνέσιος Κυρήνης [Συνέσιος, Δίων 236 13-22 (N. Terzaghi, *Synesii Cyrenensis Hymni et Opuscula* Bd. II/1, Rom 1944). Σοφιστής, μαθητής του στωικού Μουσόνιου ο Δίων Προύσσης [Δίων, Or. 31. 122 J. De Arnim, *Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum, quae extant omnia*, Bd. I-II, Berlin 1962] εξορίσθηκε επί Δομιτιανού (Δίων, Or. 44. 6). Πιθανότατα εκφράσθηκε κατά του αυτοκράτορα, ενδέχεται να αναμείχθηκε και στην ανατροπή υψηλόβαθμου αξιωματούχου Δίων, Or. 45. 1· 50. 8. Στην Ρώμη επέστρεψε μετά τον θάνατο του Δομιτιανού (Δίων, Or. 45. 2). Για τις πολιτικές απόψεις του Δίωνα βλ. Arnim, *Dion von Prusa* 489 επ. και 504 επ. (= H. Arnim, *Leben und Werke des Dion v. Prusa*, Berlin 1898) και C. P. Jones, *The Roman World of Dion Chrysostom*, Cambridge Mass. London 1978]. Κατά την διάρκεια των ετών που ήταν εξόριστος [Δίων, Or. 7. 9· 45. 1] στράφηκε στη φιλοσοφική μελέτη. Υπήρξε ακόλουθος της κυνικής φιλοσοφίας [Δίων, Or. 12. 13· 40. 12], από τον 36ο λόγο του δε προκύπτει η εξοικείωσή του τόσο με την στωική όσο και την πλατωνική φιλοσοφία [Δίων, Or. 13].

286. Από τον αυτοκράτορα Νέρβα απέσπασε οφέλη και προνόμια για την Προύσα Δίων, Or. 40. 5· 40 10· 44.11· 45. 7. 10. Παρόλα αυτά προκάλεσε την δυσφορία των Απαμέων Or. 40. 33 και ορισμένων Προυσαίων, οι οποίοι επιθυμούσαν την ανεξαρτησία τους (ελευθερία) από την ρωμαϊκή εξουσία Or. 45. 5 11 επ.· 45. 4 επ. – Στον 44ο λόγο του ο σοφιστής παραθέτει επιστολή του αυτοκράτορα [Δίων, Or. 44. 10· 44. 12].

287. Βλ. Θεμιστίος Or. 5 63 d· 11145 b· 13 173 c [H. Schenkl, *Themistii Orationes quae supersunt, opus consumavit* G. Downey, I-III, Leipzig 1965-1974].

μητική *quaestura sacri palatii*²⁸⁸, γεγονός το οποίο δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια, καθώς ο ίδιος αναφέρει σε λόγο του ότι αρνήθηκε την τιμητική αυτή διάκριση²⁸⁹. Από τα έξι πρόσωπα, τα οποία ανήκουν στο συμβούλιο του αυτοκράτορα, και τα οποία ο ίδιος ο Ιουλιανός χαρακτηρίζει στον “Μισοπώγονα” ως έμπιστους συνεργάτες του, δύο μόνον φέρουν αξιώματα: ο *praefectus praetorio* Salutius²⁹⁰ και ο *magister officiorum* Anatolius²⁹¹. Οι Maximus, Priscus και Oreibasios οφείλουν την θέση τους στην εμπιστοσύνη, την οποία δείχνει ο αυτοκράτωρ στο πρόσωπό τους.

Τον Λιβάνιο ο Ιουλιανός προσφωνεί ως αδελφό²⁹², ως έταϊρο²⁹³ και ως φίλο²⁹⁴. Στα πλαίσια δε αυτής της φιλίας και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ του αυτοκράτορα και Λιβάνιου²⁹⁵ μαρτυρείται η κατ’ επανάληψιν συμμετοχή του φιλοσόφου στο *consilium principis*²⁹⁶: Τον λόγο υπέρ της πατρίδας του Αντιόχειας εκφωνεί στα ανάκτορα στις όχθες του Ορόντη ποταμού ενώπιον “φίλων” του αυτοκράτορα²⁹⁷. Είναι παρών, όταν ο Ιου-

288. Βλ. Wiemer, *Libanios und Julian* 51 σημ. 188 όπου παράθεση βιβλιογραφίας.

289. Λιβάνιος, *Or.* II 7-8: ... ἀλλ’ οὐδέτερον ἐβουλήθην οὐδέ γε ἡγησάμην μέγα οὐδὲ ταῖς διὰ τὸν τρόπον μου τιμαῖς ἡξίωσα προσθεῖναι τὰς ἀπὸ ἐκείνων τῶν γραμμάτων.

290. Ιουλιανός, *Or.* IV (VIII) [J. Bidez, *L'Empereur Julien Œuvres Completes* tome I - 1e Partie, Paris 1932].

291. Ιουλιανός, *Or.* VII Μισοπόγων 365 B.

292. Ιουλιανός, *Ep.* 96, 374 D· 97, 382 C: ἄδελφε ποθεινότατε καὶ προσφιλέστατε [J. Bidez, *L'Empereur Julien, Œuvres complètes*, tome I - 2e partie, Lettres et Fragments, Paris 1960].

293. Ιουλιανός, *Ep.* 1431, 1 έταίρου τε καὶ φίλου· *Or.* XV 13: καὶ ὃν ἐν τοῖς έταίροις ἡρίθμηκας· XVI 16· XVII 36.

294. Ιουλιανός, *Or.* VII Μισοπόγων 354 C: Ἑρμῇ φίλος καὶ ἐμοὶ [Chr. Lacombrade *L'Empereur Julien Œuvres complètes* tome II - 2e partie, Paris 1964].

295. Ο Λιβάνιος ως πολιτικός φιλόσοφος δεν είναι ακόλουθος της θεωρητικής φιλοσοφίας και μάλιστα της νεοπλατωνικής της έκφανσης. Διακρίνει δύο φιλοσοφικούς δρόμους εκείνον του αμιγούς φιλοσοφικού στοχασμού και εκείνον της πολιτικής φιλοσοφίας και τάσσεται υπέρ της ενεργούς συμμετοχής του στα πολιτικά πράγματα. Ως πρότυπα έχει τον Δημοσθένη [*Ep.* 243, 2· 283, 5· 405, 4· 702, 3· 809, 2· 860, 2· *Or.* I 237· II 24· XVIII 28· XXIV 15 (Wiemer, *Libanios und Julian* 55 σημ. 212)] και τον Αἴλιο Αριστείδη [*Or.* L XIV 4· *Ep.* 631· 1534· (πρβλ. Αριστείδης *Or.* XXXVII· L XI· XVIII Keil και *Or.* XVI Lenz/ Behr) Wiemer, *Libanios und Julian* 55 σημ. 213].

296. Ως έταϊρος, αδελφός και φίλος ο Λιβάνιος ανήκει στο κύκλο των *proximi* [Βλ. *Ep.* 797, 3: εἴσειμι παρὰ τὸν βασιλέα καλούμενος, ἄλλως δὲ οὐδαμῶς τοῦτο δὲ οὐ συνεχῶς]. Ο Λιβάνιος στην επιστολή αυτή αποκρούει την κατηγορία της αδιαλείπτου παρουσίας του στο περιβάλλον του αυτοκράτορα.

297. Λιβάνιος, *Or.* I 126. – Τους *consiliarii*, τους οποίους ο Λιβάνιος χαρακτηρίζει μετά τον θάνατο του Ιουλιανού ως κόλακες, σε άλλο λόγο του, στον “Πρεσβευτικό”, τον οποίο απευθύνει στον Ιουλιανό, αποκαλεί “φίλους” του αυτοκράτορα (*Or.* XV 13). (Wiemer, *Libanios und Julian* 51 σημ. 185).

Ιουλιανός αρνείται την πρόταση των Περσών να αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις²⁹⁸, όταν δίνει αρνητική απάντηση στη γοτθική διπλωματική αντιπροσωπεία²⁹⁹, όπως και όταν ο αυτοκράτωρ δίνει στους Αντιόχεις 13.000 επιπλέον “μέτρα” δημητριακών³⁰⁰. Παράλληλα όμως ο Λιβάνιος αναπτύσσει δράση μακριά από την αυλή του αυτοκράτορα καυτηριάζοντας τις αποφάσεις των τοπικών αρχών της πατρίδας του Αντιόχειας αλλά και τις παραβάσεις και υπερβάσεις των φορολογικών υπαλλήλων προκειμένου να ανακουφίσει τους πένητες³⁰¹. Οι λόγοι του αντικατοπτρίζουν την αγωνία του για τα κακώς κείμενα της κοινωνίας. Ο Ιουλιανός παρά τις επιρροές τις οποίες εδέχετο, ελάμβανε τις αποφάσεις του με απόλυτο και αυταρχικό τρόπο. Ενώ επομένως ο Λιβάνιος ασκούσε ισχυρότατη επιρροή επί προσωπικών θεμάτων του αυτοκράτορα, σε ζητήματα πολιτικής, θρησκευτικά, οικονομικά αλλά και πολιτισμικά υπήρχε σοβαρότατη διαφωνία ανάμεσα στον φιλόσοφο και τον αυτοκράτορα³⁰².

Θεμίστιος

Ο Θεμίστιος ρήτωρ και πολιτικός, στενός συνεργάτης πολλών αυτοκρατόρων του 4ου μ. Χ. αιώνα από τον Κωνσταντίο, Ουάλεντα, Ουαλεντινιανό έως και τον Θεοδόσιο διακηρύσσει στα έργα του την αρχή της φιλάνθρωπίας, σύμφωνα με την οποία νοείται η υπεράνω κοινωνικών ή εθνικών διακρίσεων ευμενής και επιεικής διάθεση του ανώτατου άρχοντα προς τους υπηκόους του³⁰³. Την αρχή αυτή της φιλάνθρωπίας οι αυτοκράτορες ε-

298. “Υπατικός”.

299. Λιβάνιος, *Or.* XII 78.

300. Λιβάνιος, *Or.* 15 70: ἐλύπησαν μὲν, ἀλλὰ μὴ λιμωττόντων δίδου μέτρα μύρια και προστίθει τρισχίλια.

301. Λιβάνιος, *Or.* 50: Ὑπὲρ τῶν γεωργῶν περὶ τῶν ἀγγαρειῶν (385).

302. Λιβάνιος, *Or.* XII 83· XV 30-31· XVIII 174-176 (βλ. Wiemer, *Libanios und Julian* 64-68). Αν και εθνικός ο Λιβάνιος αποδοκιμάζει τα μέτρα του Ιουλιανού κατά των χριστιανών. Για τις θέσεις του Λιβάνιου, όσον αφορά την θρησκευτική πολιτική του Ιουλιανού βλ. Wiemer, *Libanios und Julian* 67 σημ. 285, 286 (= Hans Ulrich Wiemer, *Libanios und Julian*, *Vestigia* 46. München 1995).

303. Θεμίστιος *Or.* 19, 226 d: φιλάνθρωπία καθ’ ἣν μόνον δύναται βασιλεὺς Θεῷ ὁμοιοῦσθαι· 1, 9α ... θεοφιλὴς βασιλεὺς ὁ φιλάνθρωπος· 10, 132c: φιλάνθρωπος δὲ ἀπλῶς καὶ βασιλεὺς, ὅς μηδὲνα ἀνθρώπων ὅλως ἀλλότριον τῆς ἑαυτοῦ προνοίας ποιεῖται.

Ο Θεμίστιος ως μελετητής του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και της Στοάς διακηρύσσει ως πρότυπο αυτοκράτορα τον στρατιώτη - αυτοκράτορα [Vogt, *Barbaren* 18 (= J. Vogt, *Kulturwelt und Barbaren* in: *Abh. der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Kl.* 1. Wiesbaden 1967, 5-67)]. Ο ίδιος ωστόσο είναι οπαδός του Αριστοτέλη [*Or.* 2 (41, 3): “Οτι γὰρ μὴ ἄλλο τι τὸ φιλοσοφεῖν ἐστὶν ἢ τὸ ἐργάζεσθαι ἀρετὴν, ἀκούετε αὖ πάλιν ῥῆσιν ἐτέραν, οὐ τοῦ ἀπὸ Σκυθῶν, ἀλλὰ ἀπὸ Σταγείρων. Σε νεαρή ηλικία δημοσίευσε τις Παραφράσεις του Αριστέλη *Or.* 23 294 D] και μαθητής του Ιεροκλή (Λιβάνιος, *Ep.* 517) και τάσσεται όπως και ο Λιβάνιος υπέρ της ενεργούς συμμετοχής του στα πολιτικά πράγματα.

παίρονται στην πλειοψηφία τους ότι εκφράζουν στα νομοθετήματά τους³⁰⁴.

Ήδη γνωστός ως δάσκαλος και ρήτωρ³⁰⁵ εμφανίζεται για πρώτη φορά στο πολιτικό σκηνικό το έτος 350 μ.Χ., όταν με τον λόγο του “Περί φιλάνθρωπίας”³⁰⁶ απευθύνεται στον αυτοκράτορα Κωνσταντίο στην Άγκυρα. Σύμφωνα με προσωπική του μαρτυρία αναλαμβάνει έως το έτος 383 την διεκπεραίωση δέκα διπλωματικών αποστολών³⁰⁷. Υπήρξε *Proconsul Constantinopolitanae*³⁰⁸, *Praefectus Urbi* (384) και *princeps senatus*³⁰⁹. Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος στο έγγραφο, με το οποίο αναγγέλεται η είσοδος του Θεμιστίου στην σύγκλητο της Κωνσταντινούπολης το έτος 355 μ.Χ. φέρεται να λέει: “μεταλαβὼν γὰρ παρ’ ἡμῶν ἀξιώματος ῥωμαϊκοῦ, ἀντεισφέρει σοφίαν ἐλληνικὴν, ὥστε τὴν πόλιν διὰ τοῦτο δείκνυσθαι τὴν ἡμετέραν κορυφὴν ὁμοῦ τύχης καὶ ἀρετῆς νικῶσα γὰρ τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς νῦν προσλαμβάνει τὸ τιμιώτατον”³¹⁰. Κατὰ την αναγόρευση του Ιουλιανού στέλνει επιστολή, με την οποία τον καθοδηγεί καθορίζοντας τα καθήκοντα του φιλόσοφου-βασιλέα. Επί Θεοδοσίου αναλαμβάνει την εκπαίδευση του Αρκαδίου³¹¹ και ανακηρύσσεται από τον ίδιο τον αυτοκράτορα ως ο επιφανέστερος των αξιωματούχων του ρωμαϊκού κράτους³¹². Με την παρουσία του στο συμβούλιο του αυτοκράτορα³¹³ και όχι μόνον, συνέβαλε στην δια-

304. Ἐκλογή (726): Ἐκλογή τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν καὶ φιλευσεβῶν ἡμῶν βασιλέων ... καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλάνθρωπότερον ἐκτεθεῖσα.

305. *Or.* 23 294 D.

306. *Or.* I: οὗτο εἴρηται ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας, ὅτε πρῶτον συνέτυχε τῷ βασιλεῖ, νέος ὢν ἔτι. Ακολούθησαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ πολιτικοὶ λόγοι: *Or.* 3 “Πρεσβευτικὸς ὑπὲρ Κωνσταντινουπόλεως ῥηθεὶς ἐν Ῥώμῃ”. “Πενταετηρικός” *Or.* 8. “Προτρεπτικός Οὐάλεντιανῶ νέῳ” *Or.* 9. “Ἰπατικὸς εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανὸν” *Or.* 5 364. “Περὶ τῶν ἡτυχηκότων Οὐάλεντι” *Or.* 8. “Ἐπὶ τῆς εἰρήνης Οὐάλεντι” *Or.* 10. “Εἰς Θεοδόσιον· τίς ἡ βασιλικωτάτη τῶν ἀρετῶν” *Or.* 15 (PLRE I Themistius 1, philosopher· *puc* 384) 889-894· W. Stegemann, “Themistius” *RE* V A. 2 1642-1680).

307. *Or.* 16 (306, 25-27): ... τὴν σεμνὴν ταύτην καὶ εὐγενῆ πολιαρχίαν οἰκείαν τε καὶ ἀκόλουθον ταῖς δέκα πρεσβείαις καὶ ταῖς ὑπερορίοις ἀποδημίαις, ἃς ὑπὲρ ὑμῶν, ὡς οἶό τε ἦν, ἐκ νεότητος εἰς ταύτην τὴν ἡλικίαν οὐκ ἀναξίως τῆς χειροτονίας τῆς ὑμετέρας οὐδὲ ἀνωφελῶς διηνούσαμεν.

308. Λιβάνιος, *Ep.* 40.

309. *Or.* 17· 31· 34. – Επειδὴ δέχθηκε νὰ γίνεи *princeps senatus* υπερασπίσθηκε τὸν εαυτό του σε δύο λόγους του: *Or.* 31 “Περὶ προεδρίας” καὶ *Or.* 34 “Πρὸς τοὺς αἰτιασμένους ἐπὶ τῷ δέξασθαι τὴν ἀρχήν”.

310. Δημηγορία Κωνσταντίου [G. Downey – A. F. Norman III, Lipsiae 1974 σ. 125].

311. *Or.* 16 (204 B-c, 213 A-b).

312. *Or.* 16 293 20-24: ἄνδρα δὲ ἀγαθὸν ἐπάρας καὶ ἐνδοξότερον καταστήσας εὐθὺς ποιεῖ πλῆθος τῶν τὰ ὅμοια διωκόντων.

313. Vanderspoel, “Themistius and the imperial Court”: *Oratory, Civic Duty and Paideia from Constantius to Theodosius*. Ann Arbor, Mich. 1995.

μόρφωση του βυζαντινού πολιτικού ιδεώδους ότι δηλαδή ο ανώτατος άρχων είναι μίμησις καὶ εἰκὼν του θεοῦ³¹⁴.

2β. Φαύλοι σύμβουλοι

Από την άλλη πλευρά ωστόσο ικανότατοι, ευφυέστατοι, φιλόδοξοι αλλά και πονηροί αυλικοί σύμβουλοι κυριάρχησαν στην πολιτική σκηνή συμβουλεύοντας τον αυτοκράτορα όχι πάντοτε προς όφελος του κράτους, αλλά προάγοντας τα δικά τους συμφέροντα. Φαύλοι σύμβουλοι στις αυλές των Αρκαδίου και Ονωρίου υπήρξαν στην μεν Ανατολή ο γαλάτης Ρουφίνος (395)³¹⁵ και ο ευνούχος Ευτρόπιος (396-399), στην δε δύση ο βανδαλικής καταγωγής Στηλίων (395-408). Κοινό χαρακτηριστικό των τριών αυτών αξιωματούχων υπήρξε ότι προήχθησαν ταχύτατα σε ανώτατα αξιώματα και ότι συγκέντρωσαν πλούτο καταπιέζοντας τους φορολογουμένους³¹⁶. Η επιρροή του Ευτροπίου στην αυτοκρατορική αυλή, την οποία άσκησε με την ιδιότητα του *praepositus sacri cubiculi* ήταν μεγάλη· σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ζώσιμου “ἐκυρίευσεν Ἀρκαδίου καθάπερ βοσκήματος”³¹⁷. Επί Θεοδοσίου β’ ο ευνούχος Χρυσάφιος³¹⁸, ο οποίος υπηρέτησε στην αρχή ως *cubicularius* υπήρξε στενός φίλος του αυτοκράτορα, καταχράσθηκε εν συνεχεία την φιλία τους, επεβλήθηκε στον Θεοδόσιο και συνήργησε στην εκδίωξη του Κύρου³¹⁹. Όταν δε ο παλαιός φίλος του Θεοδοσίου β’, Παυλίνος μάγιστρος

314. Ὅτι θεοφιλὴς βασιλεὺς ... ο φιλόανθρωπος [Or. I 13, 8· I 12, 9].

315. Ζώσιμος, *Ιστορία* 5 8 (225. 10): ἰδίᾳ τε ἐγένετο πολλοῖς κακῶν ἀφορῆτων αἴτιος, καὶ τῇ πολιτείᾳ ἐλυμήνατο· πρβλ. 5. 1 (217. 6).

316. Ζώσιμος, *Ιστορία* 5. 1: ὁ μὲν ἀπανταχόθεν πλοῦτος εἰς τὴν Ῥουφίνου καὶ Στηλίωνος οἰκίαν εἰσέρρει, ἡ δὲ πενία κατὰ πάντα τόπον ἐπενέμετο τὰς τῶν πάλαι πλουτούντων οἰκίας.

317. Ἐκράτει τῶν πραγμάτων Pall Dial. σελ. 29 (=P. R. Coleman-Norton, *Palladius Dialogus de vita S. Ioannis Chrysostomi* 1928)· Ζώσιμος, *Ιστορία* 5 9. 2· 11. 1· 12. 1. – Ο Ευτρόπιος μεσολάβησε για να συναφθεῖ ο γάμος μεταξύ Αρκαδίου και Ευδοξίας, συμμεμάχησε με τον Στηλίωνα για την ανατροπή του Ρουφίνου, ανακήρυξε στην συνέχεια τον Στηλίωνα δημόσιο εχθρό, προσάρτησε την Αφρική μετά την ήττα του Γίλδωνα στις κτήσεις του Αρκαδίου και τέλος απεμάκρυνε τον Αρκαδίο από την πρωτεύουσα περιορίζοντας τον ετησίως στο θέρετρό του στην Άγκυρα στην Γαλατία. Το 399 μ.Χ. η περιουσία του δημεύθηκε και ο ίδιος εξωρίσθη στη Κύπρο. Αργότερα εισήχθη σε δίκη για προδοσία και θανατώθηκε C.Th. 9. 40. 17. Πρβλ. I. Αντιοχεὺς: Fr. 68 (*De Virt* 203. 3) = Fr. 189. *FHG* IV 610.

318. I. Αντιοχεὺς: Fr. 83 (*De Ins.* 123. 30 = Fr. 198 *FHG* IV 613: τὰ πάντα ἀρπάζων καὶ ὑπὸ πάντων μισούμενος Σπαθάριος)· V. Dan. Styl. 31· *Πασχάλιον Χρονικό* 450· ὁ ὑπασπιστὴς Πρίσκος, fr. 7· Ευάγριος, *Ιστορία* II 2· Cubicularius Μαλάλας 363, 368· ὁ πρῶτος τῶν ἐν βασιλείῳ θαλαμηπόλων Νικηφόρος Κάλλιστατος, *Ιστορία* XIV 47.

319. Δανιὴλ Στυλίου (Analecta Bollandiana 32 (1913) σελ. 150: πάντων τῶν ἀξιωμα-

των θείων οφφικίων³²⁰, θανατώθηκε στην Καισάρεια της Καππαδοκίας το έτος 440 μ.Χ.³²¹ ο Χρυσάφιος ανέλαβε ουσιαστικά την διοίκηση της ανατολικής αυτοκρατορίας. Οι αδελφοί του αυτοκράτορα Ζήνωνα, Κόνων και Λονγκίνος αναφέρονται στις πηγές ως “παραδυναστεύοντες άθέσμως”³²². Επί Αναστασίου ο Μαρίνος³²³ αλλά και οι συγγενείς του τελευταίου³²⁴ άσκησαν αρνητική επιρροή στον αυτοκράτορα. Επί Ιουστινιανού τέλος ο Ιωάννης Καππαδόκης περιγράφεται στις πηγές από τον Προκόπιο με τα μελανώτερα χρώματα³²⁵.

Οι πηγές μαρτυρούν δωροδοκίες διαφόρων προσώπων, τα οποία συμμετείχαν στην άσκηση της εξουσίας. Ο Κύριλλος, επίσκοπος Αλεξανδρείας φέρεται να προσπάθησε να δωροδοκήσει τον Ablabius, άτομο με εξαιρετική επιρροή στην αυτοκρατορική αυλή³²⁶. Σύμφωνα με τον Σούδα οι δολοφόνοι της Υπατίας θα είχαν επί Αρκαδίου καταδικασθεί, εάν δεν είχε δωροδοκηθεί ο Αιδέσιος³²⁷.

Το κατά πόσο ισχυροί υπήρξαν οι εκάστοτε σύμβουλοι και ευνοούμενοι των αυτοκρατόρων, προκύπτει από το γεγονός ότι οι πηγές του 4ου αιώνα αναφέρονται σε κατά συρροήν δημεύσεις περιουσιών οικονομικά ισχυρών ανδρών. Άλλωστε κατά την περίοδο, η οποία μας αφορά οι δημεύσεις των περιουσιών των πολιτικών αντιπάλων των αυτοκρατόρων δεν έχουν καθόλου ατονήσει: ο Θεοδόσιος ά’ δημεύει την περιουσία του επάρχου Τατιανού³²⁸, ο Αρκάδιος θανατώνει τον Ρουφίνο και δημεύει την περι-

των έντὸς γενόμενος διὰ τὴν ἄγαν ἀγχίνοιαν ὥψε ποτὲ σκαιωρίαν ὑπὸ Χρυσαφίου τοῦ σπαθαρίου ὑπομείνας (Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία*, 196).

320. Ο Παυλίνος, *magister officiorum* το 430 στην ανατολή, υπήρξε σύντροφος του Θεοδοσίου β’ από τα νεανικά τους χρόνια (Μαλάλας 352, *Πασχάλιο Χρονικό* 420· I. Αντιοχεύς 192)· μετά δε τον γάμο του αυτοκράτορα ανελίχθηκε στα διάφορα αξιώματα (*Πασχάλιο Χρονικό* 421: ἐποίησεν διὰ πάσης ἀξίας ἐλθεῖν· Μαλάλας 356: καὶ μετὰ ταῦτα προηγάγετο αὐτὸν μάγιστρον [PLRE II, Paulinus 8 Mag. Off. (East) 430]).

321. Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία* 197.

322. Μάλχος fr. 21 (HGM I 422, 31) πρβλ. Fr. 99 (FHG IV 118· HGM I 396, 18, όπου γίνεται αναφορά σε κακούς συμβούλους και φιλόδοξους ευνοούμενους του αυτοκράτορα. (Karayannopoulos, *Finanzwesen* 16 σημ. 27.

323. Λυδός, *Περί Αρχών* III 49 (138. 20): καὶ γίνεται μὲν πολύχρυσος εἶπερ τις ἄλλος, ὁ βασιλεὺς ὁ βασιλεὺς καὶ μετ’ αὐτὸν ὁ Μαρίνος καὶ ὅσοι Μαρινιῶντες.

324. Ιωάννης Αντιοχεύς Fr. 74 (*De Virt.* 205. 18) = Fr. 216 (FHG IV 621).

325. Λυδός, *Περί Αρχών* III 57, 58, 59, 60, 61.

326. ACO ec I iv, σ. 225 [PLRE II Ablabius 3 domesticus of the QSP(East) 431].

327. Εἰ μὴ Αἰδέσιος ἐδωροδοκήθη Dam. fr. 102 = Suid. Υ 166 (PLRE II Aedesius 3 at court East 415).

328. Φώτιος, *Βιβλιοθήκη* 484 b 39.

ουσία του³²⁹, η δε σύγκλητος της Κωνσταντινουπόλεως προγράφει το έτος 397 τον Στηλίχωνα³³⁰.

3. Το *consistorium principis* ως θεσμός περιοριστικός της αυτοκρατορικής εξουσίας

Από πολιτική άποψη η βυζαντινή αυτοκρατορία απετέλεσε τη συνέχεια της ρωμαϊκής. Ωστόσο περί τα τέλη του 3ου αιώνα, πιθανόν και ενωρίτερα η πολιτειακή κατάσταση μεταβλήθηκε ριζικά. Αντιθέτως προς τα ρωμαϊκά πρότυπα ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός, δεν στερείτο πλέον πολιτειακής βάσεως. Οι βασικές αρχές της απολυταρχίας αποτυπώθηκαν στην νομολογία του δεύτερου και τρίτου αιώνα, ο ρόλος του αυτοκράτορα δεν είναι πλέον εξωπολιτειακός.

Ο όρος *consistorium* αποδίδει στην συγκεκριμένη περίοδο τον θεσμό ενός σαφώς διακεκριμένου και καθορισμένου, όσον αφορά τις αρμοδιότητες του κρατικού (αυτοκρατορικού) συμβουλίου. Παρατηρούμε ότι οι ρόλοι των συλλογικών αυτών οργάνων του *consilium principis* της περιόδου της ηγεμονίας και του *consistorium principis* της περιόδου της ύστερης αρχαιότητας εναρμονίζονται με την εκάστοτε πολιτειακή θέση του αυτοκράτορα. Έτσι το μεν *consilium* πλαισιώνει και ενισχύει τον αυτοκρατορικό ρόλο σε μία περίοδο, όπου η ισχύς του διαρκώς ενδυναμώνεται, ενώ το *consistorium principis* αποτελεί θεσμό περιοριστικό της αυτοκρατορικής εξουσίας σε μία περίοδο, όπου το αυτοκρατορικό αξίωμα υπόκειται σε κανόνες. Ο αυτοκράτωρ αποφασίζει μετά από σύσκεψη με το συμβούλιό του (*consistorium principis*), όσον αφορά ζητήματα, τα οποία άπτονται τόσο των δικαστικών, όσον και των διοικητικών αρμοδιοτήτων του. Η συνέλευση των *comites intra palatium* ή *intra consistorium* λειτουργεί ως ποινικό δικαστήριο για εγκλήματα, τα οποία διαπράττουν υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι³³¹.

329. Το έτος 395 Symm. Ep. 6. 14. 1. – Ο Demetrius ως CSL στη δύση το 409 [PLRE II Demetrius 1 CSL (West) 409] ανέλαβε να περιέλθουν οι περιουσίες των υποστηρικτών του Στηλίχωνα στη Ρώμη στον *Fiscus* [Ζώσιμος, Ιστορία 5. 46. 1: πολὺν ποιούμενος λόγον τοῦ μὴ λαθεῖν τι τῶν εἰς τὸ ταμειῖον ἐλθόντων, ἐκπέμπει (ο Ονώριος) Δημήτριον ἢν εἶχεν Ἄτταλος φροντίδα πληρώσαντα καὶ διερευνησόμενον τὰς οὐσίας ὅσαι τοῦ δημοσίου γεγόνασι].

330. Ζώσιμος, Ιστορία 5 1: ἀναπείθει (Εὐτρόπιος) δὴ τὸν βασιλέα (Ἀρκάδιο), τέως συναγαγόντα τὴν γερουσίαν κοινῶ δόγματι τῆς βασιλείας πολέμιον αὐτὸν προσειπεῖν.

331. Τὴν περίοδο αὐτὴ σπανίως αναφέρονται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς, σε περιπτώσεις σοβαρῶν ποινικῶν ἀδικημάτων ἐπερωτήσεις πρὸς τὸν αυτοκράτορα· στις περιπτώσεις αὐτές ἀσχεῖται ἐφεση. Με ἀπόφαση τοῦ Κωνσταντίνου ἄτομα τῆς συγκλητικῆς τάξεως δύνανται νὰ δικασθοῦν στὸν τόπο τοῦ ἐγκλήματος [Constantinus (317) C.Th. 9. 1. 1 = Iust. 3. 24. 1. – Πρὸς Valent. I (365) C.Th. 9. 2. 2 καὶ 9. 40. 10 (366)· Mommsen, *Strafrecht* 285 σημ. 4]. Ἀργότερα με διάταγμα τοῦ Ζήνωνος, στις περιπτώσεις

και ως εφετείο σε περιπτώσεις ποινικού³³², αλλά και αστικού δικαίου³³³. Κατά την διαδικασία της κατάρτισης των νόμων έχει ρόλο συμβουλευτικού και γνωμοδοτικού οργάνου· οι αποφάσεις του δε έχουν θέση αυθεντικής ερμηνείας³³⁴.

4. Το *consistorium principis* ως Ανώτατο Δικαστήριο

Στις επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας οι εφαρμοζόμενες διαδικασίες δεν ακολουθούσαν αυστηρούς κανονισμούς, καθώς ορισμένες επαρχίες απείχαν σημαντικά από τα κέντρα εξουσίας και ελέγχου³³⁵. Απαιτείτο μεγάλο χρονικό διάστημα έως ότου οι αυτοκρατορικές διατάξεις φθάσουν σε απομακρυσμένα σημεία της ρωμαϊκής περιφέρειας και ακόμα μεγαλύτερο έως ότου στις απομακρυσμένες αυτές περιοχές εφαρμοσθεί το δίκαιο³³⁶. Η διάταξη των αυτοκρατόρων Γρατιανού, Βαλεντινιανού β' και Θεοδοσίου α' π.χ. ορίζει ότι για την εκδίκαση οικονομικής υπόθεσης εντός

ποινικής διώξεως κατά συγκλητικών της πρώτης τάξεως (*illustres*) η ανάκριση μεν διεξάγεται από έναν ειδικά για τον σκοπό αυτό επιτετραμμένο αξιωματούχο, η δικαστική απόφαση όμως εκδίδεται από τον ίδιο τον αυτοκράτορα (Mommsen, *Strafrecht* 284 και 287 σημ. 4). – Ο Αγαθίας περιγράφει την δίκη, η οποία έλαβε χώρα επί Ιουστινιανού για τον φόνο του ηγεμόνα των Λαζών Γουβάζη. Για την δίκη αυτή τηρήθηκαν οι νομικές προϋποθέσεις σε αυστηρότατο βαθμό [Αγαθίας, 3, 14, 4, 1-11: καὶ οὖν Ἀθανάσιον, ἓνα τῶν πρῶτα λαχόντων ἐν τῇ συγκλήτῳ βουλῇ, ἔστειλε διασκοπήσαντά τε τὸ πραχθὲν ἐς τὸ ἀκριβές, καὶ κατὰ τοὺς Ῥωμαίους νόμους κρινοῦντα (=R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque* (CFHB 2), Berlin 1967)]. (Mommsen, *Strafrecht* 285 σημ. 2).

332. C.Th. 11. 30. 16· C.J. 7. 62. 32. 4· 34 (Mommsen, *Strafrecht* 284 σημ. 1).

333. Το Πασχάλιον χρονικό (Πασχάλιον Χρονικόν 396), αναφέρεται σε επεισόδιο, το οποίο αφορά στην αγορά προαστείου από την Αυγούστα Μαρίνα. Προφανώς η Μαρίνα αγόρασε το ακίνητο σε τομή υποδεέστερη της πραγματικής του αξίας σε βάρος της χήρας κάποιου Θεογνώστου. Κατά την εκδίκαση της υπόθεσης ο αυτοκράτωρ ζήτησε να γίνει αναστροφή της πωλήσεως.

334. Mommsen, *Strafrecht* 284 σημ 4: C.J. 1. 14. 12 pr.: *si imperialis maiestas causam cognitionaliter examinaverit et partibus cominus constitutis sententiam dixerit, omnes omnino iudices, qui sub nostro imperio sunt, sciant hoc esse legem non solum illi causae ... sed omnibus similibus*.

335. Βλ. επιστολή του Συνεσίου [ep. (4) 5], όπου περιγράφονται οι δυσκολίες, τις οποίες αντιμετώπισε στο ταξίδι της επιστροφής του από την Αλεξάνδρεια στη Κυρήνη.

336. Εξαιρούντο πόλεις με πλούσια πολιτιστική ιστορία όπως η Κυρήνη, η οποία παρά την εξαιρετικά δυσπρόσιτη θέση την οποία κατείχε στα παράλια της Β. Αφρικής έχαιρε της προστασίας των Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Τούτο προκύπτει αφενός μεν από τη πληθώρα των Ηδίκτων, τα οποία εκδόθηκαν επί Αυγούστου, και τα οποία ρύθμιζαν τις σχέσεις ανάμεσα στο ελληνικό και ρωμαϊκό στοιχείο (Wenger, *Quellen* 456) αλλά και από επιστολή του Αδριανού του έτους 134/5 (Επιγραφή Κυρήνης), βάσει της οποίας γινόνταν δεκτή η είσοδος των Κυρηναίων στο Πανελλήνιον [Bengston, *Barbaren* 172 (= H. Bengston, *Hellenen und Barbaren* 158-173 *Kleine Schriften München* 1954)].

της ίδιας επαρχίας απαιτούνται δύο μήνες³³⁷. Ωστόσο εάν κλητευθούν άτομα ή προσκομισθούν στοιχεία από γειτονικές ή υπερπόντιες επαρχίες, ο χρόνος εκδίκασης της υπόθεσης παρατείνεται στους τέσσερεις η έξι μήνες αντιστοίχως³³⁸.

Οδυνηρό επιπλέον όμως πολυέξοδο και επικίνδυνο, ως φαίνεται, πρέπει να ήταν το ταξίδι στην αυτοκρατορική έδρα προκειμένου υποβληθούν αιτήματα ενώπιον του συμβουλίου του αυτοκράτορα³³⁹ ή να ασκηθεί προσφυγή στο ανώτατο δικαστήριο του αυτοκράτορα³⁴⁰. Ως εξαιρετική διαδικασία ή προσφυγή ενώπιον του αυτοκράτορα δεν υπόκειτο σε προθεσμίες. Άλλωστε οι πολίτες καταβεβλημένοι από τις μεθόδους, τις οποίες μετήρχοντο διεφθαρμένοι άρχοντες και όργανα του δημοσίου³⁴¹ επεδείκνυαν δυσπιστία στις επιχώριες αρχές και αδικούμενοι³⁴² συνέρρεαν στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο ιδιωτικό βήμα (*privaten Gerichtsstand*) ενώπιον του δικαστηρίου του αυτοκράτορα είχαν μόνον οι *illustres* κατά την εκδίκαση ποινικών υποθέσεων³⁴³. Επί Ιουστινιανού για την αντιμετώπιση του πλή-

337. *C.Th.* 10. 1. 13 (385).

338. Βλ. *N.* 61c. 1. 3 (538), όπου για να τεθεί σε ισχύ διαθήκη έπρεπε να μεσολαβήσουν δύο μήνες από της εκδόσεως της. – Πρβλ. *C.Th.* 2. 7. 3 (399) = *C.J.* 3. 11. 7, όπου ορίζεται ότι στις αγωγές *de statu* και *de patrimonio* έπρεπε να παρέχεται προθεσμία εννέα μηνών για την κατάθεση αποδεικτικού υλικού από υπερπόντιες επαρχίες στο αρμόδιο δικαστήριο [Karayannopoulos, *Finanzwesen* 13 σημ. 1].

339. Βλ. την αποστολή, την οποία ανέλαβε ο Συνέσιος κατ' εντολήν της πόλεως της Κυρήνης. Ο επίσκοπος Κυρήνης μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου ενώπιον του συμβουλίου του αυτοκράτορα να διεκδικήσει την μείωση της φορολογίας στην πολύπαθη επαρχία της Κυρήνης (*Libya superior*) [*De regno* 54, 6: οὐδὲ τὸ τρύχειν εἰσφοραῖς τὰς πόλεις βασιλικόν· 54, 16-18: τὰ μὲν ἀναγκαῖα τῶν ἐλλειμμάτων ἀνιέντα, τὰ δὲ σύμμετρα ταῖς τῶν εἰσφερόντων δυνάμεσι ἀγαπῶντα ... βασιλεὺς δ' ἐρασιχρήματος αἰσχίων καπήλου].

340. *appellationes* (*D.* 49, 1· *C.* 7, 62).

341. *C.Th.* 11.8. 3. 1 (409), όπου αποκαλύπτονται οι μεθοδεύσεις αρχόντων και οργάνων του δημοσίου, προκειμένου να συγκαλυφθούν οι παρανομίες τους ώστε να αποτρέψουν το ενδεχόμενο αγωγών εις βάρος τους Karayannopoulos, *Finanzwesen* 13 σημ. 2.

342. “Η απειλή των βαρυτάτων κυρώσεων του Κορνηλίου νόμου (*D.* 48. 8. 1: *quive magistratus iudexve quaestionis ob capitale causam pecuniam acceperit, ut publica lege reus fieret*) κατά του άρχοντος ή δικαστή, ο οποίος κατά το στάδιο της ανακρίσεως εδωροδοκείτο για να ενοχοποιήσει ανεύθυνο τρίτο, δεν υπήρξε ικανή να ανασχεθούν οι παράνομοι χρηματισμοί. Ούτε οι διατάξεις του Ιουλίου νόμου περί χρηματιζόμενων αρχόντων και δικαστών, οι οποίες περιελήφθησαν εν συνεχεία στην Ιουστινιάνεια νομοθεσία και αργότερα ενετάχθησαν εξελληνισμένες στα βυζαντινά απεδείχθησαν επαρκείς (*B.* 60, 43 – *D.* 48, 11). Για την περίοδο του Ιουστινιανού βλ. προοίμιο της *N.* 8” [Μ. Τουρτόγλου Παρανομίες “Δυνατών” και Οργάνων του Δημοσίου σε βυζαντινά νομικά κείμενα και η συμβολή της εκκλησίας στην εξυγίανση της δικαιοσύνης και στην πάταξη της διαφθοράς στα Μελετήματα Ιστορίας του Δικαίου III 63, 64 (2000)].

343. *C.J.* 3. 24. 3 Kaser, *Zivilprozessrecht* 432 σημ. 2· Mommsen, *Strafrecht* 284 και

θους, το οποίο συνέρρεε στην Κωνσταντινούπολη εκδόθηκε η Ν. 80. Σύμφωνα με την διάταξη αυτή ιδρύθηκε ο θεσμός του *quaestor*, ένα αξίωμα ανάλογο του *praetor populi*, του οποίου αρμοδιότητα ήταν η αστυνόμευση του πλήθους και ο έλεγχος του τόπου διαμονής, εκείνων, οι οποίοι παρέμεναν στην πόλη με σκοπό την ταχύτερη εκδίκαση των υποθέσεων των προσφευγόντων στην δικαιοσύνη στα αρμόδια δικαστήρια³⁴⁴.

5. Δικαστική αρμοδιότητα του Αυτοκράτορα - Συμβουλίου Ανάμιξη επί υποθέσεων ιδιωτικού δικαίου

Α. Ο Αυτοκράτωρ

Ο αυτοκράτωρ επιλαμβάνεται των εφέσεων, λειτουργεί ως αναιρετικό δικαστήριο στις περιπτώσεις ασκήσεως του εκτάκτου ενδίκου μέσου της *supplicatio* κατά της τελικής αποφάσεως του *praefectus praetorio* και γνωμοδοτεί με την έκδοση *rescriptum*³⁴⁵.

Ι. Appellationes

Οι εφέσεις εκδικάζονταν είτε από τον ίδιο τον Ηγεμόνα, είτε από πρόσωπα εξουσιοδοτημένα από αυτόν. Οι αποφάσεις των διοικητικών των επαρχιών εφεσιβάλλοντο ενώπιον του *praefectus praetorii* ή των *vicarii* σπανίως δε ενώπιον του δικαστηρίου του αυτοκράτορα. Στο δικαστήριο, στο οποίο ο αυτοκράτωρ προίστατο, εφεσιβάλλοντο οι αποφάσεις των *iudices illustres* εξαιρουμένων των αποφάσεων των *praefecti praetorio* και εν μέρει

287 σημ. 4). Επί του θέματος αυτού βλ. Bethmann-H. 93 επ. (=M. A. von Bethmann-Holweg, *Der römische Civilprozess*, Aalen 1959). Άλλωστε για την επιβολή βαρείας ποινής επί συγκλητικών έπρεπε η απόφασις να ληφθεί από τον αυτοκράτορα από κοινού με το *consistorium* [C.Th. 9. 40. 10 (366)· 9 16. 10 (371). Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 124. – Βλ. Λυδός, *Περί Αρχών* 71. 9): βασιλεύς Ῥωμαίων υπέμενε χαμαιζήλου δικαστοῦ λειτουργίαν ὑφίστασθαι σε αντιδιαστολή με τὸ λοιπὸν τῆς ἐπαρχότητος τρόπῳ χαμαιζήλου δικαστοῦ (138, 23)]. Ο Diogenes (PLRE II Diogenes 2 *dux Libyae Superioris* 400/410) κλήθηκε να απολογηθεί στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να αντιμετωπίσει τις κατηγορίες, που τον βάραιναν. Ο Συνέσιος, προκειμένου να τον υπερασπισθεί, απευθύνθηκε στους Τρώιλο, Τρύφωνα και Πυλαμένη (Ep. 118, 119, 131, 134).

344. Βλ. για την στήριξη των αγροτών, οι οποίοι προσέφευγαν στην δικαιοσύνη Ν. 80 κεφ. 2: Krumpholz, *Sozialstaatliche Aspekte* 46 (= H. Krumpholz, *Über sozialstaatliche Aspekte in der Novellengesetzgebung Justinians*, Bonn 1992)· Gizewski, *Verfassungsverhältnisse* 99, 100 (= Chr. Gizewski, *Zur Normativität und Struktur der Verfassungsverhältnisse in der späteren römischen Kaiserzeit*, München 1988). – Ν. 80· Λυδός, *Περί Αρχών* 2. 29. 2 επ.

345. Βλ. Amm. Marc. 22. 7. 3· 22. 10. 1 (W. Seyfarth, *Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Libri qui supersunt I, II* Leipzig 1978), όπου γίνεται αναφορά στον ρόλο του Ιουλιανού ως δικαστή (*crimen repetundarum*). – Αντιθέτως ο Valens θεωρεί ότι η ιδιότητα του δικαστή δεν συνάδει με το αυτοκρατορικό αξίωμα (Ammian. Marcell. 22 7· 10·30. 4 (Βλ. Wenger, *Institutes* §6 σημ. 25· Kaser, *Zivilprozessrecht* 432 σημ. 1)).

των *praefecti urbi*. Εν συνεχεία εφεσιβάλλοντο οι αποφάσεις των *iudices spectabiles* και ειδικότερα των βικαρίων· τέλος των εντεταλμένων από τον αυτοκράτορα δικαστών εξαιρουμένων των δικαστών *inferioris gradus*³⁴⁶. Ο αυτοκράτωρ δύναται σε κάθε περίπτωση ανάθεσης υποθέσεως σε *judex datus* να ορίσει ότι η απόφαση του τελευταίου είναι ανεπίδεκτη εφέσεως³⁴⁷.

Επί Θεοδοσίου β' θεσμοθετήθηκε στην Ανατολή ένα μόνιμο δικαστήριο, όπου εφεσιβάλλοντο οι αποφάσεις των *iudices spectabiles* και των εξουσιοδοτημένων *non illustres*, το οποίο συγκροτείτο από τον *praefectus praetorio Orientis* και τον *quaestor sacri palatii*. Οι δικαστές αυτοί εκδίκαζαν υποθέσεις οι ίδιοι στη θέση του αυτοκράτορα και όχι αντί του αυτοκράτορα (αυτοπρόσωπη εκδίκαση των υποθέσεων³⁴⁸). Ο δε αυτοκράτωρ εκδίκαζε πλέον μόνον εφέσεις κατά αποφάσεων των *iudices illustres*³⁴⁹. Ωστόσο και σε αυτές τις περιπτώσεις ο αυτοκράτωρ παρέπεμπε την εκδίκαση υποθέσεων ήσσονος σημασίας σε άλλους δικαστές³⁵⁰. Εφέσεις, οι οποίες υπεβάλλοντο

346. Kaser, *Zivilprozessrecht* 432 σημ. 3. – Ειδικότερα η εκδίκαση των ποινικών υποθέσεων από εντεταλμένους δικαστές ήταν σύνηθες φαινόμενο. Άλλωστε ο ορισμός εντεταλμένου δικαστή δύναται να αφορά την εκδίκαση μίας μεμονωμένη ή μίας ευρύτερης κατηγορίας υποθέσεων, οι οποίες εν συνεχεία εφεσιβάλλοντο ενώπιον του αυτοκράτορα. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις απεφάσιζε ο ίδιος ο αυτοκράτωρ σε δεύτερο ή τρίτο βαθμό. Δεν μαρτυρείται επίσημος τίτλος για τον εντεταλμένο δικαστή για την περίοδο προ του Μ. Κωνσταντίνου. Οι τίτλοι *iudex sacrarum cognitionum* και *vice sacra iudicans* απετέλεσαν μετεξέλιξη τίτλων όπως: *CIL X, 5398: iudex ex delegatu cognitionum Caesarianarum*· *CIL X 5178: iudex ex delegatu principum in provincia*· *CIL XIV 3902: electus ad cognoscendas vice Caesaris cognitiones* κ.ά. Σε κάθε περίπτωση οι τίτλοι *iudex sacrarum cognitionum* και *vice sacra iudicans* υπήρξαν συνώνυμοι. Ο ύπατος του έτους 334 Anicius Paulinus αναφέρεται στην επιγραφή *C VI 1682: praef. urbi, iudex sacrarum cognitionum* και στην επιγραφή *C VI 1683 praef. urbi, vice sacra iudicans* [Mommesen, *Strafrecht* 270 σημ. 1 και 2)]. Μαρτυρείται ότι ο ύπατος του έτους 343 σύμφωνα με την επιγραφή *CIL X, 1700* εξετέλεσε τρεις φορές χρέη δικαστού· δύο φορές λόγω της αξιωματικής θέσεως, την οποία κατείχε και μία ως *iudex ex delegationibus sacris*. – Βλ. επίσης *C.Th. 11. 30. 16 = C.J. 7. 62. 19*· *7. 62. 34*· *9. 1. 10*· *Ammian 15. 3. 19. 12. 27. 7. 8*.

347. *D. 49. 2.1. 4*. – *Restitutio* κατά αποφάσεως συνεπεία εφέσεως δοθέντος δικαστού δεν γίνεται παρ' άλλου ή του αυτοκράτορος του διορίσαντος τον δικαστήν (*D. 4. 4.18.4* Kaser, *Zivilprozessrecht* 351 σημ. 15).

348. Kaser, *Zivilprozessrecht* 432 σημ. 4· πρβλ. Mommesen, *Strafrecht* 285)].

349. *C.J. 7. 62. 32. 5*.

350. *C.J. 7. 62. 37 (529)*· *7. 63. 5. 2 (529)* *N. 23. 2 (535)* – Από την στιγμή κατά την οποία κατατίθετο η έφεση, ο κατώτερος δικαστής συνέτασσε έκθεση προς τον αυτοκράτορα (*relatio, consultatio, opinio*), την οποία γνωστοποιούσε στους διαδίκους. Εκείνοι με τη σειρά τους κατέθεταν τους ισχυρισμούς τους (*libelli refutatorii*) στον δικαστή. Κατά την εν λόγω διαδικασία δεν επιτρεπόταν να κατατεθούν ενώπιον του δικαστηρίου καινούργια στοιχεία (*C.Th. 11. 30. 11*). Ο δικαστής [και όχι οι διάδικοι, ως εκ τούτου δεν ισχύει *dies fatalis* *C.J. 3. 24.3 (485)*] εντός 20 (*C.Th. 11. 30. 8*) το αργότερο εντός 30 ημερών (*C.Th. 11. 30. 29 (362)*), από την ημέρα κατά την οποία η απόφαση εφεσιβάλλε-

κατά αποφάσεων αξιωματούχων της δεύτερης ιεραρχικής θέσης και μάλιστα κατά αποφάσεων του κόμητα της Ανατολής (*Comes Orientis*) ή των προκόνσουλων ή βικαρίων εκδικαζόταν είτε *more consultationis* στο δικαστήριο του αυτοκράτορα³⁵¹ είτε παραπέμποντο προς εκδίκαση σε έναν ή περισσότερους από τους υψηλούς αυλικούς αξιωματούχους· σύμφωνα δε με τη ρύθμιση του Θεοδοσίου β' στον *praefectus praetorio Orientis* ή τον *quaestor sacri palatii*³⁵². Ο Ιουστινιανός διατήρησε τη ρύθμιση του Θεοδοσίου³⁵³ με την διαφορά ότι η έκθεση του κατώτερου δικαστού μαζί με τους *libelli refutatorii* και τα πρακτικά της υποθέσεως εστέλλοντο στην αυτοκρατορική γραμματεία όχι από τον δικαστή, κατά την διαδικασία *more consultationis*, αλλά από τον εφεσιβάλλοντα εντός 2 ετών σύμφωνα με την διάταξη *C.J.* 7. 62. 37. 3 (529) και εντός ενός έτους σύμφωνα με την διάταξη *C.J.* 7. 63. 5. 2³⁵⁴. Στα διάδικα μέρη επιτρεπόταν η κατάθεση καινούργιων στοιχείων. Κατά πόσον τα διάδικα μέρη και οι αντιπρόσωποί τους δύναντο να παρίστανται κατά την εκδίκαση της υποθέσεως των δεν είναι γνωστό³⁵⁵. Κατά την διαδικασία αναγιγνώσκονταν στο *consistorium* όχι μόνον οι *libelli refutatorii* των διαδίκων αλλά και αποσπάσματα των πρακτικών (*breves*), τα οποία συντάσσονταν από τους *magistri scriniorum* [*C.J.* 7. 62. 39 1a (530)]³⁵⁶.

Σύμφωνα με *rescriptum* των αυτοκρατόρων Antoninus (161-180) και Verus (161-169) οι διάδικοι όφειλαν να εφεσιβάλλουν τις αποφάσεις ενώπιον

το, έστελνε την έκθεση (*relatio, consultatio, opinio*), τις θέσεις των αντιδίκων (*libelli refutatorii*) μαζί με τον φάκελλο, ο οποίος αφορούσε στην υπόθεση (*C.Th.* 11. 30. 11) μέσω δικαστικού κλητήρα στην αυτοκρατορική γραμματεία. Τα διάδικα μέρη δεν δύναντο να εμφανισθούν στο αυτοκρατορικό δικαστήριο πριν από την παρέλευση ενός έτους. Σε διαφορετική περίπτωση επεβάλλετο χρηματική ποινή προσδιοριζόμενη ανάλογα με την αξία του αντικειμένου της δίκης. Η διαδικασία δεν περιελάμβανε αυτοπρόσωπη παρουσία των διαδίκων, η δε απόφαση εκδίδετο με τη μορφή *rescriptum* στο *consistorium* [*C.J.* 1.14. 2· *N.* 23, 2 (*appellatio more consultationis*)].

351. *C.Th.* 11. 30. 16.

352. *C.Th.* 1. 6. 2.3·7.40. 16 (= 11. 30. 57).61· *C.J.* 7. 62. 32. 4.1· 34 (MommSEN, *Strafrecht* 284).

353. Kaser, *Zivilprozessrecht* 510 σημ. 54. Αυτό άλλωστε αποδεικνύει η ενσωμάτωση της διάταξης 7. 62. 32 στον *C.J.*

354. Kaser, *Zivilprozessrecht* 510 σημ. 55. Σύμφωνα με την διάταξη του *C.J.* 7. 63. 3 (518) δεν ισχύει παρελκυστική παράταση των προθεσμιών (*reparatio temporis*).

355. Δεν είμαστε σίγουροι εάν η παράσταση των διαδίκων μέσω νομικών αντιπροσώπων στο *consistorium* ήταν επιτρεπτή. Σύμφωνα με *CIL* VI 510 μαρτυρείται στο *consistorium* η παρουσία ενός και μόνον συνηγόρου το έτος 376 μ.Χ. (Seeck, "Consistorium" *RE* IV, 1 932. – Πρβλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 22, με αναφορά στο προοίμιο της *N.* 126: Κατά την διαδικασία *consultatio* και την εκδίκαση εφέσεων *more consultatione* η παρουσία των διαδίκων μάλλον απεκλείετο.

356. Kaser, *Zivilprozessrecht* 510 σημ. 58.

της αρμόδιας αρχής και όχι ενώπιον του αυτοκράτορα³⁵⁷. Σε κάθε περίπτωση η απόφαση, η οποία εκδίδετο σε τελικό βαθμό από το δικαστήριο του αυτοκράτορα ή το δικαστήριο του *praefectus praetorio*, δεν μπορούσε να εφεσιβληθεί σε κανένα άλλο δικαστήριο³⁵⁸. Με την Νεαρά 125 το έτος 543 ο Ιουστινιανός ορίζει τέλος με γενικό νόμο ότι “μηδένα τῶν δικαστῶν καθ’ οἷονδῆποτε τρόπον ἢ χρόνον ἐπὶ ταῖς παρ’ αὐτοῖς προτιθεμέναις δίκαις μὴ νύειν πρὸς τὴν ἡμετέραν γαληνότητα, ἀλλ’ ἐξετάζειν τελείως τὸ πρᾶγμα καὶ ὅπερ αὐτοῖς δίκαιον καὶ νόμιμον φανείη κρίνειν”³⁵⁹.

II. Supplicatio

Η προσφυγή στον αυτοκράτορα (*supplicatio*) απετέλεσε την περίοδο αυτή έκτακτο ένδικο μέσο ασκούμενο κατά των αποφάσεων του *praefectus praetorio*, στις οποίες η άσκηση έφεσης δεν ήταν δυνατή³⁶⁰. Κατά την διαδικασία αυτή αν ο αυτοκράτορας αναιρούσε την απόφαση, η απόφαση παρεπέμπετο εκ νέου στον *praefectus praetorio*, ο οποίος την είχε εκδόσει ή στον διάδοχό του για να εκδικασθεί εκ νέου³⁶¹.

III. Rescripta

Τα *rescripta* της περιόδου της Ηγεμονίας ήσαν οι απαντήσεις (αντιγραφαί), τις οποίες έδινε ο αυτοκράτωρ σε αιτήματα, τα οποία υποβάλλονταν υπό την μορφή αναφορών (*libelli*) από υπαλλήλους επαρχιακές πόλεις ή και ιδιώτες:

Στις περιπτώσεις, όπου το αίτημα υπεβάλλετο από υπάλληλο, πόλη κ.λπ. το *rescriptum* εκδίδετο υπό την μορφή *epistulae*³⁶². Ειδικότερα ο υπάλληλος με αίτημα, το οποίο υπεβάλλετο υπό την τυπική μορφή της *consultatio* ή *relatio*³⁶³, αιτείτο την έκδοση *rescriptum* (*epistula*). Η απάντηση του αυτοκράτορα συνετάσσετο από την γραμματεία *ab epistulis* και επεδίδετο

357. D. 49. 1. 21: *appellationes, quae recto ad principem factae sunt omissis his, ad quos debuerunt fieri ex imo ordine ad praesides remitti.*

358. C.J. 7. 70: *ne licet in una eadmqe causa tertio provocare vel post duas sententias iudicium, quas definitio praefectorum roboraverit, eas retractare.* Βλ. Wenger, *Institutes* §30 σελ. 308.

359. Mommsen, *Strafrecht* 284.

360. Βλ. C.J. 1. 21. 3· C.J. 9. 42. 1· 12. 19.15. Βλ. Γκόφας, *Εισηγήσεις* VI 72. Βλ. για την *supplicatio* ως επικουρικού ενδίκου μέσου κατά των μη εφεσιβαλλόμενων αποφάσεων του *pr. pr.* στον Kaser, *Zivilprozessrecht* §96 II. – Πρβλ. σημ. 168.

361. Η απόφαση παρεπέμπετο συνήθως στον διάδοχο του *praefectus praetorio*, ο οποίος είχε εκδόσει την απόφαση βλ. Wenger, *Institutes* §30 σελ. 308.

362. Mitteis, *Chrest.* 373 = Bruns, *Fontes* I αρ. 196 = *FIRA*, I αρ. 78 119 μ.Χ.· D 4. 4. 1§1· 11§2· D 49. 1. 1-3· C.J. 7. 61. 37· C.J. 7. 62 (Heuman, *Quellen* 109).

363. *consultatio ad scientiam principis* (C.J. 7. 61. 1, 2· C.J. 12. 36.11, Heumann, *Quellen* 497).

στον αιτούντα³⁶⁴. Το *rescriptum*, το οποίο απαντούσε σε αίτημα ιδιώτη³⁶⁵ ονομαζόταν *subscriptio* και αυτό γιατί η απάντηση έπαιρνε τη μορφή σημείωσης, την οποία έγραφε ο ηγεμόνας κάτω από την αναφορά, η οποία του είχε υποβληθεί. Το αίτημα (*preces, supplicatio*) του ιδιώτη υπό την μορφή εγγράφου αναφοράς (*libellus*) έφθανε στον αυτοκράτορα. Η απάντηση συνετάσσετο από την γραμματεία³⁶⁶ και εν συνεχεία υπεγράφετο από τον αυτοκράτορα³⁶⁷. Η υπογεγραμμένη αναφορά αναρτάτο δημοσίως (*propositum*), οι διάδικοι δύναντο να έχουν αντίγραφο³⁶⁸.

Την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας τα *rescripta* ήσαν διατάξεις, με τις οποίες ο αυτοκράτωρ αποφαινότο επί ειδικών περιπτώσεων, ύστερα από αίτημα των διαδίκων και υπό την επιφύλαξη ότι τα πραγματικά περιστατικά θα έχουν, όπως τα έχει εκθέσει εκείνος, ο οποίος υπέβαλε την έκθεση³⁶⁹. Ακριβώς δε επειδή οι περιπτώσεις, επί των οποίων ο αυτοκράτωρ αποφασίζει, έχουν ιδιωτικό χαρακτήρα γι αυτό παρατηρείται η τάση να μη

364. Βλ. Wenger, *Institutes* 431, Hirschfeld 319 [O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian*, Berlin 1905] Kaser, *Zivilprozessrecht* 353. – Από τον Gordian και εφεξής οι αρμόδιοι γραμματείς, υπεύθυνοι για την σύνταξη των *epistulae* έφεραν τον τίτλο των *magistri*. Έκτοτε ίσχυε ο όρος *magister libellorum* αντί του *procurator a libellis* (Honore *Lawyers* 27).

365. Βλ. *Tabula Banasitana* 21-52 (CR Acad. Inscript. 1971 [1972] 468 177 A.D.): Upon the request of Aurelius Iulianus, chief of the Zegrenses, by petition (*libellus*), supported by Vallius Maximianus by letter (*epistula*), we have granted Roman citizenship to them, saving the rights of the tribe (*salvo iure gentis*). Ο Αδριανός (117-138) είναι ο πρώτος αυτοκράτωρ, του οποίου τα *rescripta* προς ιδιώτες αναφέρονται στις νομικές πηγές (Honore, *Lawyers* 13 σημ. 78: Gaius *Inst.* 1.94· C.J. 7. 43.1 J· *Inst.* 2.12 pr.). – Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ια, 118. Βλ. το *rescriptum* του Τραϊανού, ο οποίος απαντά σε ερώτημα του Πλίνιου του νεώτερου Plin. *Ep.* 10 96-97.

366. *a libellis· scrinium libellorum* C.J. 12. 19. 1.3 – 5.11. 15 [Heumann *Quellen* 317].

367. *libello cuiusdam Imperator subscripsit* D 4. 8. 32 §14· *ad lib. rescribere* (D 1.19. 3§2· 19§9· D 19. 2. 6 §9· D 28. 3. 41 §7· D 3. 23· D 33. 2. 2· D 49. 14 Heuman, *Quellen* 317).

368. Wenger, *Quellen* 429 [L. Wenger, *Die Quellen des Römischen Rechts*, Wien 1953].

369. Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ια, 147. – Ο αυτοκράτωρ Ζήνων ορίζει ότι τα *rescripta* εκδίδονται μόνον υπό την προϋπόθεση *si preces veritatis nituntur* (C.J. 1. 1. 23. 7 προιμ. (477)). Στην περίπτωση εκείνη, κατά την οποία ο ενάγων με εσφαλμένα και αναληθή στοιχεία προκάλεσε την έκδοση του *rescriptum* τούτο είναι ανίσχυρο και ο εναγόμενος μπορεί να επικαλεσθεί την *praescriptio mendaciorum* (C.Th. 2. 7. 1(314) = C.J. 3. 11. 2 (βλ. Heumann, *Quellen*: *rescribere* και *mendacium*) (Βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 523). Σύμφωνα με διάταξη του Αναστασίου η διαδικασία αυτή περιορίσθηκε στις περιπτώσεις εκείνες, τις οποίες δεν ρύθμιζε καμία διάταξη νόμου [C.J. 1. 22. 6 (Πετρόπουλος, *Εισηγήσεις* §198 1468 σημ. 8: και τούτο διότι ο ηγεμών δια του *rescriptum*, το οποίο αποτελούσε πηγή δικαίου κατ' ανάγκη δημιουργούσε δίκαιο, πράγμα το οποίο έπρεπε να αποφεύγεται στο βαθμό κατά τον οποίο υφίστατο ήδη νόμος]. Επί Ιουστινιανού με τη Ν. 115 η διαδικασία *per rescriptum* καταργήθηκε [Rostowzew, "Epistula" RE VI, 1 207· Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ια 147].

δίνεται στις διατάξεις αυτές (*rescripta*) γενικότερος χαρακτήρας, όπως συνέβαινε την περίοδο της Ηγεμονίας. Σύμφωνα με διάταξη του Μ. Κωνσταντίνου το *rescriptum* δεν ισχύει αν αποκλίνει από το ισχύον δίκαιο (*lex generalis*)³⁷⁰. Παρά ταύτα τα *rescripta* αποτελούν πηγή δικαίου όπως οι *leges generales*. Για τον λόγο αυτό ο Αρκάδιος με διάταξη του έτους 398 μ.Χ. αποφαινεται ότι τα *rescripta* δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα πέρα από τη συγκεκριμένη περίπτωση στην οποία αναφέρονται³⁷¹. Άλλωστε την περίοδο αυτή³⁷² ο αριθμός των *rescripta* αυξάνεται σημαντικά³⁷³ εξαιτίας της εισαγωγής της διαδικασίας *per rescriptum*, σύμφωνα με την οποία οι δικαστικές προσφυγές δύναντο έστω και τυπικά να απευθύνονται στον αυτοκράτορα³⁷⁴. Κατά την ειδική αυτή διαδικασία ο ενδιαφερόμενος διάδικος υποβάλλει ειδικό αίτημα (*libellus principi datus* ή *oblatus*, *preces supplicatio*) για την επίλυση της υποθέσεώς του από τον αυτοκράτορα³⁷⁵. Ο αυτοκράτωρ,

370. C.Th. 1. 2. 2 (315) *contra jus rescripta non valeant*· πρβλ. C.Th. 1. 2. 3 (317)· C.J. 1. 14. 1.

371. C.Th. 1. 2. 11: *rescripta ad consutationem emissa vel emittenda in futuram his tantum negotiis opitulentur, quibus effusa docebuntur*. – Πρβλ. C.J. 1.14. 2 (426), όπου γίνεται αναφορά στην επιβολή ποινών σε περίπτωση παραβίασης του κανόνα. – Πρβλ. C.J. 1. 14. 3 (426): *Sed et si generalis lex vocata est vel ad omnes iussa est pertinere, vim obtineat edicti*, όπου υπό προϋποθέσεις τα *rescripta* έχουν γενική εφαρμογή (βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 523).

372. βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 353 σημ. 47: Την περίοδο της Ηγεμονίας δεν μπορούμε να μιλήσουμε για διαδικασία *per rescriptum*. Η διαδικασία αυτή μαρτυρείται για πρώτη φορά την εποχή του του Αδριανού (*Reskriptprozess*). Αναφορικά με το ερώτημα αυτό βλ. Andt, *La procedure par rescript* (1920) 111 επ.; Wenger, *Institutes* 317 επ. §32 I ειδικότερα σημ. 4, όπου η όλη διαδικασία γίνεται αντιληπτή στα πλαίσια της *cognitio*.

373. Με το πέραςμα των χρόνων, λόγω της πληθώρας των διαταγμάτων, τα οποία κατά καιρούς εκδίδοντο επήλθε νομοθετική σύγχυση, η οποία περιγράφεται με σκωπτικό τρόπο στις πηγές: Ο μεν Am. Marcel. σατυρίζει το νομικό σύστημα κατά την βασιλεία του αυτοκράτορα Valens (XXX 4) ο δε Anonymus *de rebus bellicis* προτείνει στον αυτοκράτορα να φέρει τάξη στη νομοθεσία (Demandt, *Spätantike* 203).

374. “Η διαδικασία αυτή επέτρεψε δια *rescriptum* να επιλύει ο αυτοκράτωρ ορισμένα ζητήματα, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υφίστατο εκκρεμής δίκη επί της υποθέσεως ή δεν είχε εκδοθεί απόφαση εκτελεστή. Βασίσθηκε στην αντίληψη ότι στα απολυταρχικά πολιτεύματα ο μονάρχης αποφασίζει και κατά πρώτον και τελευταίον βαθμόν παρορωμένων των τακτικών δικαστηρίων.” Πετρόπουλος, *Ιστορία και Εισηγήσεις* §198 σ. 1467. – Σύμφωνα με διάταξη του Αναστασίου η διαδικασία αυτή περιορίσθηκε στις περιπτώσεις εκείνες, τις οποίες δεν ρύθμιζε καμμία διάταξη νόμου [C.J. 1. 22. 6 (Πετρόπουλος, *Εισηγήσεις* §198 1468 σημ. 8: και τούτο διότι ο ηγεμών δια του *rescriptum*, το οποίο αποτελούσε πηγή δικαίου κατ’ ανάγκη δημιουργούσε δίκαιο, πράγμα το οποίο έπρεπε να αποφεύγεται, στο βαθμό κατά τον οποίο υφίστατο ήδη νόμος]. Επί Ιουστινιανού με τη Ν. 115 η διαδικασία *per rescriptum* καταργήθηκε [Rostowzew, “Epistula” RE VI, 1 207· Γκόφας, *Εισηγήσεις* Ia 147].

375. Ο ενάγων παραπέμπεται στον αρμόδιο δικαστή, ο οποίος δεσμεύεται, όσον αφορά το νομικό πλαίσιο στο οποίο θα κινηθεί και τις αρχές, τις οποίες θα τηρήσει κατά

ο οποίος αποφασίζει ο ίδιος επί της υποθέσεως εκδίδει *decretum* αφού έχει προηγουμένως συσχεφθεί με το συμβούλιό του ή *rescriptum*. Το *rescriptum*³⁷⁶ συντάσσεται από τον *quaestor sacri palatii*, τον οποίο επικουρεί ο *magister scriniorum* και υπογράφεται στην αυθεντική του μορφή από τον αυτοκράτορα³⁷⁷.

B. Το Συμβούλιο

Ο αυτοκράτωρ στα πλαίσια των δικαστικών και διοικητικών αρμοδιοτήτων του απεφάσιζε κατά την περίοδο αυτή, όπως και κατά την περίοδο της Ηγεμονίας λαμβάνοντας υπόψιν του τη γνώμη του συμβουλίου του. Της συνελεύσεως του συμβουλίου προηγείτο ειδική αναγγελία³⁷⁸. Οι εφέσεις κατά των πρωτοδίκων αποφάσεων συνοδευόμενες από τον φάκελλο των υποθέσεων υπεβάλλοντο εμπροθέσμως ώστε να μην γίνεται δολία παρέλκυση της προθεσμίας³⁷⁹. Οι διάδικοι ή οι αντιπρόσωποί τους κατά την διαδικασία των εφέσεων υπέβαλλαν εγγράφως τους ισχυρισμούς τους³⁸⁰ ή

την έκδοση της απόφασης του από την γνωμάτευση (*rescript*) του αυτοκράτορα (*ein interner Akt der kaiserlichen Jurisdiktion, der eine Anweisung für einen Beamten schafft* Partsch 214 στον Kaser, *Zivilprozessrecht* 522). Στον αιτούντα περιέρχεται το πρωτότυπο του εγγράφου. Χρήση του *rescriptum* γίνεται (η ισχύς του δεν είναι χρονικά περιορισμένη), μόλις ο ενδιαφερόμενος το υποβάλλει μαζί με το κείμενο της αίτησής του μέσω ενός *exsecutor* (έκβιβαστής του πράγματος) στον δικαστή [στο *P Masp.* 67032 Z 32 επ. (κατά τον νόμον) εκβιβαστής του πράγματος είναι ο *comes sacri consistorii*, ο οποίος ταυτόχρονα εκτελεί χρέη δικηγόρου]. Σύμφωνα με τον Kaser, *Zivilprozessrecht* 522 σημ. 20 η περίπτωση αυτή αποτελεί εξαίρεση, στην οποία δεν μπορούμε να βασισθούμε για να συμπεράνουμε την θέση των *exsecutorum*· πρβλ. Wenger, *Institutes* § 26 σημ. 24· Heumann, *Quellen exsecutor* 205)]. Ο δικαστής προβαίνει σε έλεγχο των κατατεθέντων εγγράφων και κινεί τη διαδικασία κλήτευσης του εναγόμενου. Η μετέπειτα διαδικασία ακολουθεί τους γενικούς κανόνες. Στα πλαίσια αυτά ο αντίδικος δύναται να αποδείξει ότι τα εκτιθέμενα πραγματικά περιστατικά είναι αναληθή, οπότε απαλλάσσεται λόγω *subretio* ή *obreptio* (*C.J.* 1. 1. 2 pr.· 1. 14. 2· 10. 16. 7). Άλλωστε και ο δικαστής υποχρεούται αυτεπαγγέλτως να εξετάσει το βάσιμο αυτών (*C.J.* 1. 22. 4· 2. 4. 13§2· 1. 23. 7 Πετρόπουλος, *Ιστορία και Εισηγήσεις* §198 1468 επ. – Πρβλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 521, 522).

376. Το *rescriptum* (θεία κέλευσις=*sacra, divina iussio* στο *P. masp.* 67023 Z 23· N. 113. 1 (541) [NV 19. 3 (445)] εκδίδεται είτε ως *simplex* (βλ. Wenger, *Quellen* 427 επ.) είτε σε πανηγυρική μορφή (*adnotatio*) [*C.J.* 1. 23. 7 pr. (477)]. *Adnotatio* δεν ισχύει χωρίς *rescriptio* [*C.Th.* 1. 2. 1 (313)]. Όσον αφορά στη διαφοροποίηση ανάμεσα σε *adnotatio* και *rescriptum simplex* βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 521 σημ. 11)].

377. *C.J.* 1. 23. 3(292)· 1. 23. 7 (477)].

378. *Silentium nuntiare* N. 62. 1. 2(537)· Λυδός, *Περί Αρχών* 2. 17 [Kaser, *Zivilprozessrecht* 433].

379. *C.J.* 7. 62. 63 *gesta in iudicio*· *Breves C.J.* 7. 62 39. 1 [Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 20].

380. *C.J.* 7. 62. 37. 3 (529)· 39. 1/1a (530)· 7. 63. 3 (518)· 7. 63. 5. 2 (529) [Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 21].

παρίσταντο αυτοπροσώπως³⁸¹. Τα μέλη του συμβουλίου κατέθεταν την γνώμη τους κατά ιεραρχική σειρά³⁸². Ο αυτοκράτωρ, ο οποίος δεν παρίστατο πάντα απεφάσιζε επί της υποθέσεως αμέσως ή εν ευθέτω χρόνω³⁸³. Η απάντηση του αυτοκράτορα εκφωνείτο από τον *quaestor* στο *consistorium* (*recitata in consistorium*)³⁸⁴. Η διαδικασία πρωτοκολλείτο, αντίγραφο του πρωτοκόλλου απεστέλλετο στους διαδίκους³⁸⁵. Η απόφαση έφθανε στον ενδιαφερόμενο, όπως ήδη αναφέρθηκε υπό μορφή γράμματος.

Silentium cum conventu

Επί Ιουστινιανού και σε μεμονωμένες περιπτώσεις επί Αρκαδίου³⁸⁶ το *consistorium* συνεδρίαζε από κοινού με την σύγκλητο για την εκδίκαση υποθέσεων. Η σύνοδος των σωμάτων αυτών ήταν γνωστή ως *silentium*³⁸⁷ *cum conventu*³⁸⁸. Η Ν. 62, Ι 2 του Ιουστινιανού ρυθμίζει τη δικαστική αρμοδιότητα της συγκλήτου, ορίζει δε ότι όσες φορές αγγέλεται *silentium cum conventu* η σύγκλητος συνέρχεται από κοινού με του *consistorium* για να δικάσει κατ' έφεσιν³⁸⁹. Σύμφωνα με την προαναφερθείσα νεαρά ακόμα και

381. Κατά την παρουσία τους ενώπιον του αυτοκράτορα όφειλαν να φέρουν συγκεκριμένη ενδυμασία (Ν. 126: τοῦτο μὲν ἐσθῆτι τοῦτο δὲ ὑποδήμασι καὶ ῥήμασι παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἄρχουσιν ἐκέχρηντο, οἷς μόνους κεχρηῆσθαι προσήκει τοὺς πρὸς βασιλείαν εἰσιόντας. Σύμφωνα δε με τον Bethmann – Η 102 μετά την έγγραφο κατάθεση των ισχυρισμών των διαδίκων απαγορευόταν περαιτέρω διεξοδική προφορική ανάπτυξη των θέσεών τους.

382. Ν. 62, 2 προοίμ. (537). Όσον αφορά τον *ordo dignitatum* CTh. 6.5·C.J. 12. 8 (βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 23).

383. Ν. 62, 1, 2 (537) πρβλ. C.J. 1. 14. 12 (529) βλ. Kaser, *Zivilprozessrecht* 434 σημ. 24. – βλ. Amm. Marc. 22, 7, 3· 22, 10, 1 (W. Seyfarth, *Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Libri qui supersunt I, II* Leipzig 1978), όπου γίνεται αναφορά στον ρόλο του Ιουλιανού ως δικαστή (*crimen repetundarum*). – Αντιθέτως ο Valens θεωρεί ότι η ιδιότητα του δικαστή δεν συνάδει με το αυτοκρατορικό αξίωμα (Ammian. Marcell. 22 7· 10·30. 4 (βλ. Wenger, *Institutes* §6 σημ. 25· Kaser, *Zivilprozessrecht* 432 σημ. 1)).

384. Cass. Dio 6, 5, 4 Kaser, *Zivilprozessrecht*, 434 σημ. 25.

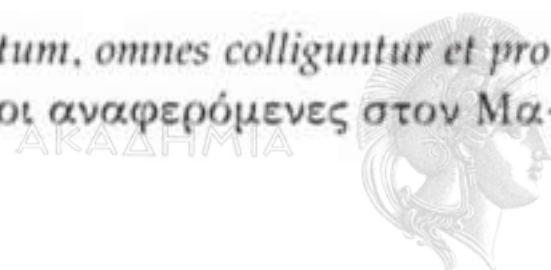
385. C.J. 7. 62. 32. 2/4a (440). Σπαράγματα πρωτοκόλλων περιλαμβάνονται στον CTh. 11. 39. 5 (362)· 1. 22. 4 (383)· 4. 20. 3(386) = C.Th. 7. 71. 6· CTh. 8. 15. 1 (Kaser, *Zivilprozessrecht* 434 σημ. 26).

386. Λυδός, *Περί Αρχών* III 10. 27.

387. Η ονομασία *silentium*, η οποία απαντά για τη συνάθροιση αυτή, δηλαδή για το συμβούλιο του αυτοκράτορα, προήλθε από την σιωπή, η οποία επικρατούσε κατά την εκφώνηση της αυτοκρατορικής θέλησης. Παράλληλα τα μέλη του συμβουλίου ανασηκωνόνταν [Demandt, *Spätantike* 200 (= A. Demandt, *Geschichte der Spätantike*, München 1988)].

388. Ν. 62, 1 πρβλ. 74. 1· Προκόπιος *Ανέκδ.* 14, 7· Μαλάλας 438· Κωνστ. Πορφυρ. *Περί Βασιλείου Τάξεως* I 92.

389. *si quando silentium ob alia una cum conventu fuerit nuntiatum, omnes colliguntur et proceres et senatores*. Εφαρμογή της ανωτέρω Νεαράς αποτελούν οι αναφερόμενες στον Μα-

στην περίπτωση εκείνη, κατά την οποία αγγέλεται σύγκληση *silentium* χωρίς *conventus*, οι συγκλητικοί συνέρχονται και πάλι με τα μέλη του *consistorium* προκειμένου να επιληφθούν δικαστικής υποθέσεως³⁹⁰. Ωστόσο η αρμοδιότητα αυτή της συγκλήτου δεν σημαίνει ενδυνάμωση του δικαστικού της ρόλου. Ο ίδιος ο Ιουστινιανός στο προοίμιο της Ν. 62 υμνεί την πάλαι ποτέ παντοδυναμία της συγκλήτου, η οποία αποδυναμώθηκε σταδιακά με την παραχώρηση σημαντικού μέρους των αρμοδιοτήτων της στο πρόσωπο του αυτοκράτορα. Στα πλαίσια της “επανόρθωσης” ο Ιουστινιανός επιχειρεί την αναβάθμιση της συγκλήτου μέσω της συμμετοχής της στις δικαστικές συνεδρίες του *consistorium*. Άλλωστε ο Προκόπιος θεωρεί αυτονόητο να εκφέρει η σύγκλητος επί δικαστικών αποφάσεων ανεμπόδιστα τη γνώμη της, μέμφεται δε τον Ιουστινιανό ακριβώς διότι περιήγαγε αυτήν σε σκιώδη ύπαρξη³⁹¹. Επισημαίνεται ότι η σύγκλητος εξακολουθεί την περίοδο αυτή να λειτουργεί ως δικαστήριο σε μεμονωμένες περιπτώσεις³⁹² και ότι κατά τις συνεδριάσεις της συγκλήτου εκδικάζονταν εφέσεις είτε παρόντος είτε απόντος του αυτοκράτορα³⁹³. Στις περιπτώσεις εκείνες,

λάλα 438-439 και 493-495 = Θεοφ. 237-238 περιπτώσεις. Άλλωστε τα χωρία, τα οποία αναφέρονται στην σύγκληση *silentium* για την επίλυση δικαστικών ζητημάτων στην εποχή του Ιουστινιανού και μερικές δεκαετηρίδες μετά από αυτήν αποτελούν εφαρμογή της Ν. 62 (Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 96).

390. Ν. 62. 2: *ita et nunc, quando silentium tantummodo propter alicuius causae examinationem pronuntietur, etsi non addatur conventus vocabulum, tamen eos convenire et omnes consedentes* Οι ενδημούντες στην Κωνσταντινούπολη συγκλητικοί ακόμα δε και εκείνοι, οι οποίοι είναι *vacantes* οφείλουν να συμμετέχουν τόσο στις συνεδριάσεις της συγκλήτου (*conventus*), όσο και στις δικαστικές συνελεύσεις (*silentia* Cass. Var. 6, 12 Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 17).

391. Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 14 8: ἡ μὲν γὰρ βουλὴ ὥσπερ ἐν εἰκόνι ἐκάθητο οὔτε τῆς ψήφου οὔτε τοῦ καλοῦ κυρία οὔσα, σχήματος μόνου καὶ νόμου ξυνειλεγμένη παλαιοῦ εἵνεκα, ἐπεὶ οὐδὲ φωνὴν ἀφείναί τινα ὅτω οὖν τὸ παράπαν ἐξῆν [Βλ. Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 7 σημ. 1].

392. Βλ. για τη συμμετοχή της συγκλήτου σε μεμονωμένη περίπτωση, η οποία αφορούσε την εγκυρότητα διαθήκης (Ν. Mc. 5 pr. (455): *Nuper, cum de testamento clarissimae memoriae feminae Hypatiae, quae inter alios virum religiosum Anatolium presbyterum in portione manifesta bonorum suorum scripsit heredem, amplissimo senatu praesente tractaret pietas mea et dubium videretur*. Kaser, *Zivilprozessrecht* 433 σημ. 13).

393. Ο Ι. Λυδός ως πρώτος χαρτουλάριος των *adiutores* του γραφείου *ab actis* ήταν αρμόδιος για την σύνταξη του *cottidianum* και του *personale* (καταστίχων αφενός μεν των υποθέσεων, οι οποίες θα εκδικάζοντο στο δικαστήριο του αυτοκράτορα, αφετέρου δε των προσώπων, τα οποία θα παρουσιάζοντο στο εν λόγω δικαστήριο) αλλά και των *suggestiones*, υπομνημάτων, τα οποία αφορούσαν υποθέσεις οι οποίες θα εκδικάζονταν κατ' έφεσιν στη σύγκλητο Λυδός, *Περί Αρχών* III 27: δίκης οὖν ἐφεσίμου τυχὸν γενομένης, εἴτα πρὸς τὴν σύγκλητον ἀναγομένης πρὸς ἐπιδιόρθωσιν, ὁ τῶν ἄλλων βοηθῶν κρείττων συνέταττε τὴν λεγομένην σουγγεστιῶνα - ἀντὶ τοῦ διδασκαλίαν πρὸς ἀκρόασιν τῆς βουλῆς ...

κατά τις οποίες ο αυτοκράτωρ δεν παρίστατο κατά την δίκη ήταν απαραίτητη προηγούμενη οδηγία, ώστε ένα από τα δικαστικά σώματα της πρώιμης βυζαντινής περιόδου να επιληφθεί της εκδίκασης της υποθέσεως³⁹⁴. Σε κάθε περίπτωση οι αποφάσεις των εν *silentium et conventus* ή των εν *silentium* δικαζόντων υπέκειντο στην επικύρωση του αυτοκράτορα³⁹⁵.

Το δικαστικό αυτό σώμα υπό την σύνθεση *silentium cum conventu* κρίνει ποινικές κατηγορίες επί εσχάτη προδοσία και εν γένει έργω ή λόγω προσβολής του αυτοκράτορα³⁹⁶. Μόνον σε μία περίπτωση κατά την διάρκεια του 5ου αιώνα το δικαστικό σώμα υπό την σύνθεση αυτή κρίνει κατηγορίες επιβουλής της ζωής ανώτερων κοσμικών η εκκλησιαστικών αρχόντων³⁹⁷. Οι κατηγορίες των προσώπων, οι οποίες υπάγονταν στην δικαιοδοσία του σώματος αυτού ήσαν οι συγγενείς του αυτοκράτορα και γενικά πρόσωπα τα οποία συνδέονταν προς την βασιλική οικογένεια³⁹⁸, συγκλητικοί και εν γένει ανώτεροι αξιωματούχοι του κράτους³⁹⁹ αλλά και απλοί ιδιώτες για σοβαρότατη κατηγορία⁴⁰⁰. Ενώ οι συγκλητικοί κατά την περίοδο της Ηγεμονίας δεν απελάμβαναν ιδιαίτερης δωσιδικίας⁴⁰¹, κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, όπως ήδη αναφέρθηκε⁴⁰², απελάμβαναν ιδιαίτερης δωσιδικίας υποκείμενοι στην δικαιοδοσία του αυτοκράτορα ή του επάρχου⁴⁰³.

394. Η ύπαρξη εντολής για την έκδοση δικαστικής αποφάσεως άνευ της παρουσίας του αυτοκράτορα μαρτυρείται ρητά σε εννέα περιπτώσεις εκ των δεκαοκτώ εν συνόλω, οι οποίες μνημονεύονται στις πηγές (βλ. Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 102 σημ. 2 όπου μνεία των περιπτώσεων Αγαθίας, Ιστορία 170-171 και Προκόπιος, Πόλεμοι II III 440-441).

395. Ν. 62 (537) 1 κ. (Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 101).

396. Προκόπιος, Πόλεμοι II III 440-441· Μαλάλας 438-439, 493-495 Θεοφάνης 237-238 Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 105 σημ. 5.

397. Προκόπιος, Ανέκδοτα 174-176 (Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 105 σημ. 7). – Ο Fl. Carterius [PLRE II Fl. Carterius 2 comes et proximus scrinii libellorum sacrarumque cognitionum (East) 449], ο λαμπρός κόμης και πρόξιμος του θείου σκρινίου των λιβέλλων και των θείων κογνιτιόνων συμμετείχε στις ανακρίσεις για τον Ευτύχη στην Κωνσταντινούπολη.

398. Προκόπιος Πόλεμοι II III 440-441 (Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 103 σημ. 3).

399. Προκόπιος Πόλεμοι I I 140-141· Προκόπιος, Ανέκδοτα 170-171· Μαλάλας 438-439 Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 103 σημ. 4. – Ο Ίλλος (PLRE II Illus 1 mag. officium per Orientem 481-483· cos 478· patricius 477-488) συμμετείχε στο δικαστήριο, το οποίο συγκροτήθηκε από τρεις συγκλητικούς με σκοπό να καταδικάσει τους Άνθιμο, Μαρκελλίνο και Στέφανο ως υποστηρικτές του Θεοδώριχου Στράβωνα (Μάλχος fr. II). Ο Απίων (PLRE II Apion 2 patricius, pro orientis 518) εστάλη το 510 από τον Αναστάσιο στην εξορία (Marcell. com. 510 pius patricius exulatus est· Λυδός, Περί Αρχών III 17: Αναστασίου του βασιλέως κινηθέντος κατά Απίωνος, άνδρὸς ἐξοχωτάτου καὶ κοινωνήσαντος αὐτῷ τῆς βασιλείας, ὅτε Κωάδης ὁ Πέρσης ἐφλέγμινε) και η παρουσία του δημιουργήθηκε, όταν ο αυτοκράτωρ ένοιωσε να απειλείται από την παρουσία του.

400. Μαλάλας 493 επ. Θεοφάνης 237 επ. Χριστοφιλοπούλου, Σύγκλητος 104 σημ. 4.

401. Mommsen, Strafrecht 286 επ.

402. Βλ. σημ. 331.

403. Βλ. W. EnBlin, "Praefectus Praetorio" RE XXII, 2 2469-2472.

Γ. Συμβολή του *consistorium principis* στη θέσπιση νομοθετικών κειμένων

Κατά την περίοδο αυτή ο ρόλος του *consistorium*, όσον αφορά στη συμβολή του στην θέσπιση νομοθετικών κειμένων αναβαθμίζεται⁴⁰⁴. Άλλωστε η σύγκλητος, το κατ' εξοχήν νομοθετικό όργανο του ρωμαϊκού κράτους στερείται πλέον τυπικά των νομοθετικών αρμοδιοτήτων της⁴⁰⁵ και περιορίζεται στην αποδοχή και δημοσίευση της πρότασης του ηγεμόνα υπό την μορφή νόμου (*oratio*)⁴⁰⁶. Στη θεωρία συνέχισε μεν να είναι νομοθετικός φορέας⁴⁰⁷, στην πράξη όμως δημοσίευε τους νόμους του αυτοκράτορα υπό την μορφή των *orationes principis ad senatum* ή με πλήρη τίτλο *consulibus praetoribus tribunis plebis senatui suo*⁴⁰⁸. Επί Αντωνίνων και επί Σεβήρων οι *orationes principis* ταυτίσθηκαν με τα ήδικτα⁴⁰⁹. Από την περίοδο του Διοκλη-

404. C.J. I. 14. 2 (426).

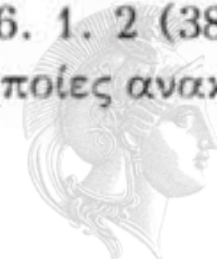
405. Οι αρμοδιότητες της συγκλήτου περιορίσθηκαν στο ρόλο του συμβουλίου της πόλης. Εν ολίγοις η σύγκλητος επικουρούσε τον *praefectus urbi* στη διοίκηση της πόλεως (Symm. ep. X 23.24) και αντίστοιχα ο *praefectus urbi* προασπιζόταν τα δικαιώματα των συγκλητικών (Symm. ep. X 48). Στα πλαίσια αυτά η *arca publica* ή *quaestoria* υπάγονταν στην κοινή διαχείριση της συγκλήτου και του *praefectus urbi* (Symm. ep. X 20. 37). Ειδικότερα στις αρμοδιότητες του συγκλήτου περιλαμβάνετο η υποβολή φορολογικών υποθέσεων, οι οποίες αφορούσαν μέλη της προς διευθέτηση στον αυτοκράτορα (Symm. ep. II 57. X8. 13· C.Th. 6 .15. 4. 1. 21· 7 13. 13).

406. Την εξέλιξη μπορούμε να την δούμε σε μία παραβολή ανάμεσα στην *oratio Hadriani* [= *senatus consultum Iuventianum* D. 5. 3. 20. 6] και στην *oratio Severi* [D. 27. 9. 1 pr. 2] Schiller, *Roman Law* 456 σημ. 6: Για περισσότερες πληροφορίες (*orationes in senatu habere*): Krüger, *Geschichte* 91-92· Chiazzese, *Introduzione* 153· Radin, "Oratio" RE XVIII 1, 869-73. – *leges, quae missae ad venarabilem coetum oratione conduntur* (C.J. 1. 14. 3)· *divi Hadriani* (D 5. 3. 22· 49. 2. 1§2)· *Antoninus Augustus (Caracalla) ante excessum divi Severi patris sui, oratione in Senatu habita, auctor fuit senatui censendi* (D 24. 1.32).

407. C.J. I 16. 1· Inst. I 2. 5· Cass. Var. VI 4.

408. C.Th. praef. I 4. 3· 2. 1. 12· 8 18. 1· 10.19. 8·14. 15. 3· C.J. de novo I 14. 3 16. 1. Symm. ep. X 8 Cass. IX 16. (Βλ. O Brien Moore, "Senatus" RE SUPPL. VI 799). Δεν είναι σαφές ποιός από τους δύο φορείς, ο αυτοκράτωρ ή η σύγκλητος είχε την νομοθετική πρωτοβουλία. Ωστόσο ακόμα και σε εσωτερικά ζητήματα η αδυναμία της συγκλήτου είναι φανερή. Βάσει αυτοκρατορικών οδηγιών ετοίμαζε το σχέδιο νόμου, το οποίο ο αυτοκράτωρ επεκύρωνε (Symm. Rel 8· C.Th. 15. 9. 1· C.J. I. 16. 1, 384 (Jones, *Roman Empire* 332).

409. M. Radin, "Oratio" RE XVIII, 1870. – Symm. ep. X 8· C.Th. 6. 24. 11· Theod. II N. 15· Valentin III N. 14· C.J. I 14. 3 (Βλ. O Brien Moore, "Senatus" RE SUPPL. VI 799). – Βλ. Πετρόπουλος, *Ιστορία και Εισηγήσεις* I 121: "Edicta είναι αι δημοσίαι γνωστοποιούμεναι διατάξεις του ηγεμόνος (*Edictum Claudii de civitate Anaunorum*, 1-6· *Edicta Augusti de Cyreneis*, 55-62· D. 48. 18. 8 pr. Paulus), αι εκδιδόμεναι διατάξεις δυνάμει του *imperium proconsulare*, δι' ού ήτο περιβεβλημένος, ισχυον δε διά μίαν ή πλείονας επαρχίας ή *municipia*. – Βλ. Μ. Κωνσταντίνος Ήδικτο Μεδιολάνου (313 μ.Χ.) [*Lactant. de mort pers.* 48 2-12], Θεοδόσιος α' Ήδικτο Θεσσαλονίκης [C.Th. 16. 1. 2 (380 μ.Χ.). – Ειδικότερα κατά την περίοδο της Δεσποτείας οι *leges generales*, οι οποίες ανακοινώνοντο

τιανού και ύστερα η *oratio principis ad senatum* δεν διαφοροποιείται από το *rescriptum*⁴¹⁰, ο δε Ιουλιανός υπήρξε ο τελευταίος αυτοκράτωρ, ο οποίος σε μία προσπάθεια αναβίωσης εθιμικών πρακτικών εξεφώνησε ο ίδιος τον λόγο του⁴¹¹. Ωστόσο το έτος 446 μ.Χ. ορίσθηκε, ότι κάθε καινούργιος νόμος έπρεπε να συζητηθεί από κοινού από τη σύγκλητο και το *consistorium*⁴¹², εν συνεχεία να συνταχθεί και να υποβληθεί σε επεξεργασία και τέλος, πριν από τη δημοσίευση του να επανεξετασθεί για άλλη μία φορά από τα δύο αυτά σώματα⁴¹³. Στα πλαίσια της διαδικασίας αυτής τα πρακτικά (*acta*) και οι αποφάσεις του συμβουλίου πρωτοκολλούνταν, όπως και κατά την δικαστική διαδικασία. Η επικύρωση δε της αυτοκρατορικής βούλησης γινόταν με την επίθεση της αυτοκρατορικής σφραγίδας και την ιδιόχειρη υπογραφή του αυτοκράτορα (από το έτος 470 μ.Χ. και έπειτα με πορφυρή μελάνη)⁴¹⁴. Μέσω της διαδικασίας αυτής αποσπάσματα των αποφάσεων του συμβουλίου συμπεριλαμβάνονταν στα αυτοκρατορικά νομοθετήματα και αποκτούσαν ουσιαστικά ισχύν νόμου.

6. Αρμοδιότητες του *consistorium principis*. – Παρεμβάσεις στα εκκλησιαστικά πράγματα. – Η θέση των αυτοκρατορικών επιτρόπων κατά τις συνεδρίες των Συνόδων

Κατά την διάρκεια του τέταρτου αιώνα οι αρμοδιότητες του συμβουλίου του αυτοκράτορα διαμορφώνονται ως ακολούθως: Οι *comites* επεξερ-

δημόσια στον λαό από τον Αυτοκράτορα είτε αμέσως είτε εμμέσως (από τους αρμόδιους αξιωματούχους) ονομάζονταν *edicta* ή *leges edictales* = *Edictum* του Διοκλητιανού για τις τιμές 301 μ.Χ.].

410. N. Valent III I. 3 (450) [M. Radin, "Oratio" *RE* XVIII, 1 870].

411. Σωκράτης, *Ιστορία* 3. 1 [M. Radin, "Oratio" *RE* XVIII, 1 871].

412. Το καθεστώς αυτό, η σύγκλητος να λαμβάνει γνώση των κοινοποιουμένων σε αυτήν μόνων νόμων, οι οποίοι εκδίδονται πλέον από τον αυτοκράτορα επικυρώθηκε από τον Θεοδόσιο II [C.J. 1. 14. 3 (426) = *Βασ. Β* 6. 8], ο οποίος όμως με κατά εικοσαετία νεώτερο νόμο αναθέτει παράλληλα στη σύγκλητο νομοπαρασκευαστικά καθήκοντα [C.J. 1. 14. 8 (446) = *Βασ. Β* 6. 13]. Γεγονός είναι ότι η πρακτική της ανακοινώσεως των αυτοκρατορικών νόμων στην σύγκλητο εξακολουθεί όχι μόνον επί Ιουστινιανού αλλά και επί των διαδόχων του (βλ. Χριστοφιλοπούλου, *Σύγκλητος* 94 σημ. 2, όπου παρατίθεται κατάλογος των αυτοκρατορικών διατάξεων του Θεοδοσιανού και του Ιουστινιάνειου κώδικα, οι οποίες απευθύνονται στη σύγκλητο).

413. C.J. I. 14. 8· Marcian N. 5· Maiorian N. 1 (βλ. O'Brien Moore, "Senatus" *RE* SUPPL. VI 799).

414. Το ότι ο αυτοκράτωρ ιδιοχείρως υπέγραφε τις διατάξεις, τις οποίες εξέδιδε, είναι γνωστό. Το έτος 292 ο Διοκλητιανός θεσπίζει: *authentica ipsa atque originalia rescripta et nostra manu subscripta, non exempla eorum insinuentur*· το δε έτος 470 ο Λέων ορίζει: C.J. I. 23. 6 pr: *eaque tantummodo fas sit proferri et dici rescripta in quibuscumque iudiciis, quae in chartis sive membranis subnotatio nostrae subscriptionis impressit* (βλ. Kübler, "Subscriptio" *RE* IV A. 1 499). – Πρβλ. Demandt, *Spätantike* 200.

γάζονται τους νόμους του κράτους και υποβάλλουν νομοσχέδια⁴¹⁵, συμβουλεύουν τον αυτοκράτορα και τον πλαισιώνουν κατά την υποδοχή των πρεσβειών⁴¹⁶ και κατά την εξέταση των αιτημάτων⁴¹⁷. Αποφασίζουν για τα διοικητικά ζητήματα⁴¹⁸, για την αμυντική πολιτική του κράτους⁴¹⁹ και συνοδεύουν τον αυτοκράτορα στις στρατιωτικές εκστρατείες⁴²⁰. Σε ορισμένες περιπτώσεις το *consistorium* λαμβάνει θέση και σε θρησκευτικά ζητήματα. Άλλωστε ο βυζαντινός αυτοκράτωρ υπερασπιστής της πίστης και φρουρός της τάξης κρίνει αναγκαίο να επεμβαίνει στα πράγματα της εκκλησίας, κάθε φορά που δογματικές έριδες ή ισχυρές προσωπικές αντιθέσεις ταρασσουν την ηρεμία της Εκκλησίας. Έτσι δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες τα εκκλησιαστικά θέματα κατέστησαν και πολιτικά και η Εκκλησία υπέστη την πίεση της Πολιτείας: Αίτημα της συγκλήτου π. χ. για την αποκατάσταση του βωμού της Νίκης απερρίφθη από το *consistorium principis*. Κατά την συγκεκριμένη διαμάχη υπερίσχυσε ο Αμβρόσιος και ο αυτοκράτωρ αρνήθηκε την απόδοση του βωμού της Νίκης στη σύγκλητο. Αίτημα επίσης της Ιουστίνας (κηδεμόνος του Βαλεντινιανού) να αποδοθεί στους αρειανούς μία εκκλησία απερρίφθη το έτος 385 μ.Χ. στο *consistorium* από τον Αμβρόσιο. Όταν όμως το αίτημα αυτό επανήλθε, η αντίσταση του Αμβροσίου κατεστάλη οριστικά με την δημοσίευση νόμου. Ο νόμος αυτός επέτρεπε στους Αρειανούς την ελεύθερη άσκηση του δόγματός τους, παράλληλα τους παραχωρούσε την βασιλική *Portiana*. Άλλωστε ο Αμβρόσιος αρνήθηκε να παρουσιασθεί ενώπιον του *consistorium* και να συνδιαλλαγεί με την αυλή θεωρώντας ότι επί των θεολογικών ζητημάτων το *consistorium* δεν είχε δικαιοδοσία⁴²¹.

415. C.J. I. 2 22· 1.14. 12· 2. 55. 4· 4 I. 12· 34· 2. 5· 5.12. 31· 30. 5·6. 4. 3· 6.30. 19· 6. 42. 39· 6. 61. 6· 7. 14. 13. 14· 8. 5. 14· 11. 48. 20 (Jones, *Roman Empire* 338 σημ. 39).

416. Ammian XXVIII 1. 25· Ambros. *epist.* 24. 2· C.Th. 12. 12. 8· 12. 12. 10· 12. 12. 16.(Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 931). – Το 449 ο Νόμος μαζί με τον Ανατόλιο και τον Σενάτορ ζητήθηκαν από τον Αττίλα να σταλούν ως πρέσβεις στην αυλή του Ούνου βασιλιά(Πρίσκοι, fr. 8 = FHG IV, σ. 91). [PLRE II Nomus 1 *mag. off.* (East) 443-446· *cos* 445· *patricius*].

417. Const. Sirm. 3 (= Th. Mommsen, *Constitutiones Sirmondianae* (C.T. I. 1.907-921 Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 931). – Βλ. για τον ρόλο των *praefecti* [C.Th. 12. 12. 4 (364)· 10 (385)] κατά την εξέταση των αιτημάτων ανωτέρω σημ. 170 και 171.

418. C.Th. I 22. 4 (Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 931).

419. N. Theod. 24. 5 (Seeck, "Consistorium" RE IV, 1931).

420. Όταν ο Valens πολεμούσε με τους Γότθους στην Αδριανούπολη ο *praefectus praetorio* μαζί με τους *comites consistoriani* παρέμειναν σε γειτονική πόλη, προκειμένου να διαφυλάξουν τον θησαυρό του κράτους (Ammian XXXI 12. 10· XIV 7. 11 βλ. (Seeck, "Consistorium" RE IV, 1 931).

421. Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία* 343. – Βλ. Jones, *Roman Empire* 335: Amm. 31 4 4· Amb. Ep. 57§3.

Η σθεναρά στάση εκκλησιαστικών προσωπικοτήτων έναντι των κελευσμάτων της πολιτείας ούτε φαινόμενο μεμονωμένο υπήρξε ούτε περιορισμένο χρονικά αλλά διήρκεσε καθόλη τη διάρκεια της βυζαντινής Ιστορίας. Η ύπαρξη δε δύο ρευμάτων του ενός αποδεχόμενου την κρατική παρέμβαση του άλλου διεκδικούντος την πλήρη ανεξαρτησία της εκκλησίας απέβη σημαντικός παράγων του βυζαντινού πολιτικού βίου⁴²².

Όπως προκύπτει από τις αντιπαραθέσεις ανάμεσα στους εκκλησιαστικούς και τους πολιτικούς κύκλους μέλη του *consistorium* έλαβαν θέση όχι μόνον στα θρησκευτικά ζητήματα, τα οποία ανέκυψαν κατά την σύνοδο της Εφέσου⁴²³ αλλά επηρέασαν και τα γεγονότα. Ο Fl. Candidianus (ο μεγαλοπρεπέστατος και ενδοξότατος κόμης των καθοσιωμένων δομετίκων)⁴²⁴ συμμετείχε στις συνεδρίες της συνόδου της Εφέσου το έτος 431 ως εκπρόσωπος των αυτοκρατόρων Θεοδοσίου β' και Βαλεντινιανού γ'. Εναντία στις αυτοκρατορικές οδηγίες, οι οποίες επέβαλλαν αντικειμενικότητα ευνόησε τους Νεστοριανούς. Ο Paulus⁴²⁵, ανηψιός του πατριάρχη Κυρίλου δωροδόκησε τον Scholasticus⁴²⁶ προκειμένου εκείνος να υποστηρίξει τον Κύριλλο στη διαμάχη του με τον Νεστόριο⁴²⁷. Το 449 ο Nomus μαζί με τον Χρυσάφιο έπεισαν τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο να συγκαλέσει την σύνοδο της Εφέσου⁴²⁸. Η παρουσία του Nomus μαρτυρείται σε συνεδρίες της συνόδου της Χαλκηδόνας (451), στις δε πράξεις της συνόδου αναφέρεται ως ο “μεγαλοπρεπέστατος και ενδοξότατος από μαγίστρων και ύπατων και πατρίκιος”⁴²⁹. Ο Fl. Anatolius ο “μεγαλοπρεπέστατος και ενδοξότατος στρατηλάτης” παρίστατο το έτος 451 σε συνεδρίες της συνόδου της Χαλκηδόνας ως το αρχαιότερο μέλος των αυτοκρατορικών επιτρόπων⁴³⁰. Ο καθοσιώμενος σηκρητάριος του θείου κονσιστορίου Veronica-

422. Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία* 343.

423. ACO ec. I I pars VII 74· I IV pars II 162 [Amb. c. Aux. (= sermo contra Auxentium 29· Ep. 21§20].

424. PLRE II Fl. Candidianus 6, comes domesticorum (East) 431-435.

425. PLRE II Paulus 9, comes consistorianus (East) 431.

426. C.Th. 6. 32. 2a. [PLRE II Scholasticus 1, comes et castrensis sacri palatii (East) 422].

427. ACO ec. I iv σελ. 85.

428. Theod. Lect. Epit. 346 (= G. C. Hanson, Theodorus Lector, *Epitome Historiae Ecclesiasticae* Gr. Schr. 54 1971)· ACO ec. II vi σελ. 5 (Χρυσάφιος και οι περί Νόμον τον ύπατον PLRE II Nomus 1, magister off. (East) 443-446· cos. 445· patricius).

429. ACO ec II i.i σελ. 55 (Οκτ. 8), II i. ii. σελ. 69 (Οκτ. 10), σελ. 84 (Οκτ 17) σ. 138 (Οκτ. 25) (Nomus PLRE II). – Στη σύνοδο της Χαλκηδόνας το 451 συμμετείχαν επίσης οι Appolonius, ο “μεγαλοπρεπέστατος και ενδοξότατος από επάρχων” [PLRE II Appolonius 2, pro Orientis 442-443 PLRE II], όπως και ο Βασίλειος ο “μεγαλοπρεπέστατος από κομήτων λαργιτιόνων” Basilus [PLRE II Basilus 4, ex csl (East) 451]).

430. PLRE II Fl. Anatolius 10, mun per Orientem 433-446· mun 450-451· consul 440· patricius 447-451.

nus⁴³¹, όπως και ο Constantinus⁴³² συμμετείχαν στη συνεδρίες της συνόδου της Χαλκηδόνης αναγιγνώσκοντας τα έγγραφα, εκτελώντας χρέη μεταφραστών και εκδίδοντας τα *acta*⁴³³. Πιθανότατα οι αξιωματούχοι αυτοί να ανήκαν στους *agentes in rebus*⁴³⁴. Ο Πατρίκιος (*magister praesentalis*⁴³⁵ ανεμείχθη στις θρησκευτικές έριδες οι οποίες έλαβαν χώρα στην Κωνσταντινούπολη το διάστημα 511-512. Συμμετείχε επί Αναστασίου σε *silentium*, στο οποίο συζητήθηκε η στροφή του πατριάρχη Μακεδόνιου στον Νεστοριανισμό και ανέλαβε μαζί με τον Celer⁴³⁶ το ανακριτικό έργο. Ο Fl. Taurus Clementinus Armonius Clementinus⁴³⁷ συμμετείχε επίσης το έτος 511 στο *silentium* αυτό, το οποίο καθαίρεσε τον πατριάρχη Μακεδόνιο. Άλλωστε τον 5ο αιώνα μαρτυρείται η συχνή συμμετοχή των *magistri officiorum* στην άρση των εκκλησιαστικών έριδων. Ο Fl. Rufius Petronius Nicomachus Cethegus π.χ. κατά την διαμονή στην Κωνσταντινούπολη (550-553) έπαιξε ενεργό ρόλο στην έριδα των τρών κεφαλαίων⁴³⁸.

7. Ο ρόλος της αυτοκρατείας

Όσον αφορά την νομική θέση της αυτοκρατείας⁴³⁹ υποστηρίχθηκε ότι μετείχε στην χάραξη της πολιτικής γραμμής και στην διαχείριση των κρα-

431. PLRE II Veronicianus 2, *secretarius sacri consistorii* (East) 451.

432. PLRE II Constantinus 5, *agens in rebus et secretarius sacri* (East) 451.

433. ACO ec II i.i. σελ. 65, 94, 311, 403 (ελληνικά) = II iii. i σελ. 40, 47, 48, 49.

434. Βλ. Veronicianus, ο οποίος συγκαταλέγεται στους *agentes in rebus* [PLRE II Veronicianus 2, *secretarius sacri consistorii* (East) 451].

435. PLRE II Fl. Patricius 14, *cos.* 500· *mum praesentalis* 500-518.

436. PLRE II Celer 2, *mag. off.* (East) 503-518· *cos.* 508.

437. PLRE II Fl. Taurus Clementinus Armonius Clementinus, *csl* (East) 511-513· *patricius*· *cos.* 513.

438. Mansi IX 363· 357· IX 50· IX 197 [(= J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* 1759-1798 PLRE II Fl. Rufius Petronius Nicomachus Cethegus, *cos.* 504· *mag. off.* (West) E VI· *patricius* 512-558].

439. Για την νομική θέση της αυτοκρατείας την περίοδο της Ηγεμονίας βλ Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht* 2. Bd. 2. Abt 772 επ. και 746 σημ. 2, όπου καταδεικνύεται ότι τίτλοι της *Augusta* και της *mater castrorum* δεν απέτέλεσαν τίποτα άλλο παρά μόνον τιμητικούς τίτλους. Ωστόσο με την παραχώρηση του τίτλου της Αυγούστας στη Λιβία ο Οκταβιανός εγκαινίασε μία μορφή συμβασιλείας της Λιβίας με τον γιό της Τιβέριο, στην άσκηση της οποίας η Αυγούστα τυπικά δεν έφερε πολιτικές αρμοδιότητες. – Βλ. επίσης για την περίοδο βασιλείας του Τραιανού και αναλυτικότερα για την περίοδο της Ηγεμονίας H. Temporini, *Die Frauen am Hofe Trajans. Ein Beitrag zur Stellung der Augustae im Prinzipat*, Berlin 1978. – Βλ. για την εποχή του Θεοδοσίου: K. H. Holum *Theodosian, Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, Beverly 1982. – Βλ. επίσης για την περίοδο του Ιουστινιανού Rubin, *Justinian* σελ. 110 επ. (= B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Berlin 1960), όπου η αυτοκρατεία κατέχει κατά την γνώμη του όχι τυπικά αλλά ουσιαστικά την θέση συμβασιλέως.

τικών υποθέσεων με την επίσημο ιδιότητα του “συμβασιλέως”. Η άποψη αυτή είχε ως έρεισμα τον τύπο αποδοχής όρκου της Ν. 8⁴⁴⁰. Ωστόσο η πολιτική θέση της αυτοκρατορίας απορρέει αυστηρά και μόνον από την θέση της ως συζύγου του αυτοκράτορα, στην περίπτωση δε αυτή (Ν. 8) η αυτοκρατορία προσφωνείται ως *domina* και *coniux* λόγω της ηγεμονικής θέσεως, την οποία έχει στο πλευρό του αυτοκράτορα⁴⁴¹. Στα πλαίσια αυτά γίνεται γενικότερα αντιληπτή η έννομη θέση της αυτοκρατορίας, καθιστά δε δυνατή την μεταβίβαση στο πρόσωπό της πολιτικών καθηκόντων και δικαιολογεί τον συμβουλευτικό ρόλο, τον οποίο έχει στην επίλυση πολιτικών υποθέσεων⁴⁴².

8. Η ισχύς του *consistorium principis*

Θεωρήθηκε ότι το *consistorium principis* υπήρξε ένα αδύναμο συλλογικό σώμα· η επιχειρηματολογία δε, η οποία συνηγόρησε υπέρ αυτής της άποψης στηρίχθηκε στο ότι ουδέποτε τα μέλη του στο σύνολό τους ή και σε μεμονωμένες περιπτώσεις επιφορτίστηκαν με την άσκηση της αντιβασιλείας⁴⁴³. Όπως κατέδειξε η Χριστοφιλοπούλου, όσες φορές ο θρόνος περιήρχετο κατά τους πρώτους αιώνες της αυτοκρατορίας σε ανήλικο ηγεμόνα και δεν είχε ορισθεί κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο (ένα ή περισσότερα), το οποίο να ασκεί την αντιβασιλεία⁴⁴⁴, τότε τα καθήκοντα της αντιβασιλείας επωμίζετο η σύγκλητος. Σε περιόδους, κατά τις οποίες ο αυτοκράτωρ ήταν ανήλικος ή επί βασιλείας αυτοκρατόρων με ασθενή χαρακτήρα ή πολιτικώς ανίσχυρων, η σύγκλητος αποκτούσε μεγαλύτερη ισχύ από ό,τι συ-

440. Ν. 8 (*Iusiurandum*): “Όρκος διδόμενος παρὰ τῶν τὰς ἀρχὰς λαμβανόντων: “Ὁμνυμι... ὡς καθαρὸν συνειδὸς καὶ γνησίαν δουλείαν φυλάξω τοῖς θειοτάτοις καὶ εὐσεβεστάτοις ἡμῶν δεσπόταις Ἰουστινιανῷ καὶ Θεοδῶρα ... βλ. Kornemann *Doppelprinzipat und Reichsteilung*. Leipzig 1930 σελ. 159 ἐπ. καὶ *Große Frauen des Altertums*. Wiesbaden 1954 σελ. 370.

441. Gizewski, *Verfassungsverhältnisse* 222 App. VI.

442. *D.* 1.3. 31· Ν. 8. 1 Gizewski, *Verfassungsverhältnisse* 222 App. VI. – Βλ. την αντίδραση του Προκοπίου στις προσπάθειες της Θεοδώρας για την επίτευξη των πολιτικών της στόχων (Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 2, 36· 9, 31 καὶ 47-49· 10, 2 καὶ 15 ἐπ.· 15, 1 ἐπ. Βλ. επίσης τον υποτιμητικό τρόπο, με τον οποίο εκφράζεται ο Χοσρόης για την πολιτεία των Ρωμαίων σε σχέση με την πολιτική δράση της Θεοδώρας. *Ανέκδοτα* 2, 36: ταῦτα ὁ Χοσρόης ἀναλεξάμενος, ὄνειδίσας τε Περσῶν τοῖς λογίμοις εἰ πολιτείαν οἶονται εἶναι, ἣν γυνὴ διοικεῖται.

443. Jones, *Roman Empire* I 341.

444. Η Ιουστίνη κυβέρνησε το δυτικό τμήμα στο όνομα του γιού της Βαλεντινιανού II από το 383-388 η δε Γάλλα Πλακιδία στο όνομα του Βαλεντινιανού III.

445. Από το έτος 450 μ.Χ. περιήλθε στη σύγκλητο η αρμοδιότητα της εκλογής του νέου αυτοκράτορα, ενώ αυξήθηκε και η πολιτική της επιρροή κατά τις διαμάχες μεταξύ αντιπάλων ομάδων για την κατάληψη του θρόνου.

νήθως. Αντιθέτως, σε περιόδους, κατά τις οποίες τον θρόνο κατείχε ισχυρά προσωπικότητας η σύγκλητος περιήρχετο σε υποδεέστερη μοίρα, η επιρροή της καθίστατο ασθενέστερη, ενώ το *consistorium*, το οποίο εξαρτάτο άμεσα από τον αυτοκράτορα εμφανίζετο ισχυρό.

Η προβολή της συγκλήτου στο πολιτικό προσκήνιο σε περιόδους άσκησης της αντιβασιλείας ήταν απόρροια της εδραιωμένης αντίληψης σχετικά με τον δικαιοπολιτικό ρόλο του συλλογικού αυτού οργάνου κατά την ύστερη αρχαιότητα. Ο θεσμός της συγκλήτου, ο οποίος εισήχθη από τον Κωνσταντίνο στην Κωνσταντινούπολη δεν είχε όμως το κύρος και την αίγλη της συγκλήτου των δημοκρατικών χρόνων. Ήδη από την περίοδο της ηγεμονίας οι αρμοδιότητές του οργάνου αυτού είχαν περιορισθεί σε σημαντικό βαθμό. Όμως η ανάγκη να ανέλθει το γόητρο της Κωνσταντινούπολης συνέβαλε στην ενίσχυση του συγκλητικού σώματος. Βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν άλλωστε η πίστη στα “ρωμαϊκά πάτρια”. Έτσι η σύγκλητος κατέστη σημαντικός πολιτειακός παράγων και επωμίσθηκε τις αρμοδιότητες εκείνες, οι οποίες αφορούσαν την διατήρηση της νομιμότητας και της δυναστικής διαδοχής⁴⁴⁵. Το συγκλητικό σώμα διαμορφώθηκε ως εγγυητική δύναμη της αμερόληπτης άσκησης της εξουσίας και διασφάλιζε τα δικαιώματα του ανηλίκου επί του θρόνου. Αντιθέτως το *consistorium principis*, λόγω της συχνής μεταβολής της συνθέσεώς του και της πολυμορφίας του δεν μπορούσε να εγγυηθεί την αμερόληπτη διαδικασία διαδοχής, παρότι ως συλλογικό όργανο υπήρξε εξαιρετικά ισχυρό. Το *consistorium* αποτελούσαν άτομα χαρισματικά, ικανά αλλά και φιλόδοξα, τα οποία μπορούσαν ανάλογα με τα προσωπικά τους συμφέροντα να ωφελήσουν ή να βλάψουν το κράτος. Ενδεχόμενο ήταν τα συμφέροντα των μελών του συμβουλίου να συγκρούοντο με την άνοδο στην εξουσία κάποιου συγκεκριμένου ανήλικου διαδόχου.

III. Γενικές Παρατηρήσεις

Οι δύο θεσμοί του *consilium principis* και του *consistorium principis* μελετήθηκαν ενιαία, αφού η ρωμαϊκή αυτοκρατορία της ύστερης αρχαιότητας αποτελεί τη διάδοχη κατάσταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας της περιόδου της ηγεμονίας. Η κρατική υπόσταση, η οποία δημιουργήθηκε (*translatio imperii*) συνέχισε την ρωμαϊκή παράδοση μεταλλάσσοντας και εξελίσσοντας τους θεσμούς. Στο μέτρο δε που το κράτος του Κωνσταντίνου έμεινε προσηλωμένο στις διοικητικές και πολιτικές δομές της αρχαίας Ρώμης απετέλεσε την συνέχεια της ιστορίας της.

Τον κρατικό οργανισμό τόσο κατά την περίοδο της Ηγεμονίας, όσο και κατά τους αιώνες, οι οποίοι ακολούθησαν, εξυπηρετούσε μία αυστηρά

διαρθρωμένη και πολύκλαδη υπαλληλική ιεραρχία, πολιτική και στρατιωτική, κεντρική και επαρχιακή εξαρτημένη από τον αυτοκράτορα, ο οποίος διορίζει και παύει κατά βούληση τους υπαλλήλους. Το ιδιαίτερο συμβούλιο του αυτοκράτορα (*consilium*) με την ονομασία *sacrum consistorium* από την περίοδο του Διοκλητιανού και εφεξής, συγκροτείται όπως και κατά την περίοδο της Ηγεμονίας από συμβούλους, ανώτατους αξιωματούχους του ρωμαϊκού κράτους και έμπιστους, φίλους (*amici*) του αυτοκράτορα, η δε δικαιοδοσία του εκτείνεται σε όλους τους τομείς διοικητικούς νομοθετικούς και δικαστικούς. Η αυτοκρατορική γραμματεία έχει συμπληρωματικό ρόλο στο συμβούλιο του αυτοκράτορα, αφού οι επικεφαλής των γραφείων συμμετέχουν κατά την διάρκεια και των δύο περιόδων *ex officio* στο συμβούλιο, ενώ τα αρμόδια γραφεία επεξεργάζονται και προετοιμάζουν την ημερήσια διάταξη των θεμάτων, που θα συζητηθεί κατά τις συνεδρίες του.

Η ισχυροποίηση του συλλογικού αυτού σώματος, του συμβουλίου του αυτοκράτορα και στις δύο περιόδους συμπίπτει με την θεσμική αποδυνάμωση της συγκλήτου. Όπως ο Αύγουστος με την δημιουργία ενός αυτοκρατορικού συμβουλίου θέλησε να αντικαταστήσει την Σύγκλητο στο συμβουλευτικό της ρόλο κατά τη διαμόρφωση της αυτοκρατορικής πολιτικής, έτσι και οι αυτοκράτορες από την εποχή του Διοκλητιανού και εφεξής συνέβαλαν σταδιακά στην υποβάθμισή του συγκλητικού οργάνου. Παράλληλα η ενίσχυση του συμβουλίου υπήρξε απόρροια της αυξανόμενης ισχύος του αυτοκράτορα και στις δύο χρονικές περιόδους. Το *consistorium* όμως, καθώς η πολιτειακή κατάσταση περί τα τέλη του 3ου αιώνα μεταβλήθηκε ριζικά, εξελίχθηκε σε ένα θεσμοθετημένο μόνιμο συλλογικό σώμα, τα μέλη του οποίου είχαν διακεκριμένες αρμοδιότητες. Αν και η σύνθεση του συμβουλίου αυτού εξαρτάτο από τον αυτοκράτορα, όπως άλλωστε και η σύνθεση του *consilium* παλαιότερα διαφοροποιείται πλέον κατά την περίοδο αυτή σε σημαντικό βαθμό από το *consilium* ως προς την δυνατότητα ελέγχου του αυτοκράτορα. Η διαμόρφωση του *consistorium* σε θεσμό περιοριστικό της αυτοκρατορικής εξουσίας ακολουθεί την θεσμοθέτηση του αυτοκρατορικού αξιώματος και την ένταξή του σε πολιτειακούς κανόνες. Με τα δεδομένα αυτά το *consistorium principis* εξελίσσεται την περίοδο της ύστατης αρχαιότητας σε μία αντίρροπη πολιτική δύναμη, η οποία επηρεάζει τις πολιτικές εξελίξεις και περιορίζει τις υπερβάσεις της εξουσίας.